

Міністерство освіти і науки України
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука
Наукова школа «Інтелект»

**І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, Д. В. Колодчин,
А. Є. Шевченко, А. І. Богатирьов, Д. А. Шевченко**

**ПЕНІТЕНЦІАРНА ПАРАДИГМА
ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ**

Монографія

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 343.84 (477)
Б 73

*Рекомендовано до друку вченою радою
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
(протокол № 6 від 16.02.2022 року)*

Рецензенти:

- Коваленко Віктор Васильович** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України;
Француз Анатолій Йосипович – доктор юридичних наук, професор, герой України, заслужений юрист України;
Шкута Олег Олегович – доктор юридичних наук, професор.

Авторський колектив:

- Богатирьов Іван Григорович** – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;
Боровик Андрій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент;
Шевченко Анатолій Євгенович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Колодчин Дмитро Васильович – кандидат юридичних наук, доцент;
Богатирьов Андрій Іванович – доктор юридичних наук;
Шевченко Дмитро Анатолійович – доктор юридичних наук, доцент.

Б 73 **Пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні: монографія/І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, А. Є. Шевченко та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. 288 с.**

ISBN 978-966-992-750-7

У монографії, на підставі положень науки історії держави і права, кримінально-виконавчого права здійснено комплексний та системний розгляд проблемних питань пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні.

Для здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, працівників правоохоронних органів, адвокатів, суддів, а також всіх, хто цікавиться питання виконання і відбування кримінальних покарань в Україні.

УДК 343.84 (477)

© Богатирьов І. Г., Боровик А. В., Шевченко А. Є., Колодчин Д. Є., Богатирьов А. І., Шевченко Д. А., 2022

© Боровик А. В. (обкладинка), 2022

© Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, 2022

ISBN 978-966-992-750-7

doi.org/10.5281/zenodo.6384142

Зміст

Перелік умовних позначень	4
Передмова	5
Розділ 1. Теоретико-прикладні та методологічні засади виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (І. Г. Богатирьов, Д. В. Колодчин)	11
1.1. Наукові засади пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі	11
1.2. Стан наукового дослідження пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі	18
1.3. Джерельна база та методологія пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі	77
Висновки до розділу 1	117
Розділ 2. Особливості пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (А. Є. Шевченко, А. В. Боровик)	120
2.1. Пенітенціарна парадигма кодифікації виправно-трудового законодавства в УРСР	120
2.2. Пенітенціарна парадигма трансформації виправно-трудового законодавства України у 90-х роках ХХ ст.	139
2.3. Пенітенціарна парадигма розвитку кримінально-виконавчого законодавства на початку ХХІ ст.	157
Висновки до розділу 2	185
Розділ 3. Пенітенціарна парадигма кадрового забезпечення системи виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (А. І. Богатирьов, Д. А. Шевченко)..	187
3.1. Доктринальні положення програмних документів у сфері реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі	187
3.2. Організаційні засади діяльності установ виконання покарання у виді позбавлення волі	206
3.3. Шляхи удосконалення пенітенціарної парадигми в системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу виконання покарання у виді позбавлення волі	233
Висновки до розділу 3	248
Висновки	251
Список використаних джерел	257

Перелік умовних скорочень

ВТК – Виправно-трудоий кодекс

ВТУ – Виправно-трудова установа

ДДУПВП – Державний департамент України з питань виконання покарань

ДКВС – Державна кримінально-виконавча служба

ДПтС – Державна пенітенціарна служба

КВК – Кримінально-виконавчий кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАРЄ – Парламентська Асамблея Ради Європи

РЄ – Рада Європи

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УВС – Управління внутрішніх справ

УДКВС – Управління Державної кримінально-виконавчої служби

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

Передмова

Фундаментальні дослідження пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні вимагають від пенітенціарної науки використовувати не тільки власний накопичений досвід соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції осіб які відбувають даний вид покарання в місцях несвободи, а і зарубіжний, оскільки завдяки йому, Міністерство юстиції України може успішно трансформувати кримінально-виконавчу систему України в пенітенціарну систему.

Проведений аворським колективом поглиблений аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні є актуальним завданням вітчизняної історико-правової та кримінально-виконавчої науки, оскільки він вважається міждисциплінарною науковою проблемою, розв'язання якої свідчить про розкриття об'єктивної картини пенітенціарної парадигми виконання покарання, накопичення і систематизацію знань з теорії і практики а також, проведення наукових розвідок з даної проблематики.

Сьогодні, коли в Україні відбувається розбудова правової держави йде активний процес реформування кримінально-виконавчої системи її трансформація в пенітенціарну систему, потрібне ґрунтовне наукове дослідження, щодо стану нормативно-правового забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі із визначенням перспективних напрямів розвитку даного процесу.

Це обумовлено тим, що у вітчизняних законодавчих актах після проголошення незалежності

України відбулася суттєва гуманізація виконання і відбування засудженими кримінального покарання, зокрема, у 1999 р. була призупинена смертна кара, а у КК України 2001 р. введено новий вид покарання довічне позбавлення волі, внесено суттєві зміни у правовий статус засуджених.

Крім того, аналіз змісту Кримінально-виконавчого кодексу України (2003 р.), який був прийнятий Верховною Радою України замість Виправно-трудоного кодексу Української РСР (1970 р.), свідчить про спробу Міністерства юстиції України впровадити в діяльність органів і установ виконання покарань та пробації міжнародних і європейських стандартів щодо поводження із засудженими та ув'язненими.

Отож, актуальність дослідження пенітенціарної парадигми проблем виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні визначається потребою у перегляді існуючої нормативно-правової бази, з метою приведення її у відповідність до нових потреб соціально-економічного і політико-правового розвитку України.

Науково-теоретичне підґрунтя пенітенціарної парадигми дослідження виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні у ХХІ ст. становлять наукові положення, що містяться у працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, В. Авер'янова, Ю. Биби, А. Богатирьова, І. Богатирьова, О. Богатирьової, А. Боровика, О. Джужі, В. Коваленка, О. Колба, М. Кельмана, А. Колодія, Д. Колодчина, І. Котюка, Я. Ліховіцького, В. Мельниченка, О. Михайлика, О. Оніщенко, О. Осауленка,

П. Плахотнюка, В. Погорілка, М. Пузирьова, О. Пташинського, В. Россіхіна, А. Степанюка, С. Стеценка, М. Стручкова, Ю. Тодики, А. Шевченка, Д. Шевченка, О. Шкути, А. Француза, О. Ющика, М. Яцишина та ін.

Здобутки цих учених містять низку системних положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні та створюють теоретичні й практичні передумови для ефективного їх дослідження у реаліях сьогодення.

До останніх фундаментальних наукових доробків у сфері вивчення історії становлення системи виконання покарань слід віднести дослідження таких учених, як: О. П. Неалова «Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній)» (2003 р.); І. В. Іванькова «Тюремні установи України в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст.)» (2005 р.); О. М. Григор'єва «Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній)» (2007 р.); О. М. Андрущак «Становлення та розвиток виправно-трудоного права та законодавства України у другій половині XX століття» (2012 р.), В. В. Россіхіна «Організаційно-правові засади діяльності пенітенціарної системи в Україні (1917–1991 рр.)» (2015 р.).

Відносно фундаментальних наукових доробків у галузі кримінально-виконавчого права щодо ста-

новлення системи виконання покарань у виді позбавлення волі слід віднести дослідження таких учених, як: І. Г. Богатирьов та О. І. Богатирьова «Державна кримінально-виконавча служба України (історія та сучасність)» (2007 р.); Є. Ю. Бараш «Управління Державною кримінально-виконавчою службою України: адміністративно-правове дослідження» (2012 р.); С. К. Гречанюк «Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями» (2006 р.); А. А. Рибянцев «Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі» (2012 р.); В. Г. Павлов «Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі» (2015 р.); І. С. Яковець «Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань» (2013 р.); Г. С. Резніченко «Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей» (2008 р.); С. В. Царюк «Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки» (2009 р.); К. С. Остапко «Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки» (2018 р.); І. Г. Богатирьов «Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією)» (2006 р.); Л. І. Олефір «Кримінально-виконавчі за-

сади застосування пробації в Україні» (2018 р.); Т. В. Рудник «Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі» (2010 р.); О. О. Стулов «Реалізація принципу законності при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк» (2011 р.); І. С. Михалко «Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених» (2012 р.); В. Я. Конопельський «Кримінально-виконавчі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні» (2015 р.); К. І. Василенко «Соціально-виховна робота в системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених у виправних колоніях України середнього рівня безпеки» (2017 р.); О. С. Турчинова «Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених» (2018 р.); Н. В. Коломієць «Заохочення у кримінально-виконавчому праві: теоретичні засади та практика застосування» (2018 р.); О. М. Крєвсуна «Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях» (2016 р.); Я. О. Ліховіцький «Персонал органів та установ виконання покарань як суб'єкт виконання покарань в Україні» (2017 р.); О. О. Шкута «Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель» (2017 р.); М. С. Пузирьов «Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах» (2018 р.); Ю. О. Новосад «Кримінально-

виконавчі засади участі прокуратури України у сфері виконання покарань» (2019 р.); І. О. Колб «Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні: теоретичні, правові та практичні засади» (2019 р.) та ін.

Водночас слід зауважити, що пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні як окрема наукова проблема не досліджувалось. Тому в літературі не достатньо спеціальних наукових праць, які присвячені даному тематичному напрямку. Зазначене свідчить також про актуальність теми монографічного дослідження і передбачає необхідність комплексно висвітлити виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні, науково та теоретично осмислити об'єктивні реалії минулого і сьогодення, а також, враховуючи історичний досвід, розробити пропозиції щодо вдосконалення функціонування сучасної української пенітенціарної системи.

Розділ 1

Теоретико-прикладні та методологічні засади виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні

1.1. Наукові засади пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі

Варто зазначити, що характер взаємовідносин держави і особи є найважливішим показником стану суспільства в цілому, цілей і перспектив його розвитку. Становище особи в суспільстві визначено та обумовлено не тільки її власною поведінкою, активністю і здібностями, але й тими параметрами і рисами, які задані і відтворюються історично конкретним, історично неповторним суспільним організмом в цілому, який містить у собі вплив та роль усіх суспільних явищ та атрибутів.

До числа таких безумовних реалій суспільства вже протягом більше чотирьох тисячоліть відносяться, зокрема, і державно-правові явища, складовою частиною яких є виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі. У державно-організованому суспільстві в системі факторів, що визначають становище людини, саме державі належить виключно важлива роль. Держава, її органи виступають як офіційні, уповноважені представники всього суспільства. У силу цього відносини між людиною і суспільством носять переважно держав-

но-правовий характер, оскільки від імені суспільства виступає держава.

Оскільки права і свободи засуджених до позбавлення волі – це гарантовані демократичним суспільством можливості на належний рівень життя, ефективну соціальну систему охорони та їхнього захисту відповідно до встановлених міжнародних та національних стандартів і процедур, то необхідно створити ефективний соціально-юридичний механізм їхнього забезпечення.

Еволюція наукового знання про кримінально-виконавчу систему України і її трансформація в пенітенціарну систему відбувається як формування, конкуренція й зміна парадигм. Саме пенітенціарна парадигма – це теорія (або модель постановки проблем), що є зразком вирішення дослідницьких завдань про пенітенціарну систему шляхом формування наукових знань у даній сфері.

До речі, пенітенціарна парадигма – це творчий і багатомірний синтез концепцій як у теоретико-методологічному, так і в дослідницькому й практичному аспектах спроможні забезпечити в Україні трансформацію кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему¹.

Оскільки вченими уже доведено, що протистояння парадигм може бути знято, якщо відійти від

¹ Богатирьов І. Г. Інтегрована парадигма як теоретико-методологічний орієнтир реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі: матеріали I Міжнар. пенітенціар. форуму (м. Рівне, 29–30 жовт.)*/Міжнар. екон.-гуманіт. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука. Рівне: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 14.

традиційного погляду на появу й функціонування наукових парадигм, так як нові парадигми не змінюють старі, а співіснують разом із ними, як типові форми наукового мислення, ми у нашому дослідженні вирішили застосувати саме пенітенціарну парадигму виконання покарання у виді позбавлення волі.

Дана конструкція дослідження ґрунтується нами також на передачі Кабінетом Міністрів України у 2016 р. Державну пенітенціарну службу України у підпорядкування Міністерству юстиції України, що є ніщо іншим, як пенітенціарною парадигмою, оскільки було змінено сам вектор реформування і (розвитку) кримінально-виконавчої системи України і її трансформацію в пенітенціарну систему¹.

З одного боку, всі надіялись, що наступить нова епоха в діяльності пенітенціарної системи України, і в першу чергу у бік вдосконалення процесу виконання покарань у виді позбавлення волі, приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими і засудженими. З іншого боку, велика увага буде приділена підготовці та перепідготовці персоналу нової генерації для роботи із засудженими в місцях несвободи.

Водночас варто наголосити, що саме Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343 мала реформувати органи і установи виконання покарань та пробації, оптимізувати їх роботу

¹ Богатирьов І. Г. Нариси створення пенітенціарної системи України в працях вчених наукової школи «Інтелект»: монографія. Київ: ВД «Дакор» 2021. С. 44.

до міжнародних стандартів¹ і надала право Міністерству юстиції України як центральному органу виконавчої влади забезпечити реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

На жаль, керівництво Міністерства юстиції України поки що не створило передумови на позитивні результати у пенітенціарній системі, а навпаки з'явилися певна кризова ситуація, яка щорічно ускладнює поступальний розвиток пенітенціарного відомства і відкидає процеси трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему на не визначений час.

Найгіршим є те, що в місцях несвободи засуджені вчиняють нове кримінальне правопорушення, що свідчить про порушення ними вимог режиму, і створює передумови вважати засудженого злісним порушником порядку і умов відбування покарання і спричиняє низку негативних наслідків не лише кримінально-правового (призначення покарання за сукупністю вироків, рецидив злочинів), а й кримінально-виконавчого (не належне виконання засудженими правил внутрішнього розпорядку, забезпечення їх безпеки, участь у виховних заходах тощо) характеру.

Ще гірше, коли при виконанні службових обов'язків персонал місць несвободи вступають в неслужбові відносини із засудженими, тим самим

¹ Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016. № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 19.12.2021 р.).

вчиняють кримінальні правопорушення і своїми діями підривають авторитет всієї пенітенціарної системи, як в очах засуджених так і суспільства в цілому.

З цього приводу вітчизняний вчений А. І. Богатирьов так характеризує рівень злочинності в місцях несвободи. По-перше, рівень злочинності в місцях несвободи є індикатором функціонування установ виконання покарань. По-друге, дана злочинність є інтегрованою характеристикою криміногенної обстановки в місцях несвободи. По-третє, рівень злочинності свідчить про ефективність чи не ефективність державної політики в сфері виконання покарань та пробації¹.

Серед основних напрямів пенітенціарної парадигми реформування (розвитку) кримінально-виконавчої системи України і її трансформація в пенітенціарну систему **варто виділити**:

1. Запровадження в Україні пенітенціарного права, що має стати досить новою тенденцією в сучасній юриспруденції. Ця галузь права сьогодні набуває великої актуальності у зв'язку з широко-масштабною реформою пенітенціарної системи України.

Враховуючи сучасні зміни державної політики України в сфері виконання кримінальних покарань та пробації, пенітенціарне право може стати правонаступницею кримінально-виконавчого права, а тому воно має містити притаманні тільки їй спе-

¹ Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України: монографія. Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2019. С. 8.

цифічні пенітенціарні відносини, які потребують не тільки методологічного забезпечення, а і регулювання особливою групою правових норм.

2. Вивчення питання щодо утворення в Україні трьох видів пенітенціарних установ: державні установи де утримуються особи засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі, муніципальні пенітенціарні установи, приватні пенітенціарні установи.

На нашу думку це змінить вектор бюджетного фінансування на утримання засуджених в місцях несвободи, створить умови належного відбування засудженими покарання.

3. Підготовка нового Пенітенціарного кодексу України, який має відповідати сучасним європейським стандартам поведження з ув'язненими і засудженими і стати провідником реінтеграції в суспільство засудженого після звільнення.

4. Розглянути питання щодо введення до органів прокуратури України інститут пенітенціарного прокурора.

Таке рішення, якщо воно буде прийняте, дозволить забезпечити на високому професійному рівні дотримання в установах виконання покарань норм пенітенціарного законодавства, включаючи і міжнародні правові акти у сфері захисту прав засуджених та ув'язнених та персоналу місць несвободи, а також забезпечення відшкодування завданих кримінальним правопорушенням збитків потерпілим, ухвалення рішень, що стосуються заходів спрямованих на підвищення рівня ефективності процесу виконання та відбування кримінальних покарань.

5. Вивчити питання щодо передачі слідчих ізоляторів із підконтрольності й підзвітності ДКВС України передав їх функції в окреме управління при Службі судової охорони.

Це дозволить залишити за слідчим ізолятором виключно функцію ізоляцію від суспільства і забезпечення охорони осіб, яким обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою.

З цією метою необхідно внести зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» й Положення про Службу судової охорони де передбачити створення окремого управління при Службі судової охорони, якій би були підзвітні слідчі ізолятори, які виконували би функції із забезпечення досудового розслідування, ізоляцію осіб, яким було обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, транспортування таких осіб на слідчі дії, до зали суду для судових засіданнях тощо.

На основі багатовікового теоретичного та практичного досвіду слід зазначити, що сучасне розуміння пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні сформувалося під впливом вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі історії держави і права, кримінального та кримінально-виконавчого права, увібравши в себе усі їхні найкращі здобутки.

Отож, пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні – це наукова класична розробка, що забезпечує теоретичне, практичне та методологічне розуміння всієї кримінально-виконавчої системи України як державного органу наділеного організаційно владними

повноваженнями реалізувати державну політику у сфері виконання покарань та пробації

На завершення розгляду даного підрозділу робимо висновок, що не дотримання пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі створює у свідомості людей очевидну невизначеність і навіть суперечливість на їх тривалість. На жаль, Міністерством юстиції України цей чинник в Україні майже не враховується. Міф про можливість швидких змін у кримінально-виконавчій системі України і її трансформації в пенітенціарну систему протягом кількох років не є оптимістичним, навпаки прогнози часової тривалості показують, що реформи є не системними, а в більшості однобокими.

1.2. Стан наукового дослідження пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі

Для забезпечення повноти дослідження пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні нами проведено періодизацію розвитку інституту виконання покарання у виді позбавлення волі, починаючи від другої кодифікації виправно-трудового законодавства Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) до теперішнього часу за такими трьома періодами:

– I період (*радянський період другої кодифікації виправно-трудового законодавства УРСР*) – від

ухвалення Законом Верховної Ради УРСР від 23 грудня 1970 р. Виправно-трудоного кодексу, який набув чинності з 1 червня 1971 р., до здобуття Україною незалежності 24 серпня 1991 р.;

– II період (*трансформація виправно-трудоного законодавства незалежної України*) – з 24 серпня 1991 р. до прийняття Верховною Радою України 11 липня 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу, який набрав чинності з 1 січня 2004 р.;

– III період (*новітній період розвитку кримінально-виконавчої системи України та галузевого законодавства у сфері виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі*) – з 1 січня 2004 р. і дотепер. Водночас у межах III періоду нами виокремлено три періоди чинності Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України щодо регламентації порядку і умов виконання та відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі (I період: 2004–2010 рр.; II період: 2010–2016 рр.; III період: 2016 р. – теперішній час).

Вищенаведена періодизація дозволила нам провести глибокий аналіз наукової літератури з означеної проблеми, висвітлити основні наукові погляди на проблему виконання покарання у виді позбавлення волі в кожен із вищезазначених історичних періодів показати шляхи поетапної трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему.

Отже, позбавлення волі як самостійний вид покарання виникає на певному етапі розвитку суспільства і державності. Лише досягнення суспільством певного рівня економічного розвитку, який

дозволяє мати спеціальні приміщення для утримання злочинців і забезпечити їх мінімальним обсягом життєвих благ, створило реальні можливості запровадження такого покарання як позбавлення волі.

Подальше становлення і укріплення державності, необхідність подавлення політичної опозиції і загально кримінальної злочинності затребувало і практично втілило в життя цей вид кримінального покарання. Отже, виникнення, становлення і розвиток такого покарання як позбавлення волі обумовлене розвитком державності і необхідністю боротьби із злочинністю та політичною опозицією.

Для глибокого аналізу наукової літератури з означеної проблеми нами обрано хронологічний принцип викладу матеріалу, який надасть можливість висвітлити основні наукові погляди на проблему становлення і розвитку виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі у відповідності з вимогами кримінально-правової та кримінально-виконавчої політики України.

Дослідження історіографії процесу реформування кодифікації законодавства про виконання порання у виді позбавлення волі завжди становили науковий інтерес не лише правознавців, а і вчених інших галузей науки, зокрема, таких як: історія держави та права; кримінальне та кримінально-виконавче право.

Саме звертання до історичних фактів, історичних передумов та соціально-правових засад становлення і розвитку виконання покарання у виді позбавлення волі дає можливість глибше й виразніше

з'ясувати наявні проблеми функціонування кримінально-виконавчої системи в історії держави і права, а також в доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права.

Серед існуючих важливих інструментів пізнання будь-якого правового інституту, в тому числі й інституту виконання покарання у виді позбавлення волі, є історія вчень про минуле, теперішнє і майбутнє. З цього приводу ми поділяємо позицію М. М. Карамзіна про те, що правителі, законодавці діють за вказівками історії й дивляться на її листи, як мореплавці на креслення морів¹.

Доречною видається й судження українського вченого в галузі історії держави і права І. Й. Бойка, що теоретична цінність історіографії та бібліографії історико-правових процесів застосування кримінальних покарань в Україні є безспірною та очевидною, позаяк відповідні наукові розробки дають змогу вивчити історичні потенційні можливості покарання у виді позбавлення волі в суспільному та державному житті, виявити закономірності та перспективи застосування стосовно засуджених до цього виду покарання прогресивних заходів виправного впливу, а також дослідити правову культуру українського народу, його правобачення та інші світоглядні засади, особливості менталітету, духовний генезис на певних історичних етапах еволюції українського суспільства², що вкрай важливо з огляду визначених у цьому дослідженні завдань.

¹ Карамзин Н. М. Предания веков. Москва: Правда, 1988. С. 31.

² Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ–ХХ ст.): навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. С. 8.

Більше того, саме покарання у виді позбавлення волі, як свідчить історія, було і продовжує залишатися найбільш поширеним видом покарання не тільки в Україні, а й у зарубіжних країнах. Ураховуючи той факт, що проблемі виконання покарання у виді позбавлення волі в історичних межах 1970–2020 рр. у вітчизняній історії держави і права вченими недостатньо приділено уваги, нами здійснено спробу усунути цю прогалину в цій галузі юридичної науки.

Водночас варто зазначити, що поверховість досліджень проблем виконання покарання у виді позбавлення волі в науці історії держави і права у вищевказаних історичних межах пов'язано з тим, що виправно-трудова система виконання покарання у виді позбавлення волі, з одного боку, була закрита, з іншого – в ній збереглися риси, притаманні колишній радянській адміністративно-командній системі й пов'язані з не виправдано жорстким централізмом, закритістю, нехтуванням законних прав і свобод засуджених, а також ступенем негативного впливу цього виду покарання на засуджених у місцях несвободи.

Заразом, серед репрезентативних джерел інформації про всебічність вивчення різних сторін діяльності системи виконання покарання у виді позбавлення волі, достовірність як кількісних, так, і якісних його характеристик ми виділяємо: нормативно-правове регулювання; спеціальний перепис засуджених; проведення ґрунтовних наукових досліджень на рівні кандидатських та докторських дисертацій, монографій; реформування пенітен-

ціарної системи; приведення галузевого законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та позитивного досвіду зарубіжних країн.

Варто зазначити, що до середини 1980-х років в Україні вчені не мали широкого доступу до архівних джерел і документів, а їхня обмеженість не дозволяла вітчизняним ученим у повному обсязі проводити наукові розвідки в даній сфері, а ще гірше, коли вченим заборонялося у відкритому доступі висловлювати свою точку зору на ті чи інші проблеми виконання покарання у виді позбавлення волі, виняток становили наукові конференції та круглі столи.

Разом із тим, фахівцями у галузі історії держави і права доведено, що будь-яке дослідження повинно мати свою власну писану історію, яка дозволяє подивитися на проблеми минулого і врахувати їх у процесі розроблення нормативно-правових актів у майбутньому. Окрім того, історичний досвід – це важлива частина теоретичної науки, завдяки якій розробляються теоретичні та прикладні концепції, моделі виконання покарання у виді позбавлення волі.

Слід також занотувати думки зарубіжного вченого-філософа М. Фуко, який у праці «Наглядати й карати» ґрунтовно проаналізував історію зародження та становлення в'язниць пенітенціарної системи у Франції, і висловив низку перспективних думок про те, що: історія покарань – це історія постійних реформаторських проектів; період зміни тортур на більш гуманні покарання; великі інсти-

туційні зміни, пов'язані з появою новітніх кодексів тощо¹.

Таким чином, погляди М. Фуко і сьогодні актуальні для кримінально-виконавчої системи України з погляду створення нової прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі, сучасних установ виконання покарань з одиночним і блочним триманням засуджених, відмова від використання праці засудженого як обов'язку тощо.

Окрім того, не слід забувати, що саме історія повчає нас не допускати помилки, які були здійснені в минулому і доводить, що у ХХІ ст. вчені повинні дещо по-іншому розглядати мету покарання за вчинений злочин на тлі сучасних реформаторських процесів.

От чому так важливо звертатися до відповідних праць істориків, статистів, фахівців у галузі теорії держави та права, кримінального та кримінально-виконавчого права. Саме дослідження цих науковців дозволяють встановити як суб'єктивні, так і об'єктивні причини виникнення проблем виконання покарання у виді позбавлення волі та запропонувати практиці нові підходи до їх усунення.

Починаючи аналіз першого періоду вітчизняної історіографії процесу виконання покарання у виді позбавлення волі (1970–1991 рр.), незважаючи на його чітко окреслені історичні рамки, хочемо зробити деякі уточнення.

¹ Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці/пер. з фр. П. Тиращук. Київ: Основи, 1998. С. 13.

По-перше, в цьому дослідженні нами з позицій методологічного апарату й методики проведення історико-правового пошуку використано наукові доробки, історичні межі яких датовано процесами, що відбувалися в системі виконання покарань України в період кінця XVIII – першої половини ХХ ст. До таких, зокрема, можна віднести наступні з них:

1) дисертаційне дослідження І. А. Сперанського «Принципи радянського виправно-трудового права та їх закріплення в Основах виправно-трудового законодавства СРСР і Союзних республік» (1970 р.), в якому він наголосив на важливості нормативно-правового закріплення цих фундаментальних категорій, а також дослідив їхній зміст через співвідношення із змістом суспільних відносин, що виникають у процесі виконанні покарання, зокрема позбавлення волі¹;

2) дисертація І. В. Шмарова «Основні проблеми вивчення та підвищення ефективності діяльності виправно-трудових установ» (1970 р.), в якій він вивів основні критерії й показники ефективності діяльності виправно-трудових установ, обґрунтував теоретичні та практичні питання організації взаємодії зазначених установ з іншими органами, які ведуть боротьбу із злочинністю, а також виро-

¹ Сперанский И. А. Принципы советского исправительно-трудового права и их закрепление в Основах исправительно-трудового законодательства Союза ССР и Союзных республик. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 62.

бив науково обґрунтовані пропозиції щодо підвищення ефективності вказаної діяльності¹;

3) дисертаційне дослідження О. Н. Ярмиша «Каральний апарат самодержавства в Україні» (1991 р.)² та монографію поіменованого вченого «Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.» (2001 р.)³;

4) дисертація О. І. Олійника «Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917–1941 рр.): структура, функції, діяльність» (2000 р.)⁴;

5) дисертаційна розробка О. П. Неалова «Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній)» (2003 р.)⁵;

6) дисертаційне дослідження В. В. Россіхіна «Пенітенціарна система Російської імперії в XIX –

¹ Шмаров И. В. Основные проблемы изучения и повышения эффективности деятельности исправительно-трудовых учреждений. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 72.

² Ярмыш А. Н. Карательный аппарат самодержавия на Украине: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 1991. 667 с.

³ Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.: монографія. Харків: Консум, 2001. 288 с.

⁴ Олійник О. І. Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917–1941 рр.): структура, функції, діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2000. 205 с.

⁵ Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 197 с.

на початку ХХ ст. (на матеріалах українських губерній)» (2005 р.)¹;

б) дисертація І. В. Іванькова «Тюремні установи України в системі карально-охоронного механізму держави (кінець ХІХ – середина ХХ ст.)» (2005 р.)²;

б) дисертаційна розробка О. М. Григор'єва «Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці ХVІІІ – на початку ХХ століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній)» (2007 р.)³.

Вищенаведені наукові доробки поповнили теоретико-методологічний апарат української історико-правової науки й окреслили концептуальні орієнтири для розвитку системи виконання покарання у виді позбавлення волі в наступні історичні періоди, зокрема в ті, що охоплені нашим дослідженням.

Поряд із позитивними аспектами напрацювання теоретико-методологічної бази науки радянського виправно-трудового права вчені наголошували і на негативних аспектах у галузевому правозастосуванні, пов'язаних, насамперед, з особливостями тримання засуджених до позбавлення волі – казармено-барачною системою відбування покарання.

¹ Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2005. 219 с.

² Іваньков І. В. Тюремні установи України в системі карально-охоронного механізму держави (кінець ХІХ – середина ХХ ст.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 212 с.

³ Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці ХVІІІ – на початку ХХ століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2007. 207 с.

Зокрема, зарубіжний вчений І. В. Шмаров, досліджуючи заходи подолання негативних наслідків покарання у виді позбавлення волі, зауважував, що такі ознаки середовища засуджених, як кругова порука, прагнення до насильства, паразитизм, перекручування ціннісних орієнтацій, характеризуються сталістю, консерватизмом та тюремною субкультурою, тим самим різні мікрогрупи засуджених намагаються втягнути у сферу свого впливу нових осіб, а тому чим більший ступінь ізоляції та порушення соціально корисних зв'язків, тим більші можливості впливу однієї особи на іншу в умовах ізоляції¹.

Інший зарубіжний вчений А. М. Олійник пише про те, що, на жаль, прояви субкультури, які присутні в місцях несвободи, певним чином впливають на стосунки засуджених з адміністрацією установ виконання покарань. Проте, як би вороже не склалися ці відносини, головним, на думку поіменного вченого, є те, що в будь-якій тюремній субкультурі спілкування між засудженими та адміністрацією передбачає високий ступінь кооперації та готовність до надання взаємних послуг².

Зі свого боку, вітчизняний учений В. І. Рудник ще в 90-х роках ХХ ст. писав, що за своїм соціальним змістом покарання у виді позбавлення волі є певною соціально-правовою системою, що відтворює взаємозв'язок його застосування не тільки для

¹ Шмаров І. В. Преодоление отрицательных последствий отбывания наказания. *Советское государство и право*. 1965. № 3. С. 85.

² Олейник А. Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти. Москва: ИНФРА-М, 2001. С. 24.

окремого засудженого, а і його найближчого оточення та суспільства в цілому, відтворює діалектично найсуттєвіші суперечності кримінального покарання¹.

Проведений нами аналіз ролі засудженого в місцях несвободи показав, на жаль, невтішну картину. Так, більшість засуджених до покарання у виді позбавлення волі за час перебування у місцях несвободи виконують свою соціальну функцію всього на 25 %, а 75 % пов'язані саме з втратою навичок виконання соціальних функцій. Особливо це прослідковується у засуджених неповнолітніх і жінок.

У процесі подальшого розвитку виправно-трудової політики держави щодо виконання покарання у виді позбавлення волі, відкритість архівних джерел із зазначеної проблематики дозволила подивитися на проблему виконання покарання у виді позбавлення волі з позиції необхідності розроблення нового ВТК України та виокремити декілька етапів розвитку історіографії проблеми.

Проведений аналіз стану наукової розробки проблем виконання покарання у виді позбавлення волі в історіографії науки виправно-трудового права дає підстави констатувати, що не менш активним у плані проведення наукових розвідок, є період 1970–1991 рр. Характерною особливістю праць цього етапу є орієнтація їх уже на нове виправно-трудове законодавство 1970 р., посилення науко-

¹ Рудник В. И. Отрицательные последствия применения уголовного наказания в виде лишения свободы и основные меры их нейтрализации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Киев, 1990. С. 9.

вих суджень емпіричними даними, насамперед результатами узагальнень спеціальних переписів засуджених на теренах СРСР.

До найбільш вагомих у теоретико-прикладному відношенні дисертаційних досліджень та наукових і навчальних видань у цей період належать такі:

1) дисертаційне дослідження Л. Г. Крахмальника «Кодифікація виправно-трудового законодавства. Порівняльно-правове дослідження» (1973 р.), присвячене порівняльному аналізу Виправно-трудоим кодексів (далі – ВТК) союзних республік (кінець 60-х – початок 70-х років ХХ ст.). Варто наголосити, що окремі положення поіменованого ученого залишаються актуальними й донині. «Різноманітність норм національного законодавства, що утруднює співробітництво держав, спонукає звертатися до спеціальних способів їхнього зближення. Маються на увазі уніфіковані правові норми, які або одноманітно регулюють суспільні відносини взамін норм національного законодавства, що не співпадають, або створюють основу для знаходження їхньої єдності. Однакове правове регулювання відносин як між державами, так і всередині них, сприяє підвищенню його ефективності та запобіганню юридичних колізій», – писав Л. Г. Крахмальник¹;

2) монографія І. І. Карпеця «Покарання. Соціальні, правові та кримінологічні проблеми» (1973 р.), в якій серед комплексу соціальних, правових та

¹ Крахмальник Л. Г. Кодификация исправительно-трудового законодательства. Сравнительно-правовое исследование: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.715. Москва, 1973. 30 с.

кримінологічних проблем застосування покарання окреме місце відведено постановці проблеми про виправлення та перевиховання засуджених як кінцеві цілі покарання¹;

3) дисертація В. П. Артамонова «Наука радянського виправно-трудоного права» (1975 р.), у якій ученим розроблено науково обґрунтовані методологічні засади цієї науки²;

4) монографічне дослідження О. О. Наташева «Радянське виправно-трудоное законодавство (основні питання теорії і практики)» (1975 р.). Історико-правове і наукове значення названої монографії полягає в тому, що в ній досліджено як теоретичні основи радянського виправно-трудоного законодавства (його завдання, предмет, система принципів виправно-трудоного права, співвідношення компетенції Союзу РСР та союзних республік у сфері правового регулювання виконання покарання), так і розглянуто актуальні для того часу питання практичного застосування його норм. Також автором монографічного дослідження внесено пропозиції щодо подальшого вдосконалення законодавства й відомчих нормативно-правових актів у сфері виконання покарань, надано рекомендації із застосування окремих норм на практиці³;

¹ Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва: Юрид. лит., 1973. С. 263–285.

² Артамонов В. П. Наука радянського виправно-трудоного права. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 15.

³ Наташев А. Е. Советское исправительно-трудоное законодательство (основные вопросы теории и практики): монография. Москва: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1975. 168 с.

5) дисертаційна розробка А. І. Марцева «Теоретичні питання загального та спеціального запобігання злочинам» (1975 р.), одне із завдань якої поіменованій учений присвятив ролі карально-виховного впливу при виконанні покарання у виді позбавлення волі у загальному та спеціальному запобіганні злочинам¹;

6) монографія Л. В. Багрій-Шахматова «Кримінальна відповідальність та покарання» (1976 р.), в якій чотири глави присвячено саме проблемам покарання, в тому числі й у виді позбавлення волі, а саме: наведено систему покарань та їхню класифікацію у правовій літературі й законодавстві до революційної Росії; показано розвиток законодавства і наукових поглядів про систему кримінальних покарань у радянській державі; досліджено систему покарань за чинним на той час радянським кримінальним законодавством; наведено класифікацію кримінальних покарань у радянському законодавстві та літературі²;

7) дисертаційне дослідження М. П. Мелентьєва «Функції радянського виправно-трудоного права і механізму їх реалізації» (1980 р.), за результатами проведення якого виведено та обґрунтовано методологічні передумови застосування системного під-

¹ Марцев А. И. Теоретические вопросы общего и специального предупреждения преступлений. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 42.

² Багрій-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание: монография. Минск: Вышэйш. шк., 1976. 384 с.

ходу в дослідженні структури та функцій виправно-трудового права¹;

8) монографія Ф. Р. Сундурова (1980 р.), в якій ученим на основі вивчення практики виправно-трудових установ і досягнень правової науки, філософії та соціальної психології проаналізовано актуальні теоретичні й практичні проблеми позбавлення волі, розкрито сутність цього виду покарання, його попереджувальне та виховне значення, розглянуто методологічні питання ефективності позбавлення волі. Аналіз цієї наукової праці засвідчує, що її автором основний акцент зроблено на дослідженні соціально-психологічних факторів забезпечення ефективності виконання позбавлення волі стосовно рецидивістів²;

9) дисертація В. І. Пінчука «Правові засади виконання покарання (стосовно до позбавлення волі)» (1980 р.), в якій, серед інших проблем, автором розглянуто поняття виправно-трудових правовідносин, їх структуру та юридичні факти, які є умовами їхнього виникнення, видозміни та припинення³;

¹ Мелентьев М. П. Функции советского исправительно-трудового права и механизм их реализации. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 43.

² Сундуров Ф. Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности: монография/науч. ред. проф. Б. С. Волков. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1980. 216 с.

³ Пинчук В. И. Правовые основы исполнения наказания (применительно к лишению свободы). *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 49.

10) дисертаційна розробка М. П. Журавльова «Кримінальна відповідальність особливо небезпечних рецидивістів та проблеми їх виправлення в процесі виконання покарання» (1980 р.), в якій автором запропоновано шляхи підвищення ефективності практики застосування основних засобів виправлення та перевиховання засуджених на основі комплексного підходу¹;

11) монографія О. І. Бажанова «Прогресивна система виконання покарання» (1981 р.), в якій надано генезис виникнення прогресивної системи, особливості її застосування стосовно засуджених до покарання у виді позбавлення волі, характеристику окремих елементів системи й порядку їхнього застосування відповідно до виправно-трудового законодавства. Також поіменованим ученим розглянуто основні напрями вдосконалення прогресивної системи, висловлено низку пропозицій теоретичного і практичного характеру²;

12) монографічне дослідження І. М. Гальперіна «Покарання: соціальні функції, практика застосування» (1983 р.), в якому автор за результатами аналізу наявних на той час проблем і тенденцій застосування покарання у виді позбавлення волі дійшов слушного висновку, що «доцільне пом'як-

¹ Журавлев М. П. Уголовная ответственность особо опасных рецидивистов и проблемы их исправления в процессе исполнения наказания. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 33.

² Бажанов О. И. Прогрессивная система исполнения наказания: монография. Минск: Наука и техника, 1981. 168 с.

шення умов відбування позбавлення волі як адекватне відображення суспільного розвитку пов'язано з відмовою від використання покарання як акту відплати й визнанням соціального значення виправлення злочинця»¹;

13) монографія В. О. Уткіна «Покарання і виправно-трудоий вплив» (1984 р.). Особливість предмета дослідження, обраного поіменованим ученим, полягала в тому, що ним на основі тогочасного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства і практики його застосування було розглянуто поєднання покарання із заходами виправно-трудоого впливу. Наукова новизна виконаної В. О. Уткіним праці полягала в тому, що ним було розвинуто широку концепцію виправно-трудоого впливу як теоретичне обґрунтування його доцільності при застосуванні всіх видів покарань (окрім смертної кари) та пов'язаних із ними кримінально-правових заходів²;

14) навчальний посібник Ю. А. Фролова «Організаційно-правові перетворення системи установ і органів, що виконують покарання, в Українській РСР» (1984 р.). Незважаючи на те, що автор посібника більшу частину своєї роботи присвятив питанням створення й діяльності системи органів і установ виконання покарань в УСРР (УРСР) до середини ХХ ст., все ж таки ним на рівні самостійної

¹ Гальперин И. М. Наказание: социальные функции, практика применения. Москва: Юрид. лит., 1983. С. 130.

² Уткин В. А. Наказание и исправительно-трудоое воздействие. Томск: Изд-во Том. ун-та, 1984. 190 с.

глави досліджено питання кодифікації радянського виправно-трудового законодавства у 1969–1970 рр. та його подальше вдосконалення¹, що дає підстави звертатися до цього посібника далі в нашому дослідженні;

15) дисертаційне дослідження В. О. Єлеонського «Теоретичні проблеми ставлення засуджених до покарання та підвищення ефективності їх виправлення та перевиховання у місцях позбавлення волі» (1987 р.), у якій він розробив науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на підвищення ефективності діяльності виправно-трудових установ, у тому числі й шляхом залучення засуджених до основних засобів виправлення та перевиховання у процесі виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі²;

16) навчальний посібник М. П. Мелентьєва та В. Д. Жарого «Становлення та розвиток виправно-трудового законодавства Української РСР» (1989 р.), в якому, незважаючи на те, що основна частина видання присвячена аналізу історичного досвіду першої кодифікації виправно-трудового законодавства УСРР, окрему главу приділили саме відобра-

¹ Фролов Ю. А. Организационно-правовые преобразования системы учреждений и органов, исполняющих наказание, в Украинской ССР. Киев: Изд-во КВШ МВД СССР, 1984. С. 91–98.

² Елеонский В. А. Теоретические проблемы отношения осужденных к наказанию и повышение эффективности их исправления и перевоспитания в местах лишения свободы. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 30–31.

женню в чинному на той час виправно-трудовому законодавстві положень ВТК УСРР 1925 р.¹

В силу того, що до 1999 р. система виконання покарань України була підпорядкована Міністерству внутрішніх справ спочатку УРСР, а потім України, багатий історичний матеріал міститься в джерелах, присвячених функціонуванню зазначеного міністерства.

Одним із таких наукових джерел є двотомне видання «Історія радянської міліції». Так, перший том присвячено становленню радянської міліції в період будівництва соціалізму², другий – функціонуванню радянської міліції в період соціалізму (1936–1977 рр.)³. Тому, виходячи з визначених історичних меж нашого дослідження, ми зверталися до другого тому зазначеного видання, в якому окремий підрозділ було присвячено розвитку діяльності спеціальних комендатур міліції з нагляду за умовно звільненими та умовно засудженими в період 1966–1977 рр.⁴

Багатий емпіричний матеріал за напрямом залучення засуджених до позбавлення волі до праці

¹ Мелентьев М. П., Жарый В. Д. Становление и развитие исправительно-трудового законодательства Украинской ССР: учеб. пособие. Домодедово: ВИПК МВД СССР, 1989. С. 98–108.

² История советской милиции: в 2 т. Т. 1: Советская милиция в период строительства социализма/под ред. Н. А. Щелокова. Москва: Акад. МВД СССР, 1977. 346 с.

³ История советской милиции: в 2 т. Т. 2: Советская милиция в период социализма (1936–1977 гг.)/под ред. Н. А. Щелокова. Москва: Акад. МВД СССР, 1977. 340 с.

⁴ Там же, с. 284–289.

віднайдено в навчальному посібнику М. І. Подоляка «Організація праці засуджених» (1988 р.)¹.

Водночас ми усвідомлюємо, що забезпечити повноту викладу наукових і навчально-методичних джерел, наявних в історіографії радянського виправно-трудового права періоду 1970–1991 рр., в межах цього підрозділу дуже складно. Тому ми подали тут лише основні з них, проте не оминули увагою й загальний аналіз тенденцій, що був властивий науці і практиці зазначеного періоду.

Так, аналіз напрацювань радянських учених, а також матеріалів сучасних учених, які досліджували період другої кодифікації радянського виправно-трудового законодавства, дає науково обґрунтовані підстави констатувати, що становлення виправно-трудової системи України як загальнодержавного явища відноситься до середини ХХ ст.

Для розуміння обставин її зародження і становлення необхідно з'ясувати сутність і зміст державної діяльності, адже система місць ув'язнення є нічим іншим як складовим елементом загальної державної репресивної політики. Поряд із становленням виправно-трудової системи, відбувається розвиток науки виправно-трудового права, як самостійної галузі права, що нерозривно пов'язано з виникненням наукових ідей, теорій, концепцій, поглядів, учень, уявлень тощо.

Саме наявні у виправно-трудовому праві концепції, тобто способи розуміння, тлумачення, спри-

¹ Подоляк М. І. Организация труда осужденных: учеб. пособие. Львов: Львов. спец. сред. шк. подгот. начальствующего состава МВД СССР им. Г. И. Петровского, 1988. 265 с.

йняття процесу виконання кримінальних покарань, і є, на думку вітчизняної вченої І. С. Яковець, тією основою, на якій може бути створена наукова теорія, що може надавати уявлення про закономірності та існуючі зв'язки процесу виконання кримінальних покарань як безпосереднього об'єкта наукового пізнання¹.

У зв'язку з цим, важливого значення набуло дослідження вітчизняної вченої О. М. Андрущак «Становлення та розвиток виправно-трудоного права та законодавства України у другій половині ХХ століття» (2012 р.)². Саме в названій дисертації поіменована вчена не тільки обґрунтувала історико-правові засади становлення та розвитку виправно-трудоного права та законодавства України у другій половині ХХ ст., а й надала об'єктивне визначення сутнісних характеристик із сучасних позицій творення правової держави.

Досліджуючи історіографію та стан наукової розробки предмета нашого дослідження, варто зазначити, що О. М. Андрущак також систематизувала наукові теорії, що обґрунтовують юридичну суть виправно-трудоного права, обумовленого історичним чинником його розвитку в умовах радянської командно-адміністративної системи другої

¹ Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. С. 10.

² Андрущак О. М. Становлення та розвиток виправно-трудоного права та законодавства України у другій половині ХХ століття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2012. 20 с.

половини ХХ ст. і в перше десятиліття незалежної України¹.

Дослідниця на основі ознайомлення з численною науковою літературою по проблемі, виконаною в радянський період і в сучасних умовах незалежності, виявила дві тенденції оцінки виправно-трудового права в історії права другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Перша оцінка зводиться до того, що виправно-трудове право повністю відповідає державно-суспільним потребам в умовах побудови розвинутого соціалістичного суспільства. Друга – сучасна, яка характеризується невідповідністю виправно-трудового права у значній частині потребам демократичної і правової держави².

Слід підтримати позицію О. М. Андрущак про те, що у значній кількості досліджень, присвячених даній проблемі, простежується певна однобічність, нерідко переважає пошук негативних стереотипів чи навіть огульної критики радянського (як і колишнього російського монархічного) виправно-трудового права з політичних мотивів відмежування від усього «радянського», замість об'єктивного визнання і наукового підтвердження того, що саме виправно-трудове право стало основою сучасного кримінально-виконавчого права³.

¹ Андрущак О. М. Становлення та розвиток виправно-трудового права та законодавства України у другій половині ХХ століття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2012. С. 12.

² Там само.

³ Там само, с. 13.

Більше того, досліджуючи основні засади відбування покарання за радянським виправно-трудовим правом, дослідниця зосередила свою увагу на аналізі діяльності установ виконання покарань у контексті карально-політичного механізму держави, звертаючи увагу на той факт, що політична заангажованість у визначенні злочину і покарання була закріплена й на законодавчому рівні у Кримінальному, Кримінально-процесуальному і Виправно-трудовому кодексах. Водночас, за даними поіменованої вченої, було створено значний арсенал засобів впливу, залякування та політичної нейтралізації противників тоталітарного режиму¹.

Спираючись на наукові доробки вчених незалежної України, судження яких є ідеологічно незалежними, а також урахувавши аналіз радянської практики виконання покарання у виді позбавлення волі, доходимо висновку, що початок 70-х – середина 80-х років ХХ ст. характеризується крахом соціалізму, що досить помітно відобразилось на розвитку виправно-трудової системи України. Зазначений період характеризується формуванням виправно-трудової політики в атмосфері суворості таємності, перебуванням партійного керівництва країни у прямій залежності від швидкоплинної політичної кон'юнктури, не враховуючи громадську думку і міжнародний досвід.

Змінився політичний курс країни, розпад СРСР, вихід України зі складу Союзу привели до транс-

¹ Андрущак О. М. Становлення та розвиток виправно-трудового права та законодавства України у другій половині ХХ століття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2012. С. 14.

формації виправно-трудового законодавства у кримінально-виконавчє і наблизили його до міжнародно-правових норм. Ці кардинальні зміни в суспільстві й державі окреслюють межі окремого етапу розвитку пенітенціарної системи сучасної України, який більш детально буде висвітлений у подальших розділах дослідження.

Говорячи про стан науки кримінально-виконавчого права в наші дні, хотілося б відзначити, що відмова від режиму таємності даних про органи і установи виконання покарань дозволила скористатися багатьма новими матеріалами, що характеризують стан їхньої діяльності.

Написання історії виправно-трудової системи України стало можливим тільки після демократичних перетворень, що відбулися в країні після 1991 р. Зруйнована тоталітарна система відкрила доступ українським дослідникам до закритих відомчих архівів органів державної безпеки і внутрішніх справ, що в свою чергу дозволило дати правдиву оцінку проблемам виконання покарань у період з 1917 р. по теперішній час.

Окремо в цьому підрозділі вважаємо за доречне звернутися до витоків дослідження зарубіжного досвіду виконання покарання у виді позбавлення волі, здійснене за радянських часів (1970–1991 рр.). Серед останніх досліджень у цьому контексті зазначене теоретико-методологічне підґрунтя створено у працях М. С. Пузирьова, включаючи монографію «Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах» (де виокремлено

самостійні підрозділи 1.3, присвячений періодизації наукових досліджень зарубіжного досвіду виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та 1.4, в якому розкрито генезис виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах)¹, у яких він ґрунтовно та всебічно здійснив аналіз стану дослідження в науці радянського виправно-трудового права проблем виконання та відбування покарань у зарубіжних країнах.

Ураховуючи історичні межі цього підрозділу дослідження (1970–1991 рр.), відзначимо основні праці радянських учених, до яких звертався М. С. Пузирьов².

Так, у 1977 р. авторським колективом учених Рязанської вищої школи МВС СРСР (З. А. Астеміров, Ю. В. Калінін, В. П. Шупілов) видано навчальний посібник «Сучасні пенітенціарні системи капіталістичних держав». У ньому поіменовані автори запропонували «географічну» модель вивчення зарубіжного пенітенціарного досвіду, дослідивши практику виконання та відбування покарань у таких капіталістичних державах, як Англія, Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Данія, Швеція, США, Канада, Аргентина, Японія³.

¹ Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 514 с.

² Там само, с. 54–60.

³ Астеміров З. А., Калінін Ю. В., Шупілов В. П. Современные пенитенциарные системы капиталистических государств: учеб. пособие. Рязань: РВШ МВД СССР, 1977. 125 с.

Також протягом 1977–1980 рр. М. О. Стручковим та В. П. Шупіловим видано серію навчальних посібників, у яких найповніше для тих часів відображено зарубіжний досвід виконання покарань у капіталістичних країнах. Так, у випуску I названої серії викладено засадничі питання функціонування тогочасних буржуазних пенітенціарних систем, кризу буржуазної пенітенціарної науки, а також систему виконання кримінального покарання у Франції¹.

У випуску II проведено аналіз виконання кримінального покарання в Англії та ФРН з такою архітектонікою дослідження: 1) пенітенціарне законодавство. Пенітенціарні установи та управління ними; 2) порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення волі; 3) звільнення від відбування покарання. Умовно-дострокове звільнення; 4) інститут пробації; 5) виконання заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх². Випуск III присвячено дослідженню виконання кримінального покарання у США та Японії. Зокрема, вчені висвітлили такі аспекти: 1) пенітенціарне законодавство. Пенітенціарні установи та управління ними; 2) порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення волі; 3) звільнення від відбуван-

¹ Стручков Н. А., Шупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах: учеб. пособие. Москва: Акад. МВД СССР, 1977. Вып. I. 64 с.

² Стручков Н. А., Шупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (Англия, ФРГ): учеб. пособие/науч. ред. проф. В. А. Владимиров. Москва: Акад. МВД СССР, 1978. Вып. II. 88 с.

ня покарання. Умовно-дostroкове звільнення. Система заходів соціальної реабілітації; 4) інститут пробації; 5) виправні та виховні установи для неповнолітніх правопорушників¹. У випуску IV радянські дослідники проаналізували виконання кримінального покарання в Італії та Швеції за функціональною моделлю, подібною з попередніми країнами аналізованої серії, а саме: 1) виконання покарання у виді позбавлення волі; 2) умовно-дostroкове звільнення і застосування відстрочки виконання покарання; 3) інститут пробації; 4) виконання заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх. Виправні установи для неповнолітніх².

Не припиняючи наукової цінності порівняльних досліджень у сфері радянського виправно-трудоного права, погоджуємося з позицією, висловленою М. С. Пузирьовим, що властивий їм класовий підхід, котрий «червоною ниткою» пронизував кожен наукову або навчально-методичну працю, не сприяв об'єктивному дослідженню закономірностей виконання покарань у зарубіжних країнах³.

¹ Стручков Н. А., Шупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (США, Япония): учеб. пособие/науч. ред. проф. В. А. Владимиров. Москва: Акад. МВД СССР, 1979. Вып. III. 88 с.

² Стручков Н. А., Шупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (Италия, Швеция): учеб. пособие. Москва: Акад. МВД СССР, 1980. Вып. IV. 80 с.

³ Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 57.

Пузирьов М. С. Стан дослідження в науці радянського виправно-трудоного права проблем виконання та відбування покарань у зарубіжних країнах. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 4. С. 139.

Водночас, були й винятки. Проте вони стосувалися запозичення досвіду не буржуазних країн, а країн соціалістичної співдружності, і висловлювалися й обговорювалися переважно на науково-практичних конференціях. Так, у 1975 р. А. Ф. Сизий серед аргументів на користь упровадження в тогочасне виправно-трудове законодавство такого заохочення, як надання засудженим короткострокової відпустки строком до 15 днів, навів положення зарубіжного досвіду за вказаним напрямом, зокрема таких країн, як Польська Народна Республіка, Чехословацька Соціалістична Республіка, Народна Республіка Болгарії, а також матеріали Третього конгресу ООН з питань попередження злочинності, методів поводження із засудженими (Стокгольм, серпень 1965 р.) щодо доцільності надання засудженим відпусток із метою не лише стимулювання правослухняної поведінки, а й ресоціалізації¹.

Вищенаведені в цьому підрозділі розробки радянських учених, підтвержені закордонними відрядженнями часів перебудови й наступних років до розпаду СРСР 1991 р. мали позитивний вплив на розроблення програмних документів у сфері реформування виправно-трудової системи в умовах її трансформації у кримінально-виконавчу (в Україні такими стали), а також гуманізації виправно-трудового законодавства з урахуванням міжнародно-

¹ Сизый А. Ф. Совершенствование системы мер поощрений осужденных. *Проблемы совершенствования деятельности исправительно-трудовых учреждений: материалы Всесоюз. науч.-практ. конф. (24–26 сент. 1975 г.)*/РВШ, ВНИИ МВД СССР. Рязань: НИИРИО РВШ МВД СССР, 1976. С. 533–535.

правових актів у сфері захисту прав людини й поводження із засудженими та ув'язненими, а також позитивного зарубіжного досвіду, який за нових умов суспільно-державної формації вже не сприймався як ворожий капіталістичний (буржуазний).

Слушно з цього приводу зазначив С. М. Зубарев, що необхідність гуманізації тогочасного виправно-трудового законодавства, приведення його у відповідність до положень міжнародних правових документів стала очевидною¹. Схожого висновку в контексті вищенаведених тенденцій дійшов у докторській дисертації інший зарубіжний учений В. О. Жабський: «У цілому варто зазначити, що з 90-х років ХХ ст. проведення наукових досліджень із питань покарань стало можливим на більш об'єктивній, неідеологізованій основі»².

Про вищевказані позитивні тенденції наголошує і український учений у галузі історії держави і права М. М. Яцишин, зазначаючи, що на момент розпаду СРСР низка працівників кримінально-виконавчої системи мали змогу побувати у службових відрядженнях за кордоном і ознайомитись з організацією виконання покарань в Італії, Німеччині, Болгарії, Англії, Скандинавських країнах. Проте створені десятиріччями основи й традиції цих держав докорінно відрізнялись від таких в Україні,

¹ Зубарев С. М. Правовое обеспечение реформы уголовно-исполнительной системы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1999. С. 30.

² Жабский В. А. Наказания по уголовному законодательству зарубежных стран: теоретико-прикладное исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Рязань, 2011. С. 45.

тому «зняти копію» з тюремних систем однієї з цих країн і перенести її в Україну було неможливо ні в теоретичному, ні в практичному плані¹.

Саме тому, наступні історичні періоди (починаючи з 1991 р.) реформування вітчизняної системи виконання покарання у виді позбавлення волі мали за мету постановку на порядок денний концепцію подолання негативних пережитків радянської виправно-трудової політики і практики виконання покарань, на що були орієнтовані програмні документи у сфері реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі, про що йтиметься в третьому розділі цього дослідження.

Ураховуючи специфіку предмета дослідження (котрий складається як із ретроспективного, так і сучасного компонента, враховуючи хронологічні межі 1970–2019 рр.), хочемо зауважити на наступному.

Будь-яке наукове дослідження, і наше не є винятком, використовує власні судження й умовиводи на ту чи іншу історико-правову проблему. Ми також є прихильниками такого наукового підходу. Проте з приводу погляду сучасників на ті чи інші процеси ми зверталися до низки наукових праць періоду кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. з метою підтвердження чи спростування наявних у сучасній історико-правовій науці підходів до закономірностей функціонування кримінально-виконавчої системи України в досліджуваній нами період.

¹ Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 76.

В силу того, що період 1990-х років, порівняно із сучасним, не вирізнявся такою кількістю наукових доробок із пенітенціарної проблематики, ми в цьому дослідженні спиралися переважно на праці О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, А. В. Кирилюка, В. А. Львовичкіна, О. Б. Пташинського, Г. О. Радова, В. П. Севостьянова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка та інших учених, підкріплюючи їх власними судженнями й посиланням на відповідні нормативно-правові, наукові й емпіричні положення.

Зокрема, прогресивним є судження вітчизняного дослідника О. Б. Пташинського, який, досліджуючи систему виконання покарань за часів чинності виправно-трудового законодавства, що приймалося на початку 1970-х років, і ще не було змінено кримінально-виконавчим законом 2003 р., вже вів мову не про кримінально-виконавчу, а про пенітенціарну реформу як складову частину державної правової реформи, в основі якої лежить перехід від тоталітарної до правової, соціально зорієнтованої демократичної держави, котра, на думку поіменованого вченого, потребувала на той час відповідного державно-правового забезпечення¹.

Науковий пошук дав можливість звернути увагу на низку фундаментальних досліджень періоду 1991–2003 рр., котрі мали вплив на тогочасну пенітенціарну теорію і практику, а також процеси галузевого нормотворення. До найбільш відмітних

¹ Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 90.

у хронологічному порядку відносимо такі, що наведені нижче.

Так, загальні тенденції щодо гуманізації виправно-трудової політики молодій Українській державі на початку 1990-х років вилилися в дослідження І. Л. Близнюка «Гуманізація виконання покарання у вигляді позбавлення волі та проблеми дозволів, заборон у виправно-трудоному праві України» (1992 р.), виконане на рівні кандидатської дисертації¹.

Однією з перших монографічних розробок періоду незалежності України, в якій було викладено засади диференціації виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно окремих категорій засуджених, стала кандидатська дисертація Т. А. Шулежко «Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудовах установах» (1996 р.). У цій роботі поіменованою вченою:

1) проведено аналіз соціально-демографічної, кримінологічної і виправно-трудової характеристики неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудовах установах, і з'ясовано особливості даної категорії;

2) досліджено поведінку жінок у місцях позбавлення волі, їхнє ставлення до умов відбування покарання і змін, що відбуваються під впливом цього покарання;

¹ Близнюк І. Л. Гуманізація виконання покарання у вигляді позбавлення волі та проблеми дозволів, заборон у виправно-трудоному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1992. 177 с.

3) виявлено особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудовах установах і на цій основі розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення заходів пенітенціарного впливу на дану категорію жінок;

4) розроблено пропозиції щодо профілактики антигромадської поведінки жінок і попередження рецидивних злочинів шляхом нейтралізації негативних наслідків застосування позбавлення волі;

5) внесено низку пропозицій щодо удосконалення кримінального, кримінально-виконавчого законодавства, відомчих нормативних актів, а також діяльності суб'єктів, що причетні до призначення покарання у виді позбавлення волі до жінок, які вчинили злочин¹.

У контексті підвищення ефективності діяльності виправно-трудовах установ щодо запобігання втечам варто відмітити кандидатську дисертацію В. Б. Васильця «Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудовах установ» (1996 р.), у якій поіменованим дослідником проведено комплексний науковий аналіз за такими напрямками:

1) кримінально-правова характеристика і пов'язані з нею питання кваліфікації втеч із виправно-трудовах установ;

¹ Шулежко Т. А. Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудовах установах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1996. С. 153.

2) кримінологічна характеристика особистості засуджених, причини та умови, які сприяють втечам засуджених із виправно-трудових установ;

3) основні напрями попередження втеч засуджених з виправно-трудових установ¹.

Іншою дисертаційною розробкою, виконаною за кримінологічним напрямом, проте в якій знаходять вираз концептуальні підходи до оптимального механізму виконання покарань, є кандидатська дисертація О. Г. Колба «Профілактика правопорушень серед неповнолітніх у слідчих ізоляторах МВС України» (1997 р.), за результатами виконання якої поіменованим ученим запропоновано удосконалення виправно-трудового законодавства та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо попередження та зменшення кількості правопорушень серед неповнолітніх у слідчому ізоляторі². Вважаємо, що висловлені автором підходи, проте з урахуванням сучасного стану кримінально-виконавчого законодавства, можна покласти в основу діяльності щодо запобігання правопорушенням засуджених неповнолітніх у виховних колоніях.

Схожі проблеми і шляхи їх вирішення на межі дослідження кримінально-виконавчого права та кримінології наведено в кандидатській дисертації С. Ю. Лукашевича «Кримінологічна характеристи-

¹ Василець В. Б. Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудових установ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1996. 20 с.

² Колб О. Г. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх у слідчих ізоляторах МВС України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1997. С. 21.

ка та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі» (2001 р.). Її автору за результатами комплексного наукового аналізу, з огляду на предмет цього дослідження, визначено шляхи протидії кримінальній субкультурі, а також надано рекомендації органам та установам виконання покарань щодо вдосконалення діяльності з попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі¹.

Фундаментальні засади управління установами виконання покарання у виді позбавлення волі в контексті досягнення мети виправлення засуджених розроблені в докторській дисертації В. П. Петкова «Управління виховно-виправним процесом» (1998 р.).

Важливість цієї наукової розробки в контексті нашого історико-правового дослідження полягає в одній із ключових наукових сентенцій, виведених В. П. Петковим, котра полягає в тому, що розробка нормативної бази діяльності установ, які виконують покарання у виді позбавлення волі, у нових умовах, правового механізму захисту особистості в процесі виконання кримінального покарання, вдосконалення змісту засобів методів впливу на засуджених, забезпечення їхньої соціальної реабілітації неможливі без глибокого і всебічного аналізу теорії і практики виконання кримінальних покарань на різних етапах розвитку української державності².

¹ Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2001. С. 170–176.

² Петков В. П. Управління виховно-виправним процесом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 1998. С. 136.

Правова природа такого заохочувального інституту в межах покарання у виді позбавлення волі, як умовно-дострокове звільнення засуджених від його відбування, розглянута в кандидатській дисертації М. І. Скригонюка «Прокурорський нагляд за додержанням законів України при умовно-достроковому звільненні засуджених від кримінального покарання» (1999 р.). Також з історико-правової точки зору примітно, що в цій дисертації у динаміці комплексно показано сутність становлення і розвитку інституту умовно-дострокового звільнення від кримінального покарання та прокурорського нагляду за його здійсненням¹.

Варто відмітити, що для забезпечення ефективності процесу виконання покарання у виді позбавлення волі важливе значення набуває правильно організована діяльність структурних підрозділів установ виконання покарань. У цьому контексті звертає на себе увагу кандидатська дисертація І. С. Сергеева «Теоретичні та практичні питання діяльності відділів спеціального обліку установ виконання покарань» (2000 р.).

У контексті кримінально-виконавчої характеристики покарання у виді позбавлення волі, автор дисертації, серед інших наукових завдань, також вивчив процедуру переведення засуджених з одних установ виконання покарань до інших, порядок обліку і введення особових справ на засуджених та

¹ Скригонюк М. І. Прокурорський нагляд за додержанням законів України при умовно-достроковому звільненні засуджених від кримінального покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1999. С. 125.

звільнених з установ виконання покарань, а також розробив на підставі дослідження зміни і доповнення до діючого законодавства та організаційно-методичні рекомендації щодо оптимізації діяльності установ виконання покарань стосовно прийому, обліку, документування і звільнення засуджених¹.

Варто зазначити, що в подальші роки актуальні проблеми історіографії функціонування різних структурних підрозділів (переважно режимних та оперативних) досліджували І. П. Баглай, Р. М. Підвисоцький, С. І. Халимон та ін., дисертації яких в силу специфіки предметів дослідження мали відповідні грифи обмеження допуску. На важливості забезпечення досягнення мети виправлення засуджених неповнолітніх у механізмі їхньої поступової адаптації наголошено в кандидатській дисертації А. О. Ярового «Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудова колоній» (2001 р.). Серед положень наукової новизни названої дисертації варто виділити такі, як:

1) вперше розроблено поняття механізму соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з місць позбавлення волі;

2) визначено вперше сукупність заходів соціального сприяння звільненим неповнолітнім у їх побутовому і трудовому влаштуванні, орієнтації на навчання, відновлення соціально корисних зв'язків, правового статусу громадянина;

¹ Сергеев І. С. Теоретичні та практичні питання діяльності відділів спеціального обліку установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 131.

3) обґрунтовано по-новому необхідність пропозицій з удосконалення чинного законодавства для забезпечення процесу соціальної адаптації і діяльності державних органів, громадських організацій, трудових і навчальних колективів щодо здійснення в постпенітенціарний період індивідуальної виховної роботи зі звільненими від покарання неповнолітніми¹.

У контексті нашого історико-правового дослідження варто зазначити кандидатську дисертацію О. Б. Пташинського «Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні» (2001 р.), в якій поіменованим ученим за результатами аналізу стану та етапів розвитку радянської пенітенціарної системи зроблено висновок, що її зміст та направленість цілком залежали від внутрішньої політики держави, розстановки тих чи інших політичних сил в партії.

При цьому О. Б. Пташинським слушно зауважено, що протягом багатьох десятиліть зміст та направленість пенітенціарної системи, як і її місце у системі суспільних відносин, практично не змінювалось. Пенітенціарна система з моменту свого виникнення стала однією із складових частин адміністративно-командної системи, причому однієї з ненайкращих і не звертаючи уваги на окремі позитивні аспекти, що були притаманні їй, вона зберегла риси старої, дореволюційної, консервативної закритої від суспільства сфери.

¹ Яровий А. О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудова колоній: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2001. С. 13–14.

Також за результатами проведеного історико-правового аналізу О. Б. Пташинським в історії вітчизняної радянської пенітенціарної системи визначено певні періоди її розвитку відповідно до організаційної побудови та системи підпорядкування. Виходячи із цього бачення та спираючись на відповідні наукові джерела, а також законодавчі акти, поіменованим ученим зазначено вісім періодів, котрі мали свої особливості розвитку і які були детерміновані внутрішньою політикою колишнього Радянського Союзу¹.

Для нашого дослідження важливим є виокремлення О. Б. Пташинським восьмого періоду в історії розвитку пенітенціарної системи (із квітня 1958 р., коли місця позбавлення волі в черговий історичний раз були повернуті з Міністерства юстиції до системи Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС), де вони перебували до 22 квітня 1998 р.). Так, аналізуючи та оцінюючи особливості восьмого періоду в історії розвитку пенітенціарної системи, поіменованим ученим було зазначено, що ця доба була переломною на шляху до розбудови сучасної (на час виконаного О. Б. Пташинським дослідження) пенітенціарної політики².

Проведеним дослідженням встановлено, що найбільший доктринальний вплив на процес трансформації виправно-трудового законодавства Украї-

¹ Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 67–87.

² Там само, с. 85.

ни у кримінально-виконавче мала докторська дисертація А. Х. Степанюка «Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження)» (2002 р.). Вивчення цієї фундаментальної праці дало підстави виокремити найбільш вагомі наукові результати, а саме:

1) запропоновано закласти в Україні основи теорії істинного (а не сурогатного) кримінально-виконавчого права, яке не тільки за формою, а й за змістом має відрізнитися від виправно-трудоного права і вирішити завдання дослідження актуальних проблем виконання покарань, що дозволяє стверджувати про створення в Україні науки кримінально-виконавчого права, вироблення доктрини національного кримінально-виконавчого права, яка ґрунтується на правовому осмисленні категорій, найбільш важливих для теорії виконання покарань;

2) наведено правове осмислення критеріїв і точності категоріального апарату і вироблено основні ідеї, необхідні для розбудови несуперечливої кримінально-виконавчої системи, кримінально-виконавчого права як конкретної науки про реалізацію обмежень прав і свобод засуджених.

3) запропоновано зміну способу бачення і прочитання діяльності органів і установ виконання покарань.

4) проведено трансформацію найбільш важливих категорій і понять, якими є такі, як «кримінально-виконавче право», «кримінально-виконавче законодавство», «виконання покарань», «відбуван-

ня покарань», «кримінально-виконавча (екзекутивна) діяльність», «принципи кримінально-виконавчого права»;

5) запропоновано корінну зміну методів вирішення проблеми реалізації кари, розширено й удосконалено теоретичні і методологічні компоненти про реалізацію кари;

6) вирішено протиріччя між обмеженістю вже досягнутого в рамках виправно-трудового права рівня знань про діяльність органів і установ виконання покарань та необмеженістю творчих можливостей пізнання проблем виконання покарань, що відкриваються з позицій науки кримінально-виконавчого права;

7) внесено конкретні пропозиції до проекту тогочасного КВК України у формі авторських редакцій таких статей: «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України»; «Кримінально-виконавче законодавство України»; «Принципи кримінально-виконавчого законодавства України»; «Принцип законності»; «Принцип поважання прав людини»; «Принцип гуманізму»; «Принцип справедливості»; «Принцип невідворотності виконання покарання»; «Основи правового становища засуджених»; «Органи й установи виконання покарань»¹.

Першою вітчизняною монографічною роботою щодо вивчення міжнародних стандартів у сфері виконання кримінальних покарань стала кандидат-

¹ Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 393 с.

ська дисертація В. А. Львовчкіна «Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі» (2002 р.). У цій науковій розробці за результатом виконання низки конкретних наукових завдань автору вперше вдалося запропонувати оптимальний механізм процесу імплементації міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі у національне законодавство України, що в подальшому позитивно вплинуло на формулювання норм КВК України 2003 р. на предмет відповідності міжнародним пенітенціарним стандартам¹.

Одним із перших вітчизняних досліджень, у якому розглядалися питання реалізації стосовно засуджених до позбавлення волі такого принципу, як раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, була кандидатська дисертація М. В. Романова «Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі» (2002 р.).

З огляду на предмет нашого дослідження, важливо відмітити, що в названій дисертації автором проведено історико-порівняльний аналіз наукових джерел, а також аналіз практики застосування дисциплінарних стягнень, що дозволило розробити класифікацію цих заходів, яка вбирає в себе досягнення науки та враховує вплив конкретних

¹ Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. С. 82.

стягнень на особу засудженого та його правовий статус.

Також підтримуємо позицію М. В. Романова, який вважає, що правильним рішенням законодавця є те, що правом застосування заходів стягнення наділена порівняно невелика кількість посадових осіб кримінально-виконавчих установ, оскільки це дозволяє зосередити здійснення дисциплінарної практики серед посадових осіб, які дійсно знайомі з реальним станом дисципліни в певній установі¹.

Дослідженню такого засобу виправлення засуджених, як суспільно корисній праці, в аналізованій період історіографії присвячено кандидатську дисертацію С. О. Стефанова «Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі» (2002 р.). Примітно зазначити, що ця робота містить самостійний підрозділ, в якому досліджено історію формування інституту трудової зайнятості засуджених, законодавчої бази УРСР і СРСР з питань працевикористання засуджених, динаміки його розвитку, факторів, які впливають на його розвиток, пропозицій щодо удосконалення правового регулювання трудової зайнятості засуджених².

Серед інших напрямів наукового пошуку, концептуальні засади кримінально-виконавчої політи-

¹ Романов М. В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. С. 184–186.

² Стефанов С. О. Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2002. С. 14–42.

ки та законодавства стосовно жінок, які вчинили злочин, запропоновано в докторській дисертації В. О. Меркулової «Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності» (2003 р.). Автору цього фундаментального дослідження вдалося сформулювати низку пріоритетних ідей, на яких мають базуватися процеси реформування законодавства, практики його застосування щодо жінок, як суб'єкта кримінальної відповідальності, серед яких варто відмітити наступні:

- обмеження мінімально припустимим обсягом кримінальної репресії, який потрібен для досягнення мети виправлення, попередження нового злочину;

- щодо вагітних жінок, жінок, які мають малолітніх дітей, – надання переваги застосуванню м'яких форм кримінальної відповідальності, не пов'язаних із реальним відбуванням покарання;

- реальне відбування покарання у виді позбавлення волі розглядати як крайній захід кримінально-правового примусу, що має застосовуватися до жінок, які вчинили злочин проти особи, мають сталу антисоціальну настанову;

- максимально застосовувати на законних підставах різні види змін під час реалізації кримінальної відповідальності, дострокового звільнення від відбування покарання, передусім – позбавлення волі;

- у кримінально-виконавчому процесі надавати перевагу механізму стимулювання правослухняної поведінки, ніж посиленню засобів дисциплінарного стягнення¹.

¹ Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. С. 326.

Незважаючи на кримінологічну спрямованість кандидатської дисертації Т. Л. Кальченко «Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами» (2003 р.), у цій розробці міститься самостійний підрозділ «Виховно-трудова колонія Державного департаменту України з питань виконання покарань»¹.

Так, власне за цим кримінально-виконавчим компонентом поіменованою дослідницею зроблено низку науково-практичних висновків. Зокрема обґрунтовано, що виховно-трудова колонія для неповнолітніх – установа, які також відіграють значну роль в запобіганні злочинності серед неповнолітніх. Зокрема, історико-правовий аналіз діяльності органів, що виконували функцію виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі відносно неповнолітніх засуджених, свідчить про постійний пошук у теорії і практиці їхньої оптимальної моделі.

Тому, враховуючи сучасні вимоги розвитку суспільних відносин, вимоги міжнародних документів, виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі відносно неповнолітніх повинно розглядатися як один із шляхів захисту інтересів особистості, суспільства і держави. Адже сутність пенітенціарної діяльності виховно-трудова колонія для неповнолітніх – це, перш за все, забезпечення опіки, захисту, освіти і професійної підготовки з метою надання неповнолітнім допомо-

¹ Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. С. 126–138.

ги для виконання ними у майбутньому суспільно-корисної ролі у суспільстві.

Для поліпшення попереджувальної (виховної) діяльності у цих установах, на думку вітчизняної вченої Т. Л. Кальченко, насамперед необхідно, враховувати вікові та психолого-педагогічні особливості неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, застосовувати до них все коло заходів заохочення та примусу з метою стимулювання у неповнолітніх бажання набути освіти та чесно працювати. Вважаємо, що така позиція актуальна й сьогодні, проте з особливостями, що передбачені чинним кримінально-виконавчим законодавством (оскільки кандидатська дисертація Т. Л. Кальченко ґрунтувалася на положеннях виправно-трудового законодавства).

Також, з точки зору запобігання злочинності як серед неповнолітніх, які відбували покарання у виховно-трудовах колоніях Державного департаменту України з питань виконання покарань, так і тих, що ще не притягувались до кримінальної відповідальності, на думку поіменованої дослідниці було б доцільним вжиття таких заходів:

– забезпечувати і здійснювати взаємоінформування з боку адміністрацій виховно-трудовах колоній для неповнолітніх підрозділів кримінальної міліції у справах неповнолітніх а також служб у справах неповнолітніх, про звільнення неповнолітніх для своєчасного вирішення питань про прийняття заходів щодо їхнього працевлаштування та подальшої профілактичної роботи;

– влаштовувати спеціальні покази документальних та художніх фільмів у загальноосвітніх нав-

чальних закладах, а також у спеціальних навчально-виховних установах, в яких би йшла мова про героїчні вчинки неповнолітніх в екстремальних та звичайних умовах, в тому числі і тих, які колись скоїли правопорушення і опинились у виховно-трудовах колоніях для неповнолітніх;

– проводити у виховно-трудовах та інших навчально-виховних установах обговорювання книг, статей та повідомлень засобів масової інформації про факти життєвих вчинків неповнолітніх, успіхах та невдачах підлітків, акцентуючи увагу неповнолітніх на набуття трудової спеціальності, навчання в загальноосвітніх школах тощо;

– спільно зі службами у справах неповнолітніх налагодити роботу щодо покращення роботи з неблагополучними сім'ями, в які повертаються неповнолітні після звільнення з виховно-трудовах колоній.

– адміністраціям виховно-трудовах колоній пропонувати переглянути та розробити рекомендації щодо внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства, а саме, такі: – «Засуджені, які твердо стали на шлях виправлення та довели це своєю поведінкою та чесним ставленням до навчання та праці, після досягнення повноліття за рішенням педагогічної ради постановою начальника колонії, погодженою із службою у справах неповнолітніх мають залишатися без обмеження віку, у виховно-трудовах колоніях до закінчення строку покарання», що і буде своєрідним стимулом виправлення для інших неповнолітніх засуджених¹.

¹ Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. С. 197–198.

Ураховуючи той факт, що процес виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі вирізняється двоєдиною природою, тобто обов'язковою ознакою є наявність двох суб'єктів – виконання й відбування покарання, в цьому контексті важливо відмітити кандидатську дисертацію А. О. Галай «Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання» (2003 р.). Зокрема, як наслідок виконання конкретних наукових завдань, серед найбільш вагомих результатів зазначеного дослідження варто відмітити такі:

– розроблено Концепцію роботи з персоналом кримінально-виконавчої системи на засадах пропонуваного дисертантом положень формування персоналу;

– запропоновано закріплення специфічності професій персоналу установ виконання покарання у Державному класифікаторі, а спеціалізацію «Кримінально-виконавча діяльність» у Переліку напрямів та спеціальностей підготовки фахівців (специфічними професіями запропоновано керівництво виправного закладу, вихователь, фахівець безпеки, пенітенціарний психолог);

– запропоновано контрактну форму проходження служби та розроблено Типові контракти працівників установ виконання покарання;

– запропоновано переглянути існуючі штати та сформувати типову організаційну структуру управління в установі виконання покарання¹.

¹ Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2003. С. 178.

Третій (новітній) період розвитку кримінально-виконавчої системи України та галузевого законодавства у сфері виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі бере свій початок з 1 січня 2004 р. (момент набуття чинності КВК України) і триває дотепер. З огляду на цю обставину, він має найбільш широкий науковий формат, динамічний характер і тому постійно оновлюється новими науковими доробками.

Окремих історичних аспектів функціонування виправно-трудова колоній-поселень торкнувся Є. М. Бодюл під час дослідження розвитку установ відкритого типу в радянський період у межах кандидатської дисертації «Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу» (2005 р.)¹.

Тісний зв'язок норм кримінального та кримінально-виконавчого права забезпечено в кандидатській дисертації Л. О. Мостепанюк «Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання» (2005 р.). У цій роботі автору вдалося вирішити такі завдання, пов'язані з кримінально-виконавчою характеристикою нового для України виду покарання, а саме:

– розкрито специфіку режиму відбування і виконання довічного позбавлення волі з урахуванням загальних вимог ізоляції й охорони засуджених, нагляду за ними, забезпечення безпеки засуджених і персоналу, особливостей матеріально-побуто-

¹ Бодюл Є. М. Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. С. 38–40.

вого забезпечення засуджених, ефективності заходів стимулювання їхньої позитивної поведінки. На вітчизняному досвіді досліджено особливості правового регулювання застосування покарання у виді довічного позбавлення волі;

– узагальнено практику застосування довічного позбавлення волі з виробленням пропозицій щодо можливості зміни правового становища засуджених;

– вироблено рекомендації з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства з питань застосування довічного позбавлення волі, а також рекомендацій практичним працівникам, що працюють в установах, де відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі з метою ефективного використання основних засобів виправного впливу на засуджених¹.

Однією з перших докторських дисертацій, виконаних після набуття чинності КВК України, є дослідження І. Г. Богатирьова «Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією)» (2006 р.)². Незважаючи на предмет дослідження, поіменованій учений торкнувся проблем, пов'язаних із застосуванням із недоцільністю застосування покарання у виді позбавлення волі за злочини невеликої тяжкості, а заміну їх широким спектром альтернативних видів покарань.

¹ Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. С. 9.

² Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 500 с.

У контексті продовження розроблення у науці кримінально-виконавчого права України засад диференціації, індивідуалізації виконання покарань, класифікації засуджених варто відмітити кандидатську дисертацію І. С. Яковець «Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань» (2006 р.). У контексті дотримання фундаментальних принципів кримінально-виконавчого права, зважаючи на предмет нашого дослідження, важливо виокремити наступні положення, що містяться в названій дисертації.

Так, встановлення місця відбування покарання у виді позбавлення волі – це процес початкового й наступного вибору кримінально-виконавчої установи, в якій повинен відбувати покарання засуджений до позбавлення волі. Місце розташування колонії певною мірою впливає на ступінь ізоляції, а значить і на каральний зміст позбавлення волі, на здійснення права на побачення, в результаті чого обсяг кари, що буде зазнавати та чи інша особа, залежить також і від урахування чи неврахування родинних зв'язків при направленні засуджених до установ виконання покарань. Також, на думку І. С. Яковець, вирішити проблему розміщення засуджених можливо, якщо створити на території кожної області колонії (сектори, дільниці) всіх видів.

Питання про окреме тримання тієї чи іншої категорії засуджених потрібно вирішувати в кожному конкретному випадку лише для забезпечення особистої безпеки особи. Важливу роль при вирішенні питання про місце відбування покарання ві-

діграють відомості про освіту засудженого, професію, можливість працевлаштування, навчання, тому визначення місця відбування покарання засуджених до позбавлення волі слід здійснювати, на думку поіменованої вченої, з огляду на їхнє побажання на підставі спеціально розробленої анкети¹.

У контексті вироблення науково-практичних пропозицій щодо вдосконалення управлінської діяльності установ виконання покарання у виді позбавлення волі варто відмітити дослідження «Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, виконане Є. Ю. Барашем (2006 р.).

Варто відмітити, що актуальність дисертаційного дослідження названого вченого стосовно вироблення організаційно-правових засад виконання покарання у виді позбавлення волі можна звести до такого:

1) становлення правової держави в Україні вимагає реального утвердження принципу верховенства права, зміцнення законності та правопорядку в країні, забезпечення прав і свобод громадян. Вирішення цього завдання, з одного боку, потребує посилення правоохоронної функції держави, активізації боротьби з різними правопорушеннями, з іншого – перебудови кримінально-виконавчої системи, яка повинна відповідати міжнародним стан-

¹ Яковець І. С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. С. 68–69.

дартам і служити адаптації ув'язненого до нормальних умов життя;

2) необхідно констатувати, що сьогодні в науковій юридичній літературі основна увага приділяється лише окремим напрямом діяльності установ виконання покарань. Під час дослідження їхньої діяльності набагато більше уваги приділялося кримінальним та кримінологічним аспектам попередження рецидивної злочинності, забезпеченню виконання конкретних видів кримінальних покарань, характеристиці статусу осіб, які відбувають покарання тощо, а про організацію та особливості управління установами виконання покарань здебільшого не йшлося;

3) необхідність приведення вітчизняної кримінально-виконавчої системи до міжнародних стандартів, недоліки правового регулювання діяльності установ виконання покарань, проблеми в організації їхньої діяльності, недосконалість взаємодії з іншими правоохоронними органами та громадськістю щодо контролю за поведінкою засуджених, їхньою ресоціалізацією та адаптацією до нормальних умов життя й обумовлюють актуальність та важливість комплексного наукового дослідження широкого кола питань, пов'язаних з організаційно-правовими засадами діяльності установ виконання покарань¹.

У розвиток управлінської діяльності, проте з більшим ухилом на міждисциплінарні зв'язки, об-

¹ Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. С. 55–56.

умовлені принципом взаємодії, варто відмітити кандидатську дисертацію С. К. Гречанюка «Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями» (2006 р.). Так, до найактуальніших положень наукової новизни зазначеної наукової розробки варто віднести такі:

1) уперше з точки зору теорії управління та адміністративного права проаналізовано та обґрунтовано наукове поняття «взаємодія кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями». На основі цього поняття було виокремлено також поняття «управління взаємодією кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями»;

2) уперше в правничому дослідженні опрацьовані організаційні засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з неурядовими організаціями. Розроблено систему вимог до неурядової організації як суб'єкта взаємодії. Сформульовано конкретні висновки та пропозиції щодо вдосконалення процесу співпраці означених установ з неурядовими організаціями;

3) вперше в дисертаційному дослідженні в Україні розкрита можливість запровадження підприємницької діяльності засуджених до позбавлення волі та визначено організаційні аспекти цієї діяльності. На підставі дослідження розроблено проект відомчого нормативно-правового акта щодо можливості підприємницької діяльності засуджених;

4) обґрунтовано необхідність внесення змін до КВК України, потребу розробки і прийняття відповідних нормативно-правових актів, які забезпечують нормальне функціонування закладів постпенітенціарної допомоги;

5) обґрунтована необхідність внесення змін до КВК України, зокрема щодо розширення прав засуджених для можливості здобуття освіти за допомогою дистанційних форм навчання та деяких інших аспектів¹.

Зі свого боку, однією з першій наукових робіт, спрямованих на вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно окремих категорій засуджених з моменту набуття чинності КВК України є кандидатська дисертація В. А. Бадири «Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання» (2006 р.). Основні положення наукової новизни зазначеного дослідження, а також його теоретико-прикладна цінність полягають у виокремленні таких ключових наукових сентенцій:

– прийняття нового КВК України визначило особливу роль такої мети покарання, як виправлення засуджених, що відповідає загальному гуманістичному спрямуванню нового кримінально-виконавчого законодавства, а не лише переслідуванню мети кари та превенції;

¹ Гречанюк С. К. Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2006. С. 8–10.

– виправлення засуджених, як мета покарання відіграє інтегруючу роль у системі усіх цілей покарання, оскільки є запорукою їхньої ресоціалізації, а відтак, найбільшої ефективності покарання;

– особливий статус жінки у суспільстві як матері, виховательки підростаючого покоління, трудівниці висуває підвищені вимоги до її моральності, поведінки та соціальної відповідальності;

– неможливо виміряти шкоду суспільству, завдану жіночою злочинністю. Засуджені жінки потребують особливої уваги при застосуванні карально-виховних засобів впливу, а ефективністю їхнього виправлення будуть показники зменшення рецидиву злочинів;

– обрання такого виду покарання, як позбавлення волі на певний строк, задля досягнення мети виправлення засуджених жінок, обумовлено тим, що цей вид покарання відзначається високим рівнем репресивності і, як свідчать численні дослідження вітчизняних та іноземних науковців, найбільш пов'язаний із негативними для особи наслідками (вторинна криміналізація, стигматизація, втрата соціальних навичок, втрата суспільно корисних зв'язків тощо);

– необхідно осмислити виправлення жінок як комплексне явище, аналіз якого не може зосередитись лише на кримінально-правових чи кримінологічних, або ж тільки кримінально-виконавчих аспектах цієї проблеми;

– без дослідження питання критеріїв виправлення засудженої, можливих його стадій, факторів, що можуть позитивно і негативно впливати на виправлення та закріплення позитивних результа-

тів виправного процесу, вивчення було б неповним і таким, що не враховує системності і надзвичайної складності, багатогранності проблеми;

– мета виправлення засудженої жінки пов'язана не лише із правовим впливом на останню, а й з усім розмаїттям соціальних та індивідуальних чинників;

– світові та вітчизняні дослідження свідчать про пряму залежність між ефективністю виправного впливу на засуджених і діяльністю та якістьми персоналу установ виконання покарань і всієї кримінально-виконавчої системи. Нехтування зазначеним питанням пов'язане із ризиком неповноти, а відтак, не системності дослідження проблеми, оскільки роль персоналу у досягненні мети виправлення засуджених, а особливо жінок, була і залишається незаперечною у силу самого свого існування;

– надбання науки кримінально-виконавчого права, як за кордоном, так і у нашій країні свідчать про необхідність трансформації кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну, що вимагає її деєтатизації і впровадження у систему інституцій громадянського суспільства як рівноправного партнера у реалізації кримінально-виправної політики сучасного суспільства¹.

Варто підкреслити, що кримінологічна спрямованість докторської дисертації О. Г. Колба «Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам» (2007 р.) не завадила її автору вирішити конкретні наукові завдання щодо удосконалення

¹ Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2006. С. 51–53.

порядку застосування покарання у виді позбавлення волі, а саме:

- обґрунтовано діалектичний взаємозв'язок карі, як елемента мети кримінального покарання, і превентивної функції законодавства та необхідність підвищення її ролі в механізмі захисту особи, суспільства і держави від злочинних посягань;

- досліджено можливості основних засобів виховання та ресоціалізації в організації протидії злочинності в УВП та доведено системний характер їхнього впливу на засуджених, у тому числі в галузі запобігання злочинам у місцях позбавлення волі;

- через глибоке вивчення існуючих теоретичних підходів щодо виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі обґрунтовано необхідність розширення та впровадження альтернативних покарань та підвищення рівня загальної та індивідуальної профілактики злочинів в УВП;

- визначено основні проблеми, що виникають у ході реалізації УВП запобіжних функцій у сфері боротьби зі злочинністю, та запропоновано обґрунтовані шляхи їхнього подолання;

- встановлено рівень ефективності впливу класифікації засуджених до позбавлення волі та їхнього розміщення в УВП на стан профілактики злочинів, доведено необхідність їхнього удосконалення;

- розроблено концептуальні теоретико-практичні засади підвищення рівня добору підготовки та діяльності персоналу колоній у галузі запобігання злочинам¹.

¹ Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ: НАВС, 2007. С. 108.

1.3. Джерельна база та методологія пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі

Будь-яке історико-правове та кримінально-виконавче дослідження має ґрунтуватись на вивченні не тільки історіографії а і на джерельній та методологічній базі. З історичних джерел відомо, що стародавнє суспільство не потребувало спеціальних органів, які виконували покарання навіть у період становлення та функціонування Давньоруської держави. «Відсутність особливих, спеціальних органів, – зазначав О. А. Сухов, – для охорони прав первісних общин, а з іншого боку потреба в цій охороні, вимагали необхідність захисту прав власними силами і засобами кожного. Але при такому формуванні системи захисту прав кожного індивідуума, порушене право і відновлювалося власними засобами. Тобто з спочатку, право покарання майже зливалося з правом особистого захисту»¹.

Зважаючи на це, ми намагалися в контексті предмета дослідження проаналізувати нормативно правові акти, архівні матеріали, пресу, що розкривають формування та реалізацію державної політики у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі та мали суттєвий вплив на порядок і умови виконання та відбування даного виду покарання.

¹ Сухов А. А. Обычно-народные и княжеские наказания по древнерусскому уголовному праву. *Юридический вестник: июль–август. Издание Московского Юридического Общества*. Москва: Тип. А. И. Мамонтова и Ко, 1873. Кн. 7-8. С. 52.

Основним джерелом і нормативно-правовим актом виконання покарання у виді позбавлення волі варто вважати прийняття 27 грудня 1970 р. Верховною Радою Радянської Соціалістичною Республікою Закону «Про затвердження Виправно-трудоного кодексу Української Радянської Соціалістичною Республіки, що набрав чинності 1 червня 1971 р.

До речі, виправно-трудове законодавство України мало своїм завданням забезпечити виконання кримінального покарання так, аби воно не тільки було карою за вчинений злочин, але виправляло та перевиховувало засуджених у душі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, відвертало вчинення нових злочинів як засудженими, так й іншими особами, а також сприяло викорененню злочинності.

Крім того, виконання покарання не має на меті заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності. Проведений нами поглиблений аналіз даного Виправно-трудоного кодексу Української РСР показав, що у період його чинності (1973–2003 рр.) було внесено 24 зміни і доповнення, що дозволило покращити правове положення засуджених, удосконалити засоби виправлення і перевиховання засуджених, зокрема режим і соціально-виховну роботу¹.

Через сім років дії ВТК Президія Верховної Ради УРСР приймає низку законів кримінально-

¹ Виправно-трудовий кодекс Української РСР: Закон УРСР від 2 груд. 1970 р. № 3325-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-07> (дата звернення: 10.02.2020).

правового і виправно-трудового характеру, зміст яких був спрямований на подальше скорочення застосування покарання у виді позбавлення волі і гуманізацію процедури виконання заходів кримінально-правового впливу на засуджених. Це дозволило в подальшому систему виправно-трудова колоній доповнити новим видом виправно-трудова установ – виправно-трудова колонією-поселенням для осіб, які вчинили злочини з необережності¹.

Наступним нормативно-правовим актом у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі є Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію Виправно-трудова кодексу Української РСР» в якому занотовано, що до введення законодавства Української РСР у відповідність з ВТК Української РСР чинні законодавчі та інші нормативні акти Української РСР, що встановлюють порядок і умови відбування покарання та застосування заходів виправно-трудова впливу до осіб, позбавлених волі, заслання, вислання і виправних робіт без позбавлення волі, а також порядок діяльності установ і органів, які виконують вироки до цих видів покарання, і участі громадськості у виправленні і перевихованні засуджених, застосовуються, оскільки ці акти не суперечать Виправно-трудова кодексу Української РСР.

У випадках, коли правила, які містяться у ВТК УРСР, раніше були встановлені Основами виправно-

¹ Виправно-трудова кодекс Української РСР: Закон УРСР від 2 груд. 1970 р. № 3325-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-07> (дата звернення: 10.02.2020).

трудового законодавства СРСР і союзних республік, ці правила застосовуються з часу введення в дію Основ виправно-трудового законодавства¹.

Важливого значення для нашого дослідження є також Указ Президії Верховної Ради УРСР щодо доповнення ВТК УРСР новим розділом 3-А «порядок і умови виконання умовного засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці і умовного звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці»².

Важливе місце серед джерел у сфері реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі належить Концепціям реформування кримінально-виконавчої системи України на різних етапах її розвитку, а також Програмам реалізації положень відповідних концептуальних документів. Зазначеними видам джерел удосконалення кримінально-виконавчої політики і практики виконання покарань приділяється увага і в науковій літературі.

Зокрема, вчені з цього приводу наголошують на наступному: «Організаційну основу реалізації пенітенціарної політики України повинні складати як державна, так і регіональні пенітенціарні про-

¹ Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 25.04.2008 р. № 401/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401/2008> (дата звернення: 31.10.2018).

² Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 8 лист. 2012 р. № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012> (дата звернення: 31.10.2018).

грами, які б об'єднували на відповідних рівнях кадровий та матеріально-технічний потенціал усіх суб'єктів пенітенціарної політики і учасників її реалізації, включаючи державні підприємства та установи, органи охорони здоров'я, правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, кооперативи, громадські об'єднання і рухи, релігійні організації, визначали їхню конкретну роль і місце в загальному механізмі діяльності пенітенціарної системи. Більш того, передбачали шляхи і засоби реалізації їхніх правових обов'язків, а також у разі необхідності створення необхідних служб, а також конкретний перелік організаційних, матеріальних і фінансових заходів, щодо реалізації основних напрямів пенітенціарної політики України, визначених відповідно за часом, ресурсно-матеріальним забезпеченням, конкретними виконавцями»¹.

Проведений нами аналіз програмних документів у сфері реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі показав, що критична обстановка, що створилася в місцях позбавлення волі у 1990-х роках диктувала нагальну потребу радикальних перетворень у пенітенціарній політиці і науково обґрунтованих змін у виправно-трудовому законодавстві.

У вирішенні цих проблем важливу роль мала відіграти тогочасна Верховної Ради УРСР Концепція реформи кримінально-виконавчої системи, схвалена Кабінетом Міністрів України 11 липня 1991 р.

¹ Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 62.

(постанова № 88). При цьому названа реформа була спрямована на гуманізацію виконання покарання у вигляді позбавлення волі з урахуванням міжнародних актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму і справедливості.

Питання реалізації положень Концепції реформи кримінально-виконавчої системи на Україні в плані гуманізації правового регулювання виконання покарання у виді позбавлення волі з урахуванням Декларації про державний суверенітет України, а також міжнародних стандартів поводження з ув'язненими, було досліджено на той час уперше.

Таким чином, перетворення основних напрямів вищезазначеної реформи в життя було неможливим без гуманізації норм виправно-трудового права і вивчення сполучень заборон і дозволів, що дозволили автору відповідного дослідження визначити оптимальні способи правового регулювання виконання покарання у виді позбавлення волі¹. В подальшому варто виділити наступні Концепції:

– Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (схваленої Указом Президента України від 25 квітня 2008 р. № 401/2008)²;

¹ Близнюк І. Л. Гуманізація виконання покарання у вигляді позбавлення волі та проблеми дозволів, заборон у виправно-трудоному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1992. С. 57–58.

² Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 25.04.2008 р. № 401/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401/2008> (дата звернення: 31.10.2018).

– Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (схваленої Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012)¹;

– Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р)². Всі вони приймалися, як правило, терміном на 5 років. Більше того, кожен керівник пенітенціарного відомства, що опинявся при владі, намагався або розробити й подати на затвердження свою власну концепцію, або внести до неї суттєві зміни.

Це, з одного боку, виступало фактором підвищення відповідальності конкретного керівника за доручений йому напрям внутрішньої політики держави, з іншого боку, – не сприяло стабільності розвитку системи виконання покарань, що постійно змінювалась залежно від політичної волі. Вищенаведені чинники зумовлюють четверту тенденцію, подану нижче, в реалізації відповідних програмних документів у сфері реформування кримінально-виконавчої системи. На жаль, проведений

¹ Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012> (дата звернення: 31.10.2018).

² Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2017).

нами аналіз вищевказаних Концепцій показав, що жодна з них в частині реформування кримінально-виконавчої системи не була реалізована на всі 100 %, як передбачалося на момент її затвердження.

Особливе місце серед джерел у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі належить новому Кримінально-виконавчому кодексу України який було прийнято Верховною Радою України 11 липня 2003 р., а вступив в дію з 1 січня 2004 р. У порівнянні з ВТК УРСР за новим КВК України було передбачено створення якісно нової класифікації установ за рівнями безпеки, як у Європі: відкритого типу, мінімального, середнього й максимального рівня безпеки, введено нову класифікацію та систему розподілу засуджених по установах. Чітке визначення мережі й типів цих установ, за визначенням В. А. Львовчкіна, надало змогу забезпечити роздільне тримання в них засуджених з урахуванням характеру та тяжкості вчиненого злочину, кількості судимостей, психологічних особливостей особи тощо¹.

Зі свого боку, КВК України 2003 р. визначив у ч. 3 ст. 102 забезпечувальний характер режиму по відношенню до інших засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, не применшуючи важливості застосування суспільно корисної праці засуджених, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громад-

¹ Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 11.

ського впливу¹, і згодом доповнивши зазначений перелік пробацією².

Досліджуючи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, нами подано архівні документи з урахуванням законодавчого закріплення та розвиток ДКВС України починаючи з 2005 р. і осучаснення діяльності ДКВС України (з 2016 р. – по даний час)³.

Варто зазначити, що на формування архівних джерел серйозно вплинули такі історичні передумови, як: належне ставлення адміністрації установ виконання покарань до засуджених та умов відбування ними кримінальних покарань; законодавче закріплення правовідносини між працівниками установ виконання покарань та засудженими, що дозволило б розробити ефективну модель виправлення і ресоціалізації засуджених; надання працівникам установ виконання покарань відповідного правового та соціального захисту.

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 03.03.2019).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 7 верес. 2016 р. № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.

³ Биба Ю. В. Роль архівних джерел у дослідженні виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Перші наукові читання керівника наукової школи «Інтелект» доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Богатирьова Івана Григоровича: матеріали Міжнар. наук-практ. конф. (м. Ірпінь, 17 трав. 2019 р.)/за заг. ред. проф. В. В. Топчія. Київ: ВД «Дакор», 2019. С. 117.

Зі свого боку, осучаснення діяльності ДКВС України (з 2016 р. – по даний час) показав розвиток архівних джерел відповідно до низки постанов Кабінету Міністрів України¹. З цього часу в історії розвитку ДКВС України наступив новий період діяльності, що впливає на формування архівних фондів за територіальним принципом. Зокрема, в результаті реорганізації (протягом 2016–2017 рр. відбулися суттєві зміни в організаційно-правових формах та назвах органів (територіальні управління, органи пробації) та установ виконання покарань (виправні, виховні колонії, виправні центри, слідчі ізолятори)².

Аналізуючи архівні джерела наприклад у Вінницькій області, нами було встановлено, що історія розвитку управління ДКВС України у цьому регіоні має свою давню історію. До її складу входять 8 установ виконання покарань та 31 підрозділ уповноважених органів з питань пробації. Зокрема, у 8 установах виконання покарань утримуються засуджені до різних рівнів безпеки. Особливістю функціонування установ виконання покарань у Вінницькій області є те, що на базі потужностей підприємств установ виконання покарань області

¹ Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 348. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/348-2016-%D0%BF> (дата звернення: 03.03.2019).

² Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 343. URL: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-p> (дата звернення: 03.03.2019).

виробничих майстерень надаються різноманітні послуги з деревообробки, металообробки, зварювання, виготовлення будівельних виробів, ремонту авто¹.

Серед послуг по деревообробці варто виділити: оциліндрування різних порід деревини; розпилювання деревини, виготовлення бруса, дошки обрізної, паркетної дошки; виготовлення ящикотари, контейнерів, піддонів; виготовлення бесідок різного розміру та дизайну; виготовлення дров колотих, вугілля деревного, тирсо брикету; виготовлення різноманітних меблів.

На замовлення споживача можливе проведення зварювальних робіт різного рівня складності на базі потужних цехів та дільниць підприємств установ виконання покарань області. Також надаються послуги з виготовлення різних кованих виробів: брами, паркани, віконні ґрати, лавки паркові, мангали (відкритого та закритого типу). Надаються послуги по ремонту автомобілів (зварювальні роботи, фарбування, ремонт ходової частини, двигуна тощо). Надаються послуги по виготовленню будівельних виробів (паркани залізобетонні, фундаментні блоки, бруківка, будівельні блоки, будівельні блоки-самани, кільця для криниць різного розміру².

¹ Архівні матеріали УДКВС України у Вінницькій області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 8. С. 90.

² Каталог послуг. Центрально-Західне міжрегіональне управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції: вебсайт. URL: https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/vin/uk/publish/printable_article/83597;jsessionid=0C5F2A96E24F41765E362046A96739D3 (дата звернення: 11.02.2020).

До речі, занятість засуджених на базі потужностей підприємств установ виконання покарань області позитивно впливає на процес виправлення і ресоціалізації засуджених, на підготовку їх до звільнення після відбуття покарання.

Щодо історичних витоків розвитку управління ДКВС України у Волинській області, варто засвідчити, що її становлення і розвиток має 60-річну історію. За цей час територіальні органи пройшли шлях від групи в складі двох співробітників у післявоєнний період до сучасного управління зі штатом 45 співробітників, у підпорядкуванні якого є три установи виконання покарань, де відбувають покарання більше двох тисяч засуджених, з них 60 % – жителі Волинської області, слідчий ізолятор та 18 підрозділів уповноважених органів з питань пробації¹.

Розкриваючи історію розвитку кримінально-виконавчої служби України, ми в архівних джерелах управління ДКВС у Дніпропетровській області нами було встановлено, що саме управління ДКВС України у Дніпропетровській області пройшло шлях: від відділу виправно-трудових установ (1969–1974 рр.), управління з виправних справ УВС Дніпропетровського облвиконкому (1988 р.) до сучасного (з 2005 р). У підпорядкування УДКВС України у Дніпропетровській області входять дев'ять установ виконання покарань, два слідчих ізолято-

¹ Архівні матеріали УДКВС України у Волинській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 9. С. 34.

ри, три виправні центри, 49 підрозділів уповноважених органів з питань пробації¹.

Зокрема, позитивною стороною виправлення засуджених жінок у Дніпровській установі виконання покарань Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації (№ 4) є проведення з засудженими малособорування та хрещення засуджених. До речі, Ієрей Ілля Коротков, котрий опікується ув'язненими жінками, розповів тим з них, хто зібрався в Каплиці на честь образу Божої Матері «Живоносне джерело», про зміст та значення таїнства маслособорування. Як і кожного разу, він акцентував увагу жінок на недопустимості формального ставлення до віри, до своїх взаємин з Господом. «Господь дивним чином управляє людським життям. Але для цього треба постійно перебувати з Ним, а не лише в стінах Храму», – сказав отець Ілля.

Де панує щира віра, там завжди відбувається диво. Так сталося і цього дня. Одна із ув'язнених, мусульманка за віросповіданням, після того як потрапила до установи, почала цікавитися основами православ'я, заслуховувалась церковними піснопівами, а сьогодні вирішила прийняти православну віру. Таїнство духовного перенародження, яке здійснили протоієрей Валентин Дорощук та ієрей Богдан Каплун, стало для ув'язненої Єввули, а саме

¹ Архівні матеріали УДКВС України у Дніпропетровській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 10. С. 398.

таке ім'я отримала жінка при хрещенні, першим особистим спілкуванням з Богом¹.

Важливо наголосити, що подібні сучасні факти діяльності установ виконання покарань є позитивним практичним досвідом для інших установ, а тому про їх варто знати, а Міністерству юстиції України узагальнювати Історія УДКВС України у Житомирській області бере свій початок з часів правління імператриці Катерини II, коли в м. Бердичеві була збудована перша пересильна тюрма. У післявоєнні роки були збудовано три установи виконання покарань (Коростенська, Райківська, Нізгурецька), один виправний центр у м. Бердичеві².

УДКВС України у Запорізькій області має свої історичні витоки з часів другої світової війни, коли у центрі міста була збудована перша тюрма для утримання засуджених осіб за тяжкі злочини. У радянські часи на території Запорізькій області було побудовано сім установ виконання покарань (Біленківська, Веселівська, Кам'янська, Мелітопільська, Оріхівська, Софіївська, Вільянська), а також слідчий ізолятор і утворено виправний центр.

Основна організаційно-правова діяльність УДКВС України у Запорізькій області спрямована на за-

¹ Маслособорування та хрещення ув'язненої відбулось у Дніпровській установі виконання покарань № 4. Державна кримінально-виконавча служба України: вебсайт. URL: https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/dnp/uk/publish/printable_article/157369;jsessionid=0494F3DD6CA083973DA88E39446ABD4E (дата звернення: 11.02.2020).

² Архівні матеріали УДКВС України у Житомирській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 12. С. 77.

безпечення дотримання законності в установах виконання покарань, створення належних умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, забезпечення зайнятості засуджених під час відбування покарань¹.

Історія утворення УДКВС України в Івано-Франківській області має свій початок з 1939 р., коли у м. Станіславі (нині це Івано-Франківськ) було створено відділ виправно-трудових установ при УВС. З 1989 р. його було перейменовано на відділ по виправним справам УВС облвиконкому, з 1994 р. він мав назву відділ виконання покарань УВС в Івано-Франківській області, з 1998 р. – відділ перейменовано на управління Державний департамент України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП), а з 2005 р. – управління ДКВС України в Івано-Франківській області².

За свідченням архівних джерел УДКВС України у м. Києві та Київській області історія кримінально-виконавчої системи Київщини бере свій початок з 1827 р., коли на території Печерської фортеці було засновано перший Київський тюремний замок. За радянських часів на Київщині було збудовано п'ять установ виконання покарань (Березанська, Кагарлицька, Білоцерківська, Бориспільська, Бучанська). З метою удосконалення управління діяльністю установ виконання покарань у

¹ Архівні матеріали УДКВС України у Запорізькій області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 14. С. 408.

² Архівні матеріали УДКВС України у Івано-Франківській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 15. С. 59.

1961 р. було створено відділ виправно-трудових установ ГУ МВС УРСР у Київській області.

У подальшому, як засвідчують архівні матеріали, на його місці було утворено управління Державного департаменту України з питань виконання покарань (наказ № 300/20 від 14.04.1999 р.), а з 2005 р. – УДКВС України. До складу УДКВС України у м. Києві та Київській області входять п'ять установ виконання покарань, слідчий ізолятор, виправний центр, 42 підрозділи уповноважених органів з питань пробації.

Варто також зазначити, що УДКВС у м. Києві та Київській області за підтримки уряду Швейцарської конфедерації на базі Білоцерківської виправної колонії у 2007 р. було реалізовано проект «Установа – модель» за сучасними європейськими нормами¹. Важливе значення у подальшій адаптації засуджених до позбавлення волі відіграє проведення в установах виконання покарань УДКВС у м. Києві та Київській області навчального процесу з використанням технологій навчального закладу «Mobischool». Так, з метою реалізації заходів, щодо досягнення цілі Програми діяльності Кабінету Міністрів України № 12.3 «Українці рідше стикаються із злочинами завдяки зменшенню кількості рецидивів (повторних злочинів)», одним із пріоритетних напрямів діяльності, щодо ресоціалізації засуджених, є запровадження програм самоосвіти для засуджених, створення доступності для здобут-

¹ Архівні матеріали УДКВС України у м. Києві та Київській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 16. С. 83.

тя освіти, в тому числі з використанням технологій електронного (дистанційного) навчання¹.

УДКВС України у Кіровоградській області свою історію розпочало з 1754 р., коли у місті була побудована перша тюрма. У роки радянської влади діяльність виправно-трудової системи була підпорядкована відділу, з 1999 р. – управлінню ДДУПВП, а з 2005 р. – управлінню ДКВС України у Кіровоградській області².

УДКВС України у Львівській області, за архівними документами, бере свій початок з утворення на Львівщині першої в'язниці у 1786 р. За роки радянської влади на території Львівській області було побудовано сім установ виконання покарань (Держівська, Дрогобицька, Личаківська, Львівська, Миколаївська, Сокальська та Самбірська). У зв'язку з реформуванням Головного управління виконання покарань МВС України відділ виправно-трудових установ було перейменовано в управління ДДПВП, а з 2005 р. – в УДКВС України у Львівській області³.

УДКВС України у Миколаївській області розпочинає свою історію з 1908 р., коли у м. Мико-

¹ Створення можливості здобуття освіти в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах з використанням е технологій навчального закладу «Mobischool». Державна кримінально-виконавча служба України: вебсайт. URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/kidn/ru/search/control/kidn/uk/publish/article/903468;jsessionid=D6964DF1E3DD1A6D87297D94DC6A1A7D> (дата звернення: 22.04.2020).

² Архівні матеріали УДКВС України у Кіровоградській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 17. С. 109.

³ Архівні матеріали УДКВС України у Львівській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 20. С. 271.

лаєві будується тимчасова каторжна тюрма. До 1940 р. виправно-трудоі установи Миколаївської області підпорядковувалися відділам виправно-трудоіх установ Одеської області. Потім були створені відділи виправно-трудоіх колоній УВС виконкому Миколаївської обласної ради. З 1988 р. у зв'язку з реформуванням Головного управління виконання покарань відділ було перейменовано в управління ДДУПВП, а з 2005 р. – управління ДКВС України у Миколаївській області¹.

Як свідчать архівні матеріали УДКВС України в Одеській області, перша тюрма на території Одещини заснована у 1884 р. Після революції 1917 р. Одеська тюрма стає одним зі знарядь диктатури пролетаріату. До речі, за даними архівних матеріалів, після голодомору 1933 р. в одеських установах виконання покарань відбували засуджені-людожери, які зустрічалися тільки в Сибірських та Сахалінських каторгах.

У радянські часи було побудовано чотири установи виконання покарань (Вилковська, Південна, Одеська та Чорноморська), один виправний центр, два слідчі ізолятори².

УДКВС України у Полтавській області було засновано в радянські часи за наказом МВС УРСР від 26 вересня 1962 р. № 0279 як відділ виправно-трудоіх установ. У подальшому цей відділ було перейменовано у відділ виправних справ УВС, з

¹ Архівні матеріали УДКВС України у Миколаївській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 21. С. 203.

² Архівні матеріали УДКВС України у Одеській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 22. С. 214.

1999 р. – в управління ДДУПВП, а з 2005 р. – в управління ДКВС України у Полтавській області.

До речі, 1 вересня 1988 р., згідно з наказом МВС СРСР № 162 від 26.07.1998 р. у Кременчуцькій виховно-трудовій колонії було розпочато експериментальну роботу по впровадженню окремих елементів нової моделі виховно-трудової колонії, яка на той час була найбільш готова в Україні для такого експерименту. На жаль, за архівними даними даний експеримент був призупинений у 1999 р., як неефективний для неповнолітніх засуджених¹.

УДКВС України у Рівненській області бере свій початок з тюремного відділення управління Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) у Рівненській області у 1941 р., основне завдання якого було забезпечити виконання кримінальних покарань. З 1953 р. відділення отримало нову назву – відділ виправно-трудових колоній УМВС у Рівненській області, з 1991 р. – відділ по виправним справам УМВС Рівненського облвиконкому. З 1998 р. у зв'язку з реорганізацією Головного управління з виконання покарань МВС УРСР даний відділ було перейменовано в управління ДДУПВП, а з 2005 р., після прийняття Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу», воно отримало нову назву – управління ДКВС України².

УДКВС України у Сумській області свою діяльність у статусі відділу виправно-трудових установ

¹ Архівні матеріали УДКВС України у Полтавській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 23. С. 141.

² Архівні матеріали УДКВС України у Рівненській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 24. С. 208.

розпочав у післявоєнні роки. На території Сумської області були утворені три установи виконання покарань (Роменська, Сумська, Шосткинська), слідчий ізолятор, виправний центр та 20 підрозділів уповноважених органів з питань пробації. УДКВС України у Сумській області було засновано як відділ виправно-трудових установ (далі – УВТ) Управління внутрішніх справ (далі – УВС) у Сумській області¹.

УДКВС України у Тернопільській області має свої витоки становлення і розвитку з 1901 р., коли у м. Чорткові було побудовано першу в'язницю. У період радянської влади на території Тернопільщини було побудовано дві установи виконання покарань (Бережанську та Збаразьку), слідчий ізолятор та утворено 18 підрозділів кримінально-виконавчих інспекцій (з 2015 р. це уповноважені органи з питань пробації). До речі, за нашим дослідженням ми встановили, що на Тернопільщині побудовано найменше установ виконання покарань, ніж в інших областях України, а тому й кількість засуджених в цьому регіоні менша².

На жаль, в архівних матеріалах УДКВС України у Харківській області ми знайшли відображення її діяльності тільки у післявоєнні роки. Так, у 1943 р. після звільнення Харкова від німецьких загарбників для координації управління установами виконання покарань створюється відділ ви-

¹ Архівні матеріали УДКВС України у Сумській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 25. С. 54.

² Архівні матеріали УДКВС України у Тернопільській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 26. С. 141.

правно-трудовах колоній у складі УВС у Харківській області. З 1973 р. на базі відділу було створено управління з виконання покарань у Харківській області. З 1998 р. дане управління отримало нову назву управління ДДУПВП, а з 2005 р. – управління ДКВС України.

УДКВС України у Харківській області було розроблені технологія соціально-виховної роботи із засудженими, яка включає в себе діагностику, профілактику, адаптацію, корекцію, реабілітацію та соціальну терапію. Це дозволило покращити застосування засобів виправлення і ресоціалізації засуджених в установах виконання покарань та наблизити цей процес до європейських стандартів поведіння із засудженими. Крім того дана технологія стала використовуватися і в інших УДКВС України¹.

УДКВС України у Херсонській області було створено у післявоєнні роки як відділ виправно-трудовах колоній у Херсонській області. В подальшому у зв'язку з реформуванням всієї кримінально-виконавчої системи України цей відділ спочатку було перейменовано з 1999 р. як управління ДДУПВП, а з 2005 р. як управління ДКВС України.

До складу УДКВС України у Херсонській області входять п'ять установ виконання покарань (Херсонська, Північна, Дар'ївська, Голопристанська, Білозерська), слідчий ізолятор та 22 підрозділи уповноважених органів з питань пробації).

¹ Архівні матеріали УДКВС України у Харківській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 27. С. 401.

Велику увагу УДКВС України у Херсонській області приділяє новоприбулим засудженим до установ виконання покарань шляхом вивчення їхніх психологічних особливостей та надання рекомендацій щодо адаптації засуджених до нових умов життя. Як показують архівні матеріали та наукові джерела з цього питання, такий підхід до засуджених сьогодні набув свого осучаснення і до речі, позитивно впливає на оперативно-службову діяльність установ виконання покарань¹.

УДКВС України у Хмельницькій області бере свій початок з наказу МВС УРСР від 26.09.1962 р., у якому було зазначено про створення у Хмельницькій області відділу виправних установ. В подальшому у зв'язку з реформуванням всієї кримінально-виконавчої системи України даний відділ спочатку було перейменовано з 1999 р. як управління ДДУПВП, а з 2005 р. як управління ДКВС України².

Архівні документи, з якими ми ознайомилися, показують, що УДКВС України у Черкаській області було утворено у 1962 р. на базі 5-го відділу виконання покарань. В подальшому у зв'язку з реформуванням всієї кримінально-виконавчої системи України даний відділ спочатку було перейменовано з 1999 р. як управління ДДУПВП, а з 2005 р. як управління ДКВС України. З вересня 1999 р. по 2001 р. УДКВС України у Черкаській

¹ Архівні матеріали УДКВС України у Херсонській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 28. С. 180.

² Архівні матеріали УДКВС України у Хмельницькій області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 29. С. 204.

області проводиться експеримент щодо суттєвих змін у роботі соціально-психологічної служби. Змінюються та удосконалюються методи і напрями індивідуально-виховного впливу на особу засудженого. Позитивний досвід УДКВС України у Черкаській області впроваджується у всі управління ДКВС України¹.

УДКВС України у Чернігівській області започатковує свою діяльність зі спорудження у 1859 р. кам'яної в'язниці у м. Новгород-Сіверському. Потім будується тюрма у м. Прилуки, а також «Чернігівській острог», який виконував функції міської в'язниці. Архівні документи, з якими ми ознайомилися, показують, що територіальний орган з питань виконання покарань у Чернігівській області було утворено у 1962 р. на базі 5-го відділу виконання покарань.

В подальшому у зв'язку з реформуванням всієї кримінально-виконавчої системи України даний відділ спочатку було перейменовано з 1999 р. як управління ДДУПВП, а з 2005 р. як управління ДКВС України. Особливістю діяльності управління ДКВС України у Чернігівській області є утворення єдиної на території України виправної колонії для утримання колишніх правоохоронців та інвалідів².

Особливу групу джерел складають публікації на сторінках відомчих і всеукраїнських видань, де зокрема публікуються практичні результати робо-

¹ Архівні матеріали УДКВС України у Черкаській області. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2. С. 191.

² Архівні матеріали УДКВС України у Чернігівській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 28. С. 129.

ти установ виконання покарань, та результати досліджень вчених-пенітенціаристів.

Зокрема, великий масив інформації щодо позитивного досвіду виконання покарання у виді позбавлення волі ми можемо запозичити на сторінках відомчої газети Державної кримінально-виконавчої служби України «Закон і Обов'язок». Так, наприклад, 19 січня 2012 р. надрукова стаття Д. Холода «Виховання наочністю» у якій автор описав проведення практичного заняття з працівниками Харківського СІЗО щодо наслідків порушення закону та зради інтересам служби колишніми співробітниками правоохоронних органів і зазначив, що проведення подібних профілактичних заходів позитивно впливає на самосвідомість співробітників та певним чином «загартовують» у них почуття відповідальності за свою роботу, життя, родину та офіцерську честь¹.

29 листопад 2013 р. надрукова стаття професора І. Г. Богатирьова «Єдність науки і практики – заради державної справи», у якій вітчизняний вчений виклав власне бачення на внесення змін до Закону України «Про державну кримінально-виконавчу службу України» в контексті удосконалення механізму правового регулювання діяльності ДКВС і порядку та умовам виконання і відбування кримінальних покарань у виді позбавлення волі. У вказаній статті вчений вперше запропонував створення в Україні приватних установ, які, на його думку,

¹ Холод Д. Виховання наочністю. *Закон і обов'язок*. 2012. № 5. С. 3.

мають фінансуватися за рахунок позабюджетних коштів із законодавчим закріпленням у Податковому кодексі України пільг для підприємств та корпорацій, у сфері діяльності яких буде фінансування приватні установи, а також із благодійних фондів¹.

Цікавим для нашого дослідження є публікації керівництва Міністерства юстиції України на сторінках Українських видань щодо подальшого реформування кримінально-виконавчої системи України та виконання покрань у виді позбавлення волі і довічного позбавлення волі. Зокрема, заступник Міністра юстиції України В. Василик на сторінках газети «События недели: итоги и факты» висловив позицію відносно того, що діюча кримінально-виконавча система не виконує одну із основних функцій – виправну, а тому в Міністерстві юстиції заплановано провести повноцінну пенітенціарну реформу. Крім того, чиновник такого рангу наголосив на скорочення та оптимізацію пенітенціарних установ, на жаль, не сформував їхній алгоритм².

Щодо результатів досліджень вчених-пенітенціаристів варто зазначити, що даний аналіз нами проведено у підрозділі 1.1. Водночас у контексті теоретичного обґрунтування предмета дослідження варто звернути увагу на роботи вітчизняного вченого О. В. Романенка, яким уперше сформульовано визначення поняття пенітенціарної функції держа-

¹ Богатирьов І. Г. Єдність науки і практики – заради державної справи. *Закон і обов'язок*. 2013. № 50–51. С. 6.

² Васылык В. Реформа тюрем. *События недели: итоги и факты*. 2020. № 2 (449). С. 12.

ви, під якою варто розуміти напрям діяльності держави, який покликаний забезпечити виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених від суспільства, створення умов для каяття засуджених, їхнє виправлення і ресоціалізації; при цьому досягнення каяття засуджених було обґрунтовано як одна з головних умов отримання позитивного результату в процесі виконання покарань. Також було обґрунтовано необхідність обов'язкової участі інститутів громадянського суспільства в процесі формування пенітенціарної політики, як умови забезпечення її відповідності основним принципам функціонування демократичної правової держави¹.

Зазначені положення О. В. Романенка, набули особливої актуальності в умовах дії нового КВК України з таких причин: по-перше, в новому кодексі про виконання покарань були закріплені такі нові поняття, як виправлення і ресоціалізація засуджених (частини 1, 2 ст. 6); по-друге, було передбачено такий новий засіб виправлення і ресоціалізації засуджених, як громадський вплив (ч. 3 ст. 6).

Важливе значення для нашого дослідження належать також здобутки вітчизняного вченого Б. М. Телефанка в частині визначення таким поняттям, як «соціальна адаптація особи, звільненої з кримінально-виконавчої установи», «ресоціалізація», «дільниця соціальної адаптації» і «дільниця

¹ Романенко О. В. Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадянського суспільства в механізмі її реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. С. 9.

соціальної реабілітації»¹, що вкрай важливо для практичної діяльності пенітенціарних інституцій.

Тісний зв'язок між ефективністю процесу виконання покарання у виді позбавлення волі та ступенем соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі доведено О. М. Неживець, зокрема на її думку «ресоціалізація засуджених» – це складна соціально-правова категорія, яка охоплює різні сторони оновлення соціальних зв'язків як під час відбування покарання, так і після звільнення з місць позбавлення волі, тому її необхідно підрозділяти на постпенітенціарну і пенітенціарну.

Тому, виходячи з аналізу соціально-правової сутності та природи ресоціалізації поіменованою дослідницею було запропоновано такі етапи ресоціалізації: 1) ресоціалізація в місцях позбавлення волі; 2) ресоціалізація при підготовці засудженого до звільнення з установ виконання покарань; 3) ресоціалізація після звільнення з місць позбавлення волі; 4) ресоціалізація осіб з психічною патологією, інвалідів I–II груп, хворих, у тому числі на туберкульоз; 5) ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання².

Отже, що проведений нами аналіз джерельної бази показав постійний еволюційний рух дослі-

¹ Телефанко Б. М. Проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з кримінально-виконавчих установ на підставі закону України про амністію або акта помилування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2004. С. 44–45.

² Неживець О. М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. С. 179–180.

дження вітчизняних учених-пенітенціаристів, їх бажання відобразити у власних дослідженнях історико-правові засади функціонування системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк на різних етапах її становлення та розвитку. Більше того, даний аналіз показав вітчизняним вченим підстави обґрунтувати пенітенціарний вектор розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань шляхом розробки доктрину пенітенціарного права України¹.

До речі, такий шлях вимагає постійного моніторингу кримінально-виконавчого законодавства на предмет його відповідності кращим зразкам зарубіжного досвіду, практиці Європейського суду з прав людини, змінам в інших галузях національного права, приведення його норм у відповідність до нових умов економічного й соціального розвитку України.

На нашу думку, такий підхід є виваженим, про що також свідчать такі останні тенденції: 1) запровадження у 2015 р. інституту пенітенціарної пробації; 2) реєстрація у Верховній Раді України та підтримка Міністерством юстиції України проекту Закону «Про пенітенціарну систему»; 3) пропозиції щодо запровадження інституту пенітенціарних суддів; 4) схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України тощо.

Наведені вище підходи до розуміння нового для КВК України 2003 р. поняття ресоціалізації

¹ Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2017. С. 43.

засуджених сприяли його уніфікованому й відповідно ефективному застосуванню у практиці діяльності установ виконання покарань та суб'єктів постпенітенціарної адаптації.

Важливе значення для розуміння методологічних підходів історико-правового дослідження проблем виконання покарань у виді позбавлення волі має місце органів і установ виконання покарань в системі Міністерства юстиції України. Вихідною позицією тут є методологія, відносно якої органи і установи виконання покарань згідно діючого законодавства мають право не тільки забезпечити належне виконання покарання у виді позбавлення волі, а й створити такі умов для засуджених, які б дозволили останнім ресоціалізуватися після звільнення законотрудами громадянами.

Починаючи аналіз методологічних підходів до історико-правового дослідження проблем виконання покарань у виді позбавлення волі ми звернули увагу на наукову сентенцію вітчизняного вченого С. І. Нежурбіди, згідно з якою актуальність проблем дослідження забезпечується отримання найбільш повного та цілісного уявлення про об'єкт пізнання сучасні дослідники дедалі частіше заявляють про створення нової дослідницької методології¹. Погоджується з такою наявною в науці позицією інший вітчизняний вчений Н. М. Оніщенко, який визначає методологію як сукупність принципів, методів, засобів та процедур теоретико-право-

¹ Нежурбіда С. І. Кримінологічне вчення про причинність злочинності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. С. 397–398.

вого характеру¹. Також варто підтримати позицію і Г. Ю. Лук'янову, в тому, що методологічна забезпеченість науки, точність методів наукових досліджень допомагає дослідникам відшукувати нові шляхи пізнання процесів і явищ, які вивчаються, їх адекватного відображення в системі наукових знань. Жодна галузь науки не може існувати чи розвиватися без методологічної бази. Невипадково сьогодні методологія наукових досліджень у праві набуває значної культурної цінності для сучасного суспільного розвитку та належить до фундаментальних проблем вітчизняної юридичної науки².

Поняття «методологія» по-різному тлумачиться у сучасній юридичній науці. У широкому розумінні термін «методологія» зарубіжний вчений Г. П. Щедровицький розуміє як теорія людської діяльності – «це діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи не лише власне пізнання, а й виробництво.

Звідси виходить, що методологія – теорія людської діяльності»³, або, як засіб допомоги науки практиці⁴. Зарубіжний вчений Д. А. Керимов вва-

¹ Оніщенко Н. М. Загальна характеристика юридичної відповідальності. *Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення*: монографія/кол. авт.; відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк: ПП «ВД "Кальміус"», 2013. С. 22.

² Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ*. Серія юридична. 2011. № 4. С. 33.

³ Щедровицький Г. П. *Проблемы методологии системного исследования*. Москва, 1964. С. 6.

⁴ Краевский В. В. *Методология педагогического исследования*. Самара: Изд-во ГПИ, 1994. 169 с.

жає, що «методологія» – це вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ. Більш того, вчений поєднуючи пізнавальні можливості всіх наук, доводить, що методологія примножує і збагачує дослідницький потенціал кожної з них¹.

У вітчизняній науковій традиції, як зазначає професор О. П. Рябчинська, методологію розглядають як учення про методи пізнання та/або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів та прийомів². Інший вітчизняний вчений М. С. Кельман досліджуючи проблеми методології зауважує, що методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ³.

Саме таке ставлення до методології дозволяє нам стверджувати, що історико-правова наука може використовувати широкий спектр методів, поділяючи їх на основні та допоміжні, однак усі вони тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного. Наведена нами позиція цілком узгоджується

¹ Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права): монография. 5-е изд. Москва: Изд-во СГУ, 2011. С. 44.

² Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. С. 11–12.

³ Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль: ТзОВ «Терно-Граф», 2011. С. 42.

із теорією права, згідно з якою обрання конкретних методів зумовлюється об'єктом дослідження¹.

Щодо методології, власне нашого дослідження під нею варто розуміти: систему категорій діалектичного та історичного матеріалізму, яка дозволяє досліджувати і застосовувати на практиці пізнані закономірності, сутність та зміст виконання установами Міністерства юстиції України кримінального покарання. Це пов'язано з тим, що утвердження методологічного плюралізму в сучасній українській історико-правовій науці формувалось шляхом панування марксистсько-ленінської методології протягом десятиліть, що і обумовило статичне трактування права.

Саме тому, в більшості сучасних досліджень науковці обґрунтовують свій методологічний інструментарій з попереднього переосмислення успадкованого філософського світогляду на явища і процеси які вивчаються і потребують певного наукового пошуку. А відтак, пізнавальні проблеми виконання покарання у виді позбавлення волі набувають особливої гостроти, оскільки об'єктивно виникає потреба й у визначенні його методологічного інструментарію.

Ураховуючи наведені методологічні підходи, можемо констатувати, що методологія виконання покарань у виді позбавлення волі є багаторівневою, у зв'язку з цим, вона практично використовує весь методологічний арсенал сучасної юридичної науки. Тому методологія виконання покарань у виді

¹ Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*. В 6 т.: К–М. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т. 3. С. 618–619.

позбавлення волі не може бути обмежена використанням виключно *історико-правового методу*. Водночас цей метод є провідним, домінуючим над іншими методами пізнання.

Варто наголосити, що під час проведення історико-правового дослідження проблем виконання покарань у виді позбавлення волі важливим є узгодження географічного критерію з функціональним. У цьому зв'язку зазначимо, що в основі функціонального порівняння як універсального підходу до дослідження проблем виконання покарань у виді позбавлення волі лежить вчення про функціональний метод у праві.

Як указується у науковій юридичній літературі, сутність функціонального методу дослідження полягає у «виокремленні елементів соціальної взаємодії, що підлягають дослідженню, і визначення їхнє місця та значення у певному зв'язку, якісна визначеність якого робить необхідним його системний розгляд»¹. При цьому, як зазначається в інших наукових юридичних джерелах, саме функціональний підхід «дозволяє ґрунтовніше розкрити динамічну природу юридичної діяльності, її системність, структурні якості, місце в юридичній системі суспільства, більш конкретно показати, яким чином та в яких межах вона змінює реальну дійсність»².

¹ Современная западная социология: словарь/сост. Ю. Н. Давыдов и др. Москва: Политиздат, 1990. С. 308.

² Шагиев Б. В. Юридическая деятельность в современном российском обществе (теоретико-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2003. С. 31.

Ми поділяємо позицію вітчизняного вченого М. С. Пузирьова проте, що найбільш прийнятним є використання категорії «підхід», що є значно ширшим за «метод». При цьому, вчений виходить з того, що під час проведення порівняльних досліджень у галузі кримінально-виконавчого права, використовуючи функціональний підхід, дослідник застосовує низку загально- та спеціально-наукових методів.

Такий підхід як зазначає вчений надає досліднику найбільшу свободу наукового пошуку, не обмежуючи його однією правовою сім'єю, дає можливість виявити й обґрунтувати «раціональне зерно» під час імплементації зарубіжного досвіду у кримінально-виконавче законодавство України і практику виконання покарань¹.

До речі, історико-правовою наукою доведено, що результативність будь-якого наукового дослідження буде незначною, якщо використати лише один метод. У цьому зв'язку важливо розуміти, що застосування одного лише історико-правового методу недостатньо впливає на об'єктивність, достовірність, комплексність і репрезентативність наукових досліджень, адже аналогічні феномени, що мають підлягати порівнянню, мають бути попередньо досліджені за допомогою інших методів. Ось чому, з урахуванням специфіки предмета нашого дослідження, ми використали, крім історико-правового, в їхній сукупності низку філософських,

¹ Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 33–34.

загальнонаукових та спеціально-наукових методів, наведених нижче.

Використання у процесі дослідження *історико-правового методу* надало можливість виокремити чотири історичних періодів формування та розвитку вітчизняного законодавства у сфері виконання покарань у виді позбавлення волі, зокрема:

1) законодавство у сфері виконання покарань періоду українського державотворення (1917–1922 рр.);

2) виправно-трудове законодавство УСРР/УРСР (1922–1991 рр.);

3) виправно-трудове законодавство незалежної України до прийняття Кримінально-виконавчого кодексу (1991–2003 рр.);

4) сучасне кримінально-виконавче законодавство (з 2003 р. й дотепер).

Запропонована нами періодизація є авторським баченням процесів формування та розвитку вітчизняного законодавства у сфері виконання покарань у виді позбавлення волі¹.

Із огляду на викладене вище вбачається за доцільне звернутися до періодизації, запропонованої В. А. Львовчикіним у дисертаційній роботі, присвяченій нормативно-правовим та організаційним засадам забезпечення реалізації в Україні міжнарод-

¹ Биба Ю. В. Історія розвитку проблеми виконання покарань у виді позбавлення волі на теренах України (1970–2004 рр.). // *Всеукраїнські науково-правові читання пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Н. Р. Нижник: зб. матеріалів (м. Ірпінь, 3 жовт. 2018 р.)*/за заг. ред. А. Є. Шевченка. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 156.

них стандартів із прав і свобод засуджених до позбавлення волі. Вчений також виокремлює чотири основних етапи формування міжнародних стандартів поводження з в'язнями, прав і свобод засуджених:

I етап – кінець XVIII – середина XIX ст. На цьому етапі відбулося зародження міжнародного співробітництва з пенітенціарних проблем та було зроблено перші спроби реформування в'язничних установ;

II етап – друга половина XIX – початок XX ст. У цей час було створено офіційні міжнародні організації та проведено низку міжнародних конгресів з пенітенціарних проблем;

III етап – середина XX ст. Ознаменувався як етап реальної спроби створення міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі;

IV етап – починаючи з 1945 р. – і до наших днів. Етап, на якому було створено Організацію Об'єднаних Націй (далі – ООН) та прийнято міжнародні стандарти з прав і свобод людини і громадянина, у тому числі стандарти з прав і свобод засуджених до позбавлення волі. Кожен із цих етапів як зауважує вчений, певним чином вплинув на практику виконання кримінальних покарань спочатку в Російській імперії, а згодом й у СРСР. Законодавство як Радянського Союзу, так і союзних республік, зокрема, й України, не містило загальних норм, які б вимагали приведення того чи іншого нормативно-правового акта у відповідність до норм міжнародних стандартів.

Це призвело на думку вченого до того, що певна кількість міжнародних пактів і конвенцій, ратифікованих СРСР, існували самі по собі, а окремі інститути і норми конкретних галузей права, що їм суперечили, продовжували бути чинними і застосовувались на практиці.

Лише у другій половині 80-х років, з початком у СРСР процесів демократизації та гласності, стало очевидним, що вітчизняне кримінально-виконавче законодавство не в повній мірі відповідає міжнародним стандартам у цій сфері. Таким чином, закономірно постало питання про імплементацію останніх у національне законодавство¹.

Діалектичний метод. Діалектичний метод, або метод матеріалістичної діалектики, належить до філософських методів наукового пізнання. Філософсько-правова наука давно дійшла обґрунтованого висновку про важливість використання філософських категорій у правовій сфері².

Використання діалектичного методу під час дослідження проблем виконання покарань у виді позбавлення волі надало можливість розглянути зовнішні і внутрішні явища і процеси, які відбуваються в установах виконання покарань, у розвитку та взаємозв'язку, виявити їхні закономірності й тенденції.

¹ Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. С. 8.

² Орел М. А. К вопросу о реализации методологической функции философских категорий в правовой сфере. *Проблемы социалистической законности*. 1988. Вып. 22. С. 32.

Щодо дослідження проблем виконання покарань у виді позбавлення волі в різні історичні періоди діалектичний метод висуває низку вимог, характер яких стає зрозумілим тоді коли установи виконання покарань до середини 90-х років ХХ ст. були підпорядковані, головним чином, завданням ідеологічної боротьби, причому з переважанням застарілих пропагандистських стереотипів¹.

Сьогодні в умовах більшого взаємозв'язку та взаємозалежності юридичних наук дослідження у сфері виконання покарань не можуть ізолюватися як від усіх інших правових явищ і процесів, що відбуваються всередині країни, так і від рівня світового пенітенціарного розвитку.

Використання хронологічного методу пізнання проблем виконання покарання у виді позбавлення волі надало змогу згрупувати наукову літературу з досліджуваної проблематики за двома періодами: 1) ідеологічно заангажовані дослідження виконання покарань у виді позбавлення волі, здійснювані за радянських часів; 2) сучасні (з 1991 р. і дотепер).

Для дослідження проблем виконання покарань у виді позбавлення волі є застосування *формально-юридичного (догматичного) методу*. Теоретик права професор С. С. Алексєєв зазначає, що закони, юридична практика, прецеденти стали «фактичною основою правових знань, а самі знання в силу цього набули за своїм змістом характеру юридичної догматики (чи юридичного позитивізму) – техніко-юридичної дисципліни», сконцентрованої

¹ Федосєєва Г. Ю. Международно-правовые вопросы защиты осужденных: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Москва, 1994. С. 18.

довкола «догми права», практично значимих фактів, «наявних правових реалій» – діючих юридичних норм, законів, юридичних прецедентів, правових звичаїв, їхнє розуміння, тлумачення, практики їхнього застосування, тобто «позитивного права».

Сутність цього методу, на думку поіменованого вченого, полягає в «атомістичному опрацюванні фрагментів вказаних вище правових реалій». У результаті аналітичного опрацювання догми права, якщо цей процес здійснено відповідно до вимог формальної логіки, відкривається деталізована юридична картина тієї чи іншої ділянки, фрагмента правової реальності, виявляється їхній юридичний зміст, відпрацьовуються найбільш доцільні форми і способи юридичних дій¹.

Використання у процесі нашого дослідження формально-юридичного (догматичного) методу надало можливість, розвиваючи методологічні підходи, закладені Р. О. Андреященком, оцінити і класифікувати нормативно-правові акти, що стосуються питань функціонування кримінально-виконавчої системи України, не тільки як історичні документи, а і як джерела права (законодавства), що характеризуються певним змістом та формою, використовують засоби і правила юридичної техніки відповідного історичного рівня розвитку².

Важливого значенні у дослідження проблем виконання покарань у виді позбавлення волі віді-

¹ Алексеев С. С. Восхождение к праву: поиски и решения. Москва: Норма, 2003. С. 6.

² Андреященко Р. А. Пенитенциарная система Англии и Уэльса в XVI–XX вв.: историко-юридическое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2006. С. 112.

грає правничо-герменевтичний метод. Сучасна герменевтика являє собою важливий розділ загальнонаукової методології пізнання – вчення про розуміння. За П. Рікером, герменевтика – це теорія «операцій розуміння у їхньому співвідношенні з інтерпретацією текстів»¹.

У нашому дослідженні правничо-герменевтичний метод використано для аналізу праворозуміння, тлумачення права тощо. Крім того, герменевтичний метод використано для пізнання та інтерпретації текстів монографічних видань, наукових статей, навчальних матеріалів, а також текстів зарубіжних і вітчизняних нормативно-правових актів у сфері виконання покарань.

Важливим у методологічному відношенні є такі положення, сформульовані З. А. Загинею у докторській дисертації «Герменевтика кримінального закону України» (2016 р.): міждисциплінарний характер герменевтики, яка дає змогу врахувати досягнення інших наук (зокрема, загальної теорії права, філософії, логіки, лінгвістики, текстології); ґрунтовне філософське підґрунтя герменевтики, що перетворює її на надійний фундамент право інтерпретаційної діяльності у відповідній галузі права².

Вищевикладене дає підстави вважати, що правничо-герменевтичний метод є комплексним, адже його застосування спирається на низку філософських, правових, лінгвістичних та інших методів. Вважаємо такий підхід оптимальним під час

¹ Рікер П. Герменевтика, етика, політика: Московские лекции и интервью. Москва: АО «КАМІ»: Изд. центр «AKADEMIA», 1995. С. 3.

² Загинею З. А. Герменевтика кримінального закону України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. С. 5–6.

доктринального тлумачення норм законодавства у сфері виконання кримінальних покарань.

Резюмуючи вищевикладене зазначаємо, що методологія дослідження проблем виконання покарань у виді позбавлення волі – явище інтегральне, яке поєднує низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загальні та загальнонаукові методи. А тому ми не зводимо її до одного з компонентів, зокрема, до методу чи вчення про методи, оскільки за її межами залишаться інші більш важливі методи пізнання даної проблеми.

Методологічною основою розроблюваного нами напряму дослідження проблем виконання покарань у виді позбавлення волі є сукупність методів і прийомів наукового пізнання, зумовлених метою й особливостями феномена, що аналізується, – виконання покарань у виді позбавлення волі.

Поєднання нами в процесі дослідження філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів здатне забезпечити всебічність та повноту історико-правового дослідження проблем виконання покарання у виді позбавлення волі.

Висновки до розділу 1

1. Важливо зазначити, реформування вітчизняної системи виконання покарання у виді позбавлення волі було спрямовано на подолання негативних пережитків радянської виправно-трудової політики та практики виконання покарань, про що свідчать також відповідні нормативно-правові документи.

2. Аналіз історіографії найбільш вагомих теоретико-прикладних напрацювань українських учених і практиків-пенітенціаристів у зазначений період засвідчив, що вироблені ними доктринальні положення, дефініції, а також пропозиції щодо конструювання норм законодавства у сфері виконання покарань були враховані під час прийняття відповідних нормативно-правових документів.

3. Прийняттю Верховною Радою України 11 липня 2003 р. КВК України засвідчило завершення логічного процесу трансформації виправно-трудового законодавства у кримінально-виконавче та сприяло ефективному розробленню подальших відповідних законопроектів щодо покращення умов відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

4. Проведений аналіз джерельної бази розвитку кримінально-виконавчої системи України та галузевого законодавства у сфері виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі на певний строк засвідчив: роль архівних документів УДКВС України в областях щодо визначення організаційної та оперативно-службовій діяльності органів і установ виконання покарань з метою виправлення та ресоціалізації засуджених; роль наукових розробок вітчизняних учених-пенітенціаристів у яких відображено, як історико-правовий підхід до процесів функціонування системи виконання покарання у виді позбавлення волі, починаючи з кінця ХХ ст., так і сучасним процесам трансформації кримінально-виконавчої доктрини в пенітенціарну. Аналіз джерельної бази щодо виконання покарання у виді позбавлення волі надає можливість попередити у

майбутньому вчинення засудженими нових злочинів в пенітенціарних установах.

5. Вивчення вітчизняної історико-правової та кримінально-виконавчої науки дає підстави констатувати, що наукові пошуки з проблем пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі були спрямовані на розроблення таких важливих для функціонування кримінально-виконавчої системи України трансформації її в пенітенціарну систему напрямів:

- дослідження пенітенціарних засад формування кримінально-виконавчої політики та кримінально-виконавчої системи;

- еволюція (концептуальних) підходів до організації процесу виконання покарань та функціонування кримінально-виконавчої системи, у тому числі з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду;

- роль персоналу органів і установ виконання покарань в історіографії та встановлення його місця і ролі у правовому механізмі кримінально-виконавчої діяльності України;

- історико-правові засади розроблення принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань;

- історичні періоди формування теоретико-прикладних засад застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених;

- еволюція розвитку оптимального механізму застосування прогресивної системи виконання покарання;

- визначення в історіографії особливостей виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях різних рівнів безпеки.

Розділ 2

Особливості пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні

2.1. Пенітенціарна парадигма кодифікації виправно-трудового законодавства в УРСР

Починаючи цей підрозділ дослідження й визначаючи історичні межі радянського періоду другої кодифікації виправно-трудового законодавства УРСР, свідомо (проте в наукових цілях) відійдемо від рамок періодизації 1970–1991 рр., зважаючи на такі обставини:

– по-перше, зважаючи на те, що виправно-трудове право, як галузь, було похідним (процесуальним по відношенню до матеріального) від кримінального права. Тому й розробленню оновленого виправно-трудового законодавства передувало оновлення кримінального законодавства на межі 1950–1960-х років;

– по-друге, до моменту другої кодифікації виправно-трудового законодавства, протягом 1960-х років було прийнято низку нормативно-правових актів, які засвідчили курс радянської виправно-трудової політики на виправлення та перевиховання засуджених.

Тому коротко зупинимося на висвітленні відповідних історико-правових подій у хронологічному порядку.

Так, 14 липня 1954 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було відновлено інститут умовно-дostroкового звільнення з місць позбавлення волі¹. Важливе значення для демократизації діяльності виправно-трудової системи мало Положення про прокурорський нагляд в СРСР, затверджене указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 травня 1955 р. Зазначені укази були спрямовані на забезпечення верховенства закону, відновлення принципів демократизму та гуманізму у відповідній сфері суспільних відносин.

У 1954 р. Рада Міністрів СРСР затвердила Положення «Про виправно-трудові табори та колонії Міністерства внутрішніх справ СРСР», яке скасовувало дію численних наказів, інструкцій та інших відомчих нормативно-правових актів. Завданням діяльності таборів і колоній проголошувалося виправлення та перевиховання засуджених шляхом залучення до праці².

Проте у 1956 р. було прийнято рішення про ліквідацію виправно-трудових таборів як установ, що неспроможні виконати завдання виправлення та перевиховання засуджених. Замість них перед-

¹ О введении условно-досрочного освобождения из мест заключения: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 14 июля 1954 г. *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1953–1991 гг.)*. Ч. I. *Законодательство СССР/сост.* Н. С. Захаров и В. П. Малков. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1992. С. 23.

² Уголовно-исполнительное право: учебник/под ред. проф. И. В. Шмарова. Москва: БЕК, 1996. С. 72.

бачалося до 1 січня 1959 р. створити 110 нових виправно-трудова колоній. У зв'язку з цим, у грудні 1958 р. Радою Міністрів СРСР було затверджено Положення про виправно-трудова колонії і тюрми Міністерства внутрішніх справ СРСР, що регламентувало всі напрями діяльності виправно-трудова колоній і тюрем на теренах СРСР¹. Проте це Положення, як засвідчує історико-правовий аналіз, мало чинність досить короткої час.

Отже, виправно-трудова табори були реорганізовані у виправно-трудова колонії і передані у підпорядкування Міністерству юстиції. Управління місцями позбавлення волі було передано виконавчим комітетам обласних (крайових) Рад. У виправно-трудова колоніях було встановлено три види режиму: загальний, напівполегшений і суворий, а у тюрмах – загальний і суворий. У 1958 р. місця позбавлення волі знову були повернені до відання системи МВС, де вони перебували до 22 квітня 1998 р.

Стосовно процесів, які відбувалися в суміжних галузях правового регулювання, доречно зазначити, що в 1958 р. на широке обговорення виноситья проект Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік. Закон «Про затвердження Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік»² було прийнято Верховною

¹ Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України: навч. посіб./за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 77.

² Об утверждении Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон Верховного Совета СССР от 25 дек. 1958 г. *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1953–1991 гг.)*. Ч. I. *Законодательство СССР*/ сост. Н. С. Захаров и В. П. Малков. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1992. С. 37–52.

Радою СРСР 25 грудня 1958 р. Як наголошує вітчизняний дослідник М. С. Пузирьов, в Основах подальшої реалізації набули положення про диференціацію та індивідуалізацію покарання. Зокрема, статті 44, 45 регулювали застосування умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Інакше кажучи, продовжує вчений, були створені передумови для впровадження прогресивної системи виконання покарань¹.

На виконання ст. 4 Закону «Про затвердження Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік» четвертою сесією Верховної Ради УРСР п'ятого скликання 28 грудня 1960 р. було затверджено КК Української РСР², який набрав чинності з 1 квітня 1961 р. і діяв до 1 вересня 2001 р.

Характеризуючи даний історичний етап, М. С. Пузирьов зазначає, що із прийняттям Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік виникла необхідність нової кодифікації виправно-трудоових норм. До нової кодифікації виправно-трудоового законодавства виконання

¹ Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: монографія/за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2014. С. 47.

² Уголовный кодекс Украинской ССР. Официальный текст с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 янв. 1964 г. Утвержден 4 сессией Верховного Совета Украинской ССР пятого созыва 28 дек. 1960 г. Введен в действие с 1 апр. 1961 г. Киев: Изд-во полит. лит. Украины, 1964. 151 с.

покарань продовжували регулювати окремі нормативно-правові акти¹.

Схожих висновків стосовно вищенаведених історико-правових процесів дійшов інший вітчизняний учений і практик-пенітенціарист О. Б. Пташинський, відмітивши, що Закон Верховної Ради СРСР «Про затвердження Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік» сприяв змінам, що через деякий час відбулися у виправно-трудовому законодавстві. Прийняття цього закону, продовжує поіменований дослідник, стало важливим підґрунтям для розроблення Положення про виправно-трудова колонії і тюрми МВС РРФСР, затверджене Указом Верховної Ради РРФСР від 9 жовтня 1961 р. і прийняття цього документа в Україні та інших союзних республіках.

Більше того, ці нормативні акти передбачали створення колоній чотирьох видів: загального, посиленого, суворого і особливого режимів. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1963 р. «Про організацію виправно-трудова колоній-поселень і про переведення до них засуджених, які впевнено стали на шлях виправлення»², система колоній поповнилась ще одним видом – колонією-

¹ Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: монографія/за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2014. С. 48.

² Об организации исправительно-трудовых колоний-поселений и о переводе в них осужденных, уверенно вставших на путь исправления: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1963 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1963. № 26. Ст. 591.

поселенням. Протягом 1965–1967 рр. були розроблені та прийняті нові Положення про наглядові комісії і Положення про комісії відносно справ неповнолітніх. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 р. було запроваджено адміністративний нагляд за особами, які звільнилися з місць позбавлення волі¹, що започаткував певною мірою створення у майбутньому служби ресоціалізації. Як зазначає О. Б. Пташинський, подальший розвиток пенітенціарної політики у цей період був обумовлений прийняттям 11 липня 1969 р. Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік і у 1970–1971 рр. – виправно-трудових кодексів союзних республік².

На вищенаведених прогресивних тенденціях наголошували й інші вітчизняні вчені. Так, важливо зазначити, що в «Положенні про виправно-трудові колонії і тюрми МВС УРСР» (яке було затверджене Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 21 липня 1961 р.) передбачалося в якості одного з найважливіших завдань місць позбавлення волі «виправлення та перевиховання засуджених з метою підготовки їх до чесного трудового життя». Таким чином, як зазначає вітчизняний дослідник Ю. А. Фролов, оновлене виправно-

¹ Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 июля 1966 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1966. № 30. Ст. 597.

² Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 85–86.

трудове законодавство визнавало мету виправлення та перевиховання і, одночасно, підкреслювало більш глибокий якісний зміст і самого виховно-трудового процесу, і його кінцевого результату¹.

Як впливає з висновків та узагальнень, яких ми дійшли в попередньому розділі дослідження, одним зі здобутків спільної роботи теоретиків і практиків виправно-трудового права стало те, що 11 липня 1969 р. шоста сесія Верховної Ради СРСР сьомого скликання прийняла Закон «Про затвердження Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік»², які було введено в дію з 1 листопада 1969 р. Водночас зазначений Закон зобов'язав Президію Верховної Ради СРСР та Верховні Ради союзних республік привести союзне та республіканське законодавство у відповідність до цих Основ.

На виконання зазначеної норми Основ, в союзних республіках протягом 1970–1971 рр. було підготовлено й затверджено нові ВТК. Зокрема в УРСР новий (періоду другої кодифікації виправно-трудового законодавства) ВТК був ухвалений Законом Верховної Ради УРСР від 23 грудня 1970 р. і набув чинності з 1 червня 1971 р.³ та діяв на території УРСР, а потім і незалежної України майже

¹ Фролов Ю. А. Организационно-правовые преобразования системы учреждений и органов, исполняющих наказание, в Украинской ССР. Киев: Изд-во КВШ МВД СССР, 1984. С. 81.

² Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1970. 40 с.

³ Там же.

33 роки – аж до 1 січня 2004 р., коли набув чинності КВК України¹.

Як зазначають М. П. Мелентьев та В. Д. Жарий у навчальному посібнику «Становлення та розвиток виправно-трудового законодавства Української РСР» (1989 р.), виданий відповідно до Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік 1969 р., ВТК УРСР 1970 р. став необхідною ланкою нової, уже всесоюзної кодифікації радянського виправно-трудового законодавства 1969–1971 рр. Ця кодифікація, продовжують поіменовані дослідники, була проведена з використанням досвіду всієї попередньої кодифікації виправно-трудового законодавства².

Таким чином, доходимо висновку, що ВТК УРСР, як і виправно-трудові кодекси інших союзних республік, не тільки відтворював, конкретизував і доповнював відповідні положення загальносоюзного виправно-трудового законодавства, а й самостійно вирішував багато питань виправно-трудового характеру, регулювання яких належало до компетенції союзних республік.

Тому в цьому підрозділі, з огляду на предмет нашого дослідження, вважаємо за необхідне піддати історико-правовому аналізу норми Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік і ВТК УРСР на предмет їхнього співвідно-

¹ Виправно-трудовий кодекс Української РСР. Київ: Вид-во політ. л-ри України, 1971. 84 с.

² Мелентьев М. П., Жарый В. Д. Становление и развитие исправительно-трудового законодательства Украинской ССР: учеб. пособие. Домодедово: ВИПК МВД СССР, 1989. С. 99.

шення в частині визначення концептуальних засад виконання покарань та порядку і умов виконання й відбування покарання у виді позбавлення волі.

На початку варто відмітити, що теоретичні напрацювання радянських учених знайшли своє закріплення у ст. 1 Основ, що мала назву «Завдання радянського виправно-трудового законодавства» і визначала, що виправно-трудове законодавство має своїм завданням забезпечення виконання кримінального покарання з тим, щоб воно не тільки було карою за вчинений злочин, але виправляло та перевиховувало засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів і поваги до правил соціалістичного співжиття, відвертало вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також сприяло викорененню злочинності. Виконання покарання не має на меті заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності¹. Варто зазначити, що норми аналогічного змісту були передбачена і в ст. 1 ВТК УРСР під назвою «Завдання виправно-трудового законодавства Української РСР»².

Важливо наголосити, що як Основи³, так і ВТК УРСР⁴, у ст. 4 закріплювали одну з найважливіших гарантій законності під час виконання покарань, а саме – підставу відбування кримінального пока-

¹ Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1970. С. 7.

² Виправно-трудовай кодекс Української РСР. Київ: Вид-во політ. л-ри України, 1971. С. 5.

³ Основы исправительно-трудового законодательства... С. 8.

⁴ Виправно-трудовай кодекс... С. 6.

рання і застосування до засуджених заходів виправно-трудового впливу, якою визнавався тільки вирок суду, який набрав законної сили.

Окремий розділ (другий) в Основах, а на їхній підставі і у ВТК УРСР, було присвячено регламентації загальних положень виконання покарання у вигляді позбавлення волі. Зокрема, в історико-правових документах, що аналізуються, було визначено наступне:

– вироки судів до позбавлення волі виконуються виправно-трудовами установами Міністерства внутрішніх справ СРСР та Міністерства внутрішніх справ Української РСР (ст. 5 Основ, ст. 5 ВТК УРСР);

– визначення місць відбування покарання (ст. 6 Основ, ст. 6 ВТК УРСР);

– закріплення переліку основних засобів виховання і перевиховання засуджених, до яких було віднесено режим відбування покарання, суспільно корисну працю, політико-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання. Також було визначено засади диференціації та індивідуалізації у процесі реалізації вищенаведених засобів. Зокрема, передбачалося, що засоби виховання і перевиховання повинні застосовуватися з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи засудженого, а також поведінки засудженого і його ставлення до праці (ст. 7 Основ, ст. 7 ВТК УРСР);

– закріплення основ правового становища осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Зокрема, було визначено, що особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, не-

суть обов'язки і користуються правами, які встановлені законодавством для громадян СРСР, з обмеженнями, що передбачені законодавством для засуджених, а також впливають з вироку суду і режиму, встановленого Основами виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік та ВТК УРСР для відбування покарання даного виду (ст. 8 Основ, ст. 8 ВТК УРСР);

– визначення правової основи участі громадськості у виправленні та перевихованні засуджених (ст. 9 Основ, ст. 9 ВТК УРСР);

– нормативно-правове закріплення у ВТК УРСР принципу законності виконання і відбування покарань. Так, ст. 10 цього Кодексу, що мала назву «Додержання законів при виконанні покарання» передбачала, що «вся діяльність виправно-трудових установ та інших органів, які виконують покарання, повинна ґрунтуватись на суворому додержанні законів. Відповідальність за забезпечення законності в їхній діяльності несуть службові особи цих установ і органів. Особи, які відбувають покарання, зобов'язані неухильно додержувати вимог законів». Прогресивність українського виправно-трудового законодавства, порівняно із загальносоюзним, полягала в тому, що Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік не містили статті, аналогової зі ст. 10 «Додержання законів при виконанні покарання» ВТК УРСР;

– закріплення підстав та порядку здійснення прокурорського нагляду за виконанням покарання. Було законодавчо визначено, що здійснюючи від

імені держави вищій нагляд за додержанням законності, прокурор повинен своєчасно вживати заходів до відвернення та усунення всяких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили, і притягати винних до відповідальності. При цьому приписувалося, що адміністрація виправно-трудових установ повинна виконувати постанови і пропозиції прокурора щодо додержання правил відбування покарання, встановлених виправно-трудовим законодавством Союзу РСР і Української РСР (ст. 10 Основ, ст. 11 ВТК УРСР)¹.

Також варто наголосити, що здобутки тогочасної науки виправно-трудового права вилилися в законодавче закріплення положень щодо класифікації установ виконання покарання у виді позбавлення волі, засад диференціації та індивідуалізації, прогресивної системи, режиму тощо стосовно цього виду покарання.

Проведений аналіз Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік і ВТК УРСР дає підстави встановити, що найбільшою мірою вищезазначені положення знайшли своє закріплення у розділах III відповідних історико-правових актів, присвячених регламентації порядку і умов виконання покарання у вигляді позбавлення волі.

Так, в Основах знайшли своє закріплення та подальший розвиток положення про диференціацію

¹ Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1970. С. 9–11.

Виправно-трудовий кодекс Української РСР. Київ: Вид-во політ. л-ри України, 1971. С. 7–10.

та індивідуалізацію покарання та заходів виправно-трудового впливу. Зокрема, з метою диференційованого підходу до засуджених при виконанні позбавлення волі виправно-трудові установи поділялися на три види: виправно-трудові колонії, тюрми та виховно-трудові колонії (ст. 11). Було передбачено роздільне тримання різних категорій засуджених залежно від статі, віку, ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину та особистості правопорушника (ст. 13). Для послідовного здійснення індивідуального підходу при виправленні та перевихованні осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплено важливе принципове положення – необхідність забезпечити відбування засудженими всього строку покарання в одній виправно-трудовій установі (ст. 17). Загалом відповідний розділ (третій) Основ містив 29 статей (ст. 11–39)¹.

Водночас, на відміну від Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік, ВТК УРСР у розділі III містив розподіл на такі глави, як:

- глава 3 «Виправно-трудові установи» (ст. 12–18);
- глава 4 «Направлення і розміщення засуджених до позбавлення волі» (ст. 19–27);
- глава 5 «Режим у місцях позбавлення волі» (ст. 28–48);
- глава 6 «Праця осіб, позбавлених волі» (ст. 49–54);
- глава 7 «Політико-виховна робота з особами, позбавленими волі» (ст. 55–58);

¹ Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1970. С. 12–31.

– глава 8 «Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання осіб, позбавлених волі» (ст. 59–64);

– глава 9 «Заходи заохочення і стягнення, застосовувані до осіб, позбавлених волі» (ст. 65–71);

– глава 10 «Матеріальна відповідальність осіб, позбавлених волі» (ст. 72–73);

– глава 11 «Матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування осіб, позбавлених волі» (ст. 74–77);

– глава 12 «Пересування без конвою осіб, позбавлених волі» (ст. 78–80);

– глава 13 «Заходи безпеки і підстави застосування зброї» (ст. 81–82)¹.

Таким чином, відмічаємо більшу деталізацію нормативно-правових положень щодо регламентації порядку і умов виконання покарання у вигляді позбавлення волі у ВТК УРСР порівняно з Основами виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік.

Важливе місце нормативно-правові акти періоду другої кодифікації приділяли питанням ресоціалізації та соціальної адаптації. Так, Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік містили розділ V, а ВТК УРСР розділ VII, у яких визначалися такі аспекти, як: підстави звільнення від відбування покарання; допомога особам, звільненим з місць позбавлення волі; нагляд за особами, звільненими від відбування покарання².

¹ Виправно-трудоий кодекс Української РСР. Київ: Вид-во політ. л-ри України, 1971. С. 10–49.

² Основы исправительно-трудоого законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1970. С. 36–38.

Виправно-трудоий кодекс... С. 65–73.

Позитивний аспект правової регламентації відповідних питань за ВТК УРСР, порівняно з Основами, полягав в тому, що цей Кодекс:

1) по-перше, містив поділ відповідного розділу на глави (глава 20 «Підстави і порядок звільнення від відбування покарання», глава 21 «Допомога особам, звільненим від покарання, й їхнє працевлаштування», глава 22 «Нагляд за особами звільненими від відбування покарання»), що містили більшу кількість статей (14 порівняно з чотирма – у відповідному розділі Основ);

2) по-друге, у ст. 108 уточнював (чого не було прямо передбачено в ст. 46 Основ) підстави звільнення від відбування покарання, до яких відносив такі:

– після відбуття строку покарання, визначеного вироком суду;

– в силу акту амністії;

– у зв'язку з помилуванням;

– у зв'язку з винесенням судом ухвали або постанови про звільнення від відбування покарання через хворобу, умовно-достроково і за іншими підставами, встановленими законом;

3) регламентація порядку представлення до умовно-дострокового звільнення від покарання і до заміни покарання більш м'яким (ст. 110);

4) деталізація порядку звільнення з місць позбавлення волі (ст. 111);

5) визначення особливостей порядку звільнення неповнолітніх з виховно-трудова колоній (ст. 112);

6) уточнення порядку нагляду за особами, умовно-достроково звільненими від відбування пока-

рання (ст. 118), а також визначення заходів громадського впливу щодо цієї категорії осіб (ст. 119);

7) закріплення порядку підготовки і оформлення матеріалів щодо осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, для встановлення адміністративного нагляду (ст. 121)¹.

Також, на відміну від Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік (де був відсутній відповідний розділ), ВТК УРСР містив розділ VIII «Участь громадськості у виправленні і перевихованні засуджених» (ст. 122–126)².

Зокрема, було закріплено такі форми участі громадськості у виправленні і перевихованні засуджених, а також у здійсненні громадського контролю за діяльністю установ і органів, що виконують вироки судів до позбавлення волі:

- діяльність спостережних комісій (ст. 122);
- комісій в справах неповнолітніх (ст. 123);
- діяльність рад громадськості для організації у виховно-трудовах колоніях шефської роботи (ст. 124);
- шефство колективів трудящих і громадських організацій над виправно-трудовами установами (ст. 125);
- інші форми, які не передбачені ВТК УРСР, але відповідають загальним положенням і принципам виконання кримінального покарання, встановленим виправно-трудовим законодавством Союзу РСР і Української РСР (ст. 126).

¹ Виправно-трудовий кодекс Української РСР. Київ: Вид-во політ. л-ри України, 1971. С. 65–73.

² Там само, с. 73–75.

Таким чином, закріплення у ВТК УРСР розділу VIII «Участь громадськості у виправленні і перевихованні засуджених» відображало тогочасні тенденції виправно-трудового законодавства УРСР на закріплення засад демократизму під час організації кримінально-виконавчого процесу.

Як зазначає вітчизняний дослідник пенітенціарної системи О. Б. Пташинський, відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 лютого 1977 р. «Про внесення доповнень та змін в Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік»¹ система виконання покарань поповнилась ще одним видом колоній – колонією-поселенням для осіб, які вчинили злочини з необережності².

Окрім ВТК 1970 р. порядок та умови відбування (виконання) покарання у виді позбавлення волі регламентували й численні відомчі нормативно-правові акти МВС УРСР, основними з яких були Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ, затверджені наказом МВС УРСР. Загалом можемо підтримати зроблений дослідниками висновок, що аналіз нормативно-правового забезпечення регулювання процесу виконання покарань у період другої кодифікації виправно-трудового законодавства носить заполітизований

¹ О внесении дополнений и изменений в Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 февраля 1977 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1977. № 7. Ст. 116.

² Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 86.

характер, адже ті історичні умови не сприяли ствердженню загальнолюдських цінностей, формуванню поваги до дотримання прав людини й головне – здатності вдосконалювати такі норми¹.

Більше того, аналіз нормативно-правового забезпечення процесу виконання покарань у період 1970-х – на початку 1980-х років дає підстави констатувати, що прийняття ВТК УРСР не зняло з порядку денного всіх проблем правового регулювання виконання та відбування покарань, адже виконання деяких видів покарань залишалося неврегульованим до 1983 р. Із метою заповнення цієї прогалини галузевого нормотворення 15 березня 1983 р. було прийнято союзне Положення про порядок і умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудового впливу на засуджених².

А у 1984 р. на його основі було прийнято відповідне Положення в УРСР. Цей нормативно-правовий акт регламентував виконання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, штрафу, громадського осуду, конфіскації майна, позбавлення військового або спеціаль-

¹ Гудим Д. Ю. Історико-правовий аналіз прийняття ВТК УРСР як передумова становлення сучасного кримінально-виконавчого законодавства. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. для студ. та молодих учених (м. Суми, 18 трав. 2018 р.)*. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. Ч. 2. С. 22.

² Об утверждении Положения о порядке и условиях исполнения уголовных наказаний, не связанных с мерами исправительно-трудового воздействия на осужденных: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 15 марта 1983 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1983. № 12. С. 175.

ного звання, звільнення з посади, покладання обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду.

Такий стан правового забезпечення діяльності щодо виконання та відбування покарань фактично призвів до утворення у 1983–1984 рр. двох підгалузей закону у сфері виконання покарань: 1) законодавство про виконання покарань, пов'язаних із виправно-трудоим впливом на засуджених; 2) законодавство про виконання покарань, не пов'язаних із виправно-трудоим впливом на засуджених.

Тому цілком логічно, що наступний крок у реформуванні галузевого законодавства було спрямовано на створення єдиного кримінально-виконавчого закону, який би дозволив: по-перше, уніфікувати правове регулювання діяльності загальнорадянської кримінально-виконавчої системи; по-друге, створити альтернативу виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, виокремивши цей сегмент у самостійний розділ відповідного закону.

Тому, починаючи з кінця 1970-х – початку 1980-х років, на рівні галузевої науки набуває розвитку дискусія щодо нової назви відповідної галузі права – кримінально-виконавче¹, назва якої набула

¹ Горобцов В. И. Об определении предмета уголовно-исполнительного законодательства. *Проблемы борьбы с преступностью и пути развития уголовного законодательства: межвуз. сб. науч. тр.* Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1984. С. 65–72.

Мазняк К. В. К вопросу об уголовно-исполнительном праве. *Вопросы профилактики преступлений.* Ленинград, 1977. С. 72–76.

Стручков Н. А. Исправительно-трудовое или уголовно-исполнительное право. *Советское государство и право.* 1979. № 1. С. 68–75.

Уткин В. А. Должно ли исправительно-трудовое законодательство стать «уголовно-исполнительным». *Правовые проблемы борьбы с преступностью: сб. ст.* Томск: Изд-во Том. ун-та, 1990. С. 116–126.

нового розвитку вже за часів трансформації законодавства у сфері виконання та відбування покарань незалежної України.

Не применшуючи історико-правової ролі актів другої кодифікації радянського виправно-трудового законодавства, вважаємо за доцільне навести судження зарубіжних учених, які стверджували: «Традиційно установи, які виконують покарання у виді позбавлення волі, займали провідне місце у кримінально-виконавчій системі як за широтою і складністю завдань, що вирішувалися, так і за чисельністю засуджених, які в них трималися. Так, в 1990 р. кількість осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі в усіх виправно-трудових установах Союзу РСР, досягла 700 тис. Режим виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в 60–90-ті роки у своїй основі був визначений Положенням про ВТК і тюрми 1961 р., яке встановило всі основні його змістовні характеристики. Більш пізні нормативні акти лише уточнювали ті чи інші аспекти»¹.

2.2. Пенітенціарна парадигма трансформації виправно-трудового законодавства України у 90-х роках ХХ ст.

З огляду на те, що другий період (трансформація виправно-трудового законодавства незалеж-

¹ Уголовно-исполнительное право России. Теория. Законодательство. Международные стандарты. Отечественная практика XX века: учебник/М. Г. Детков, А. И. Зубков, С. И. Кузьмин, В. А. Уткин; под ред. А. И. Зубкова. Москва: Норма, Инфра-М, 1997. С. 240–285.

ної України) у межах нашого дослідження має хронологічні межі з 24 серпня 1991 р. до прийняття Верховною Радою України 11 липня 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу, який набрав чинності з 1 січня 2004 р., розпочнемо цей підрозділ саме з історико-правових подій 1991 р.

В історико-правовій науці аксіоматичним є положення, згідно з яким процес становлення демократичної, соціальної, правової держави історично веде свій відлік з 24 серпня 1991 р., тобто з дня прийняття Верховною Радою Української Радянської Соціалістичної Республіки Акта проголошення незалежності України¹.

Саме прийняття цього Акта ознаменувало новий політико-правовий етап в історії держави і права України загалом та галузевого законодавства нової суверенної держави зокрема. Новими політичними силами було усвідомлено й розпочато вжиття низки політичних та організаційно-правових заходів за такими фундаментальними напрямками, котрі б засвідчили зрілість намірів нового ладу й посилили авторитет України на міжнародній арені:

1) прийняття нової Конституції (оскільки на момент прийняття Акта проголошення незалежності України продовжувала діяти Конституція 1978 р.²), а також оновлення законів, постанов Уряду та

¹ Про проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серп. 1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення: 03.03.2019).

² Конституція України: Закон Української РСР від 20 квітня 1978 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09> (дата звернення: 05.10.2018).

інших актів законодавства республіки. За окремими галузями правового регулювання, зокрема кримінального, виправно-трудоного (кримінально-виконавчого) постала потреба в розробленні нової законодавчої бази;

2) законодавче та організаційно-правове реформування державних інститутів, системи економічних, соціальних та правових відносин.

З огляду на зазначені історико-правові процеси, постала нагальна потреба в орієнтації на кращі вітчизняні й зарубіжні здобутки пенітенціарного досвіду. Урахування у процесі 5-річної (1991–1996 рр.) законотворчої роботи відповідного позитивного досвіду мало свої логічні результати.

Тому, віддаючи данину Основному Закону, як фундаментальному джерелу права України, зазначимо, що прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України ознаменувало конституційні передумови нового періоду трансформації виправно-трудоного законодавства у кримінально-виконавче.

Так, до основних положень Конституції України, що визначили основу правовідносин у сфері виконання покарань, слід віднести такі:

1) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3);

2) в Україні визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8);

3) чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9);

4) правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19);

5) кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (ст. 28);

6) ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ст. 61);

7) особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням (ст. 62);

8) засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду (ст. 63);

9) організація і діяльність органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень визначаються виключно законами України (п. 14 ст. 92);

10) прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій (п. 9 Перехідних положень)¹.

Вищенаведені основоположні історико-правові документи (Акт проголошення незалежності України та Конституція України) заклали й розвинули передумови щодо входження України у європейський правовий та пенітенціарний простір.

Одним із перших кроків за цим напрямом стало виключення у 1992 р. із кримінально-правової та виправно-трудової системи України таких антидемократичних видів покарань, як заслання та вислання. В подальшому зусилля молодого української держави були спрямовані на реалізацію проєвропейського курсу.

Саме тому 14 липня 1992 р. Україна заявила про своє бажання приєднатися до Ради Європи

¹ Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.10.2018).

(далі – РЄ). До набуття членства в РЄ Україна стала стороною декількох конвенцій цієї Організації, зокрема Європейської культурної конвенції, Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства, Рамкової конвенція про захист національних меншин. 15 вересня 1995 р. у Києві було відкрито Центр інформації та документації РЄ, на базі якого у 2001 р. було створено Бюро інформації РЄ в Україні.

26 вересня 1995 р. Парламентська асамблея РЄ ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до Ради Європи (Висновок Парламентської асамблеї (ПА) РЄ № 190 (1995)). 19 жовтня 1995 р. Комітет міністрів РЄ ухвалив резолюцію про запрошення України стати 37-м членом Організації. 9 листопада 1995 р. відбулася урочиста церемонія вступу України до РЄ, у Страсбурзі на площі перед Палацом Європи було піднято Державний прапор України.

Варто наголосити, що основною статутною умовою для вступу країн до РЄ є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією. Вступ країни до РЄ свідчить про її демократичний вибір, спрямованість на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів¹.

¹ Співробітництво між Україною та Радою Європи. *Урядовий портал: вебсайт*. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe/cooperation> (дата звернення: 05.10.2018).

Тому цілком логічно, що зазначені вимоги було дотримано і в новій Конституції України 1996 р., а саме у ст. 8 Основного Закону закріплено принцип верховенства права¹.

Таким чином, процеси, що відбувалися на початку та в середині 1990-х років, підтверджують висновок, зроблений українськими вченими-пенітенціаристами, згідно з яким «становлення української правової держави означає також і те, що всі закони України та інші нормативно-правові акти мають бути приведені у відповідність з нормами міжнародно-правових актів»².

Проведений нами історико-правовий аналіз засвідчив, що до таких змін у частині правової регламентації виконання покарань належать наступні:

1) виключення з виправно-трудового законодавства порядку виконання таких покарань, як вислання і заслання;

2) призупинення таких видів кримінально-правового впливу, як умовне засудження до позбавлення волі і умовне звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці, направлення у виховно-трудовий профілакторій;

3) введення мораторію на виконання смертних вироків.

Отже, можемо підсумувати, що зазначені зміни були викликом часу, що зайвий раз засвідчило

¹ Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.10.2018).

² Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 91.

«соціальну гнучкість» законодавства у сфері виконання покарань. Поряд із підвищенням загальнодержавного рівня гуманізації та демократизації у сфері виконання покарань, вищеперелічені зміни багато в чому сприяли вступу України до Ради Європи (9 листопада 1995 р.), наближенню норм галузевого законодавства до демократичних положень Конституції незалежної України 1996 р., виконанню Україною вимог ратифікованих міжнародно-правових актів у галузі прав людини.

Схожих висновків стосовно прогресивних кроків з реформування виправно-трудоного законодавства України доходять й інші вітчизняні вчені. Так, М. М. Яцишин, спираючись на висновки О. Б. Пташинського, додаючи до них свої власні узагальнення, зазначає, що позитивний характер змін до ВТК України періоду 1990-х років було підтверджено Висновками й рекомендаціями Комітету ООН проти катувань¹, Висновками Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) щодо заяви України на вступ до Ради Європи², висновками наради за підсумками інспекційного візиту в Україну представників Європейського комітету із запобігання тортурам та нелюдському або такому,

¹ Висновки і рекомендації Комітету ООН проти катувань: Україна. Розгляд доповідей, поданих державами-учасницями 21 листопада 2001 р. *Аспект: інформ. бюл.* 2002. № 1 (6). С. 27–28.

² Висновки Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) щодо заяви України на вступ до Ради Європи: Міжнародний документ від 26 верес. 1995 р. № 190 (1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 12.11.2018).

що принижує гідність, поведженню чи покаранню¹ та іншими документами аналогічного змісту².

Більше того, цілком справедливо говорити, що відповідні трансформаційні процеси стали головним виразником загальної стратегії держави на шляху наближення України до ЄС за всіма напрямками співробітництва, у тому числі у кримінально-виконавчій сфері (ідеться про Програму інтеграції України до ЄС³).

Водночас, як зазначали вітчизняні дослідники пенітенціарної системи часів чинності ВТК України, незважаючи на прийняття в Україні нової Конституції та закріплення в ній норм, присвячених правовому статусу засуджених та діяльності органів і установ виконання покарань (статті 28, 62, 63, п. 14 ч. 1 ст. 92), і які, на їхню думку, повинні були привести до корінних змін в забезпеченні правового статусу засуджених, втім, «проблема правового статусу в'язнів не знайшла належної теоретичної розробки у вітчизняній юридичній літературі і це є однією з найважливіших причин того, що в діючому законодавстві України та відомчих актах певні обов'язки і права засуджених формуються нечітко. Ці обставини ставлять

¹ Комітет проти тортур Ради Європи опублікував доповідь щодо України. *Урядовий портал: вебсайт*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247255496> (дата звернення: 05.10.2018).

² Жабский В. А. Наказания по уголовному законодательству зарубежных стран: теоретико-прикладное исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Рязань, 2011. С. 31.

³ Європейська інтеграція: навч. посіб./за ред. С. В. Федонюка, В. Й. Лажніка. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 760 с.

права засуджених в залежність від розсуду адміністрації УВП»¹.

Проте вже через декілька років, у КВК України (2003 р.) було передбачено главу 2 «Правовий статус засуджених», ст. 107 «Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі»², а в 2005 р. українською вченою Ю. А. Чеботарьовою було захищено кандидатську дисертацію на тему «Правовий статус засуджених до позбавлення волі»³.

Окрім законодавчих кроків у сфері трансформації виправно-трудової системи у кримінально-виконавчу систему незалежної України важливими були й нормативно-правові зміни низки організаційних питань управління системою виконання покарань. Так, 22 квітня 1998 р. Указом Президента України на базі Головного управління виконання покарань Міністерства внутрішніх справ України було утворено ДДУПВП. Цим же Указом визначено низку заходів для реформування і забезпечення діяльності системи виконання покарань. З 12 березня 1999 р. ДДУПВП було остаточно виведено з підпорядкування Міністерства внутрішніх справ і до кінця 2010 р. він функціонував як самостійний центральний орган виконавчої влади.

З огляду на вищевикладене, доречно наголосити, що зі створенням самостійного центрального

¹ Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 51.

² Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 03.03.2019).

³ Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. 203 с.

органу виконавчої влади з питань виконання покарань дослідники зазначеного історичного періоду пов'язували низку позитивних організаційно-правових аспектів, зазначаючи, що Державним департаментом України з питань виконання покарань здійснені певні заходи щодо принципового переосмислення організації процесу виправлення засуджених. Відтепер проведення виховної роботи із засудженими будується на підставі принципів не порушення основних прав та свобод людини, гуманізму, законності, пріоритету мети виправлення при виконанні покарання, яка орієнтується на використання прогресивної концепції педагогіки співробітництва, стимулювання соціально-корисної ініціативи засуджених, широкої участі громадськості у виховному процесі.

В новій структурі центрального апарату Департаменту було утворено самостійне управління соціально-психологічної роботи зі спецконтингентом, на яке покладено організаційно-методичне забезпечення та управління процесом ресоціалізації. Враховуючи досвід пенітенціарних систем європейських країн та необхідність наповнення роботи із засудженими новим змістом, у травні 1999 р. Державним департаментом було прийнято рішення про створення замість колишніх загонів засуджених відділень соціально-психологічної служби. У кожній виправній колонії функціонує психологічна служба»¹.

¹ Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. С. 53–54.

Як вже підкреслювалося вище, в досліджуваній період варто відзначити висновки Парламентської Асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) протягом 1990-х років під час вирішення питання про передачу відомства виконання покарань у самостійний статус або підпорядкування Міністерству юстиції України.

Зокрема варто відмітити, що із 1995 р., коли Україна вступила до Ради Європи, одним з основних напрямів державної політики України у сфері виконання покарань стає реформування кримінально-виконавчої системи, удосконалення її діяльності з метою дотримання прав і свобод людини відповідно до європейських стандартів. Зважаючи на зазначені чинники, починаючи з 1995 р., ПАРЄ неодноразово наголошувала на такому:

– відповідно до п. 11 (vii) Висновку № 190 (1995) ПАРЄ щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26 вересня 1995 р., наша держава повинна була передати Міністерству юстиції відповідальність за управління кримінально-виконавчою системою ще до кінця 1998 р.;

– у п. 6 Резолюції 1179 (1999) ПАРЄ «Дотримання Україною зобов'язань» від 27 січня 1999 р. зазначено, що «передача відповідальності за пенітенціарну систему до Міністерства юстиції здійснюється повільно»;

– у п. 11 (i) Резолюції 1262 (2001) ПАРЄ «Виконання обов'язків та зобов'язань Україною» ПАРЄ знову закликала українську владу «підпорядкувати Державний департамент з виконання покарань Міністерству юстиції і завершити передачу різних

досудових центрів утримання під арештом, які все ще перебувають у підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ або служб безпеки, також Міністерству юстиції»;

– у п. 8 (i) Резолюції 1346 (2003) ПАРЄ «Виконання Україною своїх обов'язків та зобов'язань» ще раз було наголошено на необхідності «завершити передачу всієї системи управління пенітенціарними закладами у підпорядкування Міністерству юстиції»;

– у п. 13.7 Резолюції 1466 (2005) ПАРЄ «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 5 жовтня 2005 р. знову зроблено наголос на необхідності «завершити переведення Державного департаменту з виконання покарань до відання Міністерства юстиції, як це вимагається п. 11 (vii) Висновку № 190 (1995)». Ураховуючи зазначені рекомендації, Указом Президента України від 12 березня 1999 р. № 248/99 ДДУПВП було виведено з підпорядкування Міністерству внутрішніх справ України¹.

А 11 липня 2007 р. постановою Кабінету Міністрів України № 916 було затверджено оновлене Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань, відповідно до якого діяльність зазначеного центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом спрямовува-

¹ Про виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування Міністерству внутрішніх справ України: Указ Президента України від 12 берез. 1999 р. № 248/99. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/248/99> (дата звернення: 22.08.2018).

лася і координувалася Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції¹.

Здійснюючи історико-правовий аналіз зазначеного періоду трансформації виправно-трудового законодавства незалежної України (1991–2003 рр.), вдалося встановити, що перед прийняттям КВК України 2003 р. система установ виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, відповідно до діючого на той час ВТК України, була представлена виправно-трудовами установами. Доречно зазначити, що відповідно до ст. 7 ВТК України, на виправно-трудові установи покладалися конкретні завдання, які були направлені на досягнення цілей кримінального покарання, що реалізовувалися за допомогою основних засобів виправлення засуджених.

Водночас в історичному аспекті нормативно-правові узагальнення, зроблені сучасниками виправно-трудового законодавства України, є доречними. Спираючись на тогочасні результати наукових досліджень і співставляючи їх з відповідними законодавчими положеннями, зазначимо, що українські виправно-трудові установи, як суб'єкти пенітенціарної системи, залежно від тривалості покарання у виді позбавлення волі та умов відбування покарання поділялися на:

– *слідчі ізолятори* (установи, де під вартою утримувалися особи, які перебували під слідством,

¹ Про затвердження Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань: постанова Кабінету Міністрів України від 11 лип. 2007 р. № 916. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/916-2007-%D0%BF> (дата звернення: 22.08.2018).

чекали постанови суду або підтвердження вироку і, в деяких випадках, результатів оскарження. У цих установах знаходилася і невелика кількість засуджених осіб для обслуговування установ);

– *колонії* (установи, де засуджені особи, згідно з вироком суду, відбували покарання). Відбування покарання у виді позбавлення волі за вироком суду, згідно зі ст. 22 КК 1960 р., здійснювалося у виправно-трудовах колоніях або в тюрмі, в колоніях-поселеннях, а також у виховно-трудовах колоніях. Види виправно-трудовах установ також передбачалися главою 3 ВТК (статті 12, 18). До виправно-трудовах колоній належали: *колонії-поселення* для осіб, які вчинили умисні злочини; *колонії-поселення* для осіб, які впевнено стали на шлях виправлення; *колонії-поселення* для осіб, які вчинили злочин з необережності або недбайливості (ненавмисні злочини), і для переведених з інших колоній (окрім колоній особливого режиму) після відбуття ними не менш третини строку покарання (*колонії* загального, посиленого, суворого і особливого режиму).

Розглядаючи виправно-трудові колонії загального, посиленого, суворого і особливого режиму, О. Б. Пташинський зазначав, що існуючі режими відрізнялися скоріше пільгами, аніж умовами утримання чи видами внутрішньої діяльності. Різні типи закритих установ забезпечували майже однаковий рівень охорони.

Так, у колоніях загального режиму (мінімальна охорона) утримувалися вперше засуджені за незначні (ненасильницькі) злочини, що не є тяжки-

ми; також колонії цього виду режиму призначалися для утримання всіх категорій засуджених жінок, окрім тих, що були визнані судом особливо небезпечними рецидивістами. Засуджені мали право на дострокове звільнення або переведення в колонію-поселення після відбуття третини покарання.

Колонії посиленого режиму (середня охорона) призначалися для тримання засуджених вперше до позбавлення волі за злочини, що є тяжкими, на строк до 15 років. Можливим було дострокове звільнення або переведення в колонію-поселення після відбуття половини покарання. Для тих, хто вчинив більш тяжкі злочини, зазначені форми прогресивної системи можна було застосовувати після відбуття 2/3 покарання.

Колонії суворого режиму (середня-мінімальна охорона) призначалися для осіб, засуджених за особливо небезпечні злочини проти держави; засуджених, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. Дострокове звільнення або переведення в колонію-поселення могло здійснюватись після відбуття половини строку покарання.

Колонії особливого режиму (максимальна охорона) призначалися для осіб, яких було визнано особливо небезпечними рецидивістами; засуджених, яким покарання у виді смертної кари було замінено позбавленням волі в порядку помилування. Дострокове звільнення або переведення у колонію суворого режиму могло здійснюватися після відбуття половини строку покарання;

– *тюрми* (окремі, забезпечені охороною приміщення у слідчих ізоляторах, де засуджені особи

утримувалися за рішенням суду). У тюрмах відбували покарання особи, засуджені до позбавлення волі за тяжкі злочини на строк до 15 років; особи, які досягли 18-річного віку і вчинили особливо небезпечні злочини проти держави; особи, які досягли 18-річного віку і вчинили інші тяжкі злочини та засуджені за них до позбавлення волі на строк більше 5 років.

Свою діяльність, згідно з тогочасним законодавством, вищезазначені суб'єкти пенітенціарної системи спрямовували на вирішення таких основних завдань: а) виконання вироку суду, де його виконання повинно бути відповідним до правил, встановлених виправно-трудоим та іншим законодавством; б) забезпечення процесу виправлення засуджених, де виконання покарання є не тільки карою за вчинений злочин, а виправляє та перевиховує засуджених у душі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, відвертанню від вчинення нових злочинів засудженими (ст. 1 ВТК); в) спеціальне попередження, де вирішення завдання спеціального попередження злочинів актуалізується залежно від ступеня суспільної небезпеки злочинів та особи злочинця; г) загальне попередження (превенція), це завдання вирішується установами і органами виконання покарань шляхом реалізації в повному обсязі і в точній відповідності до закону каральних правообмежень¹.

¹ Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 48–51.

Проведений під час даного історико-правового дослідження аналіз наукових та нормативно-правових джерел кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. дає підстави погодитися з висновком О. О. Шкути, що теоретико-прикладні напрацювання наукової школи Г. О. Радова та цілої плеяди вітчизняних учених-пенітенціаристів і практиків (Л. В. Багрій-Шахматова, О. М. Бандурки, О. В. Беци, І. Г. Богатирьова, О. М. Джужі, А. В. Кирилюка, В. А. Львовчкіна, П. П. Михайленка, В. П. Севостьянова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, І. В. Штанька та ін.) логічно вилилися у трансформацію виправно-трудового законодавства у кримінально-виконавче. Чинний КВК України від 11 липня 2003 р. (набрав чинності з 1 січня 2004 р.) увібрав у себе багато прогресивних ідей, заснованих на позитивному вітчизняному та зарубіжному досвіді виконання покарань, реалізація яких надасть змогу наблизити порядок виконання й умови відбування покарань до вимог міжнародних стандартів щодо діяльності пенітенціарних установ та поводження із засудженими¹.

Таким чином, доходимо висновку, що прийняття 11 липня 2003 р. КВК України завершило як теоретичний, так і законотворчий період трансформації вітчизняного виправно-трудового законодавства у кримінально-виконавче. Проведене в межах цього дослідження співставлення двох історико-

¹ Шкута О. О. Генезис становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи незалежної України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 155.

правових документів у сфері виконання покарань – ВТК 1970 р. та КВК 2003 р. – засвідчило, що останній містить уніфіковану модель виконання всіх 12 видів покарань, передбачених КК України, котра враховує вітчизняні й зарубіжні пенітенціарні здобутки, передбачає норми, що корелюють з міжнародними стандартами у сфері прав людини й поведження із засудженими, ґрунтується на виправно-ресоціалізаційній концепції організації кримінально-виконавчого процесу.

Вищезазначені тенденції зумовили наступний етап розвитку покарання у виді позбавлення волі вже за часів чинності КВК України, чому присвячено наступний підрозділ цього дослідження.

2.3. Пенітенціарна парадигма розвитку кримінально-виконавчого законодавства на початку ХХІ ст.

Сучасний період розвитку кримінально-виконавчого законодавства у сфері виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, бере свій початок з 1 січня 2004 р. (дата набуття чинності КВК України, який було прийнято 11 липня 2003 р.) і триває дотепер.

Щодо назви відповідного періоду хочемо зауважити, що нами не випадково використано поняття «покарання, пов'язані з позбавленням волі», а не «покарання у виді позбавлення волі», оскільки на початку ХХІ ст. у кримінальному законодавстві України внаслідок прийняття нового КК України

2001 р. з'явилося два самостійні види покарань: позбавлення волі на певний строк (п. 11 ст. 51) та довічне позбавлення волі (п. 12 ст. 51).

Такі видозміни врахував і КВК України, вмістивши як загальні норми, що поширюються на засуджених до обидвох цих покарань (норми Загальної частини (ст. 1–25), розділ III «Виконання покарання у виді позбавлення волі» (зокрема ст. 86–140)), так і спеціальні, котрі стосуються лише засуджених до довічного позбавлення волі (розділ IV «Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі»).

Більше того, із прийняттям нового закону про порядок і умови виконання та відбування покарання¹, подальший рух щодо гуманізації кримінально-виконавчої системи не завершився, і, як справедливо зазначають окремі дослідники, за час дії КВК України до нього внесено значну кількість змін і доповнень гуманістичної спрямованості, з метою приведення правового статусу засуджених у відповідність до світових і європейських пенітенціарних норм і стандартів².

Тому, зважаючи на динаміку законотворчих процесів, що мали й мають місце нині, ми в межах цього періоду виокремлюємо три періоди (I період: 2004–2010 рр.; II період: 2010–2016 рр.; III період:

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 03.03.2019).

² Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 144.

2016 р. – теперішній час) чинності КВК України щодо регламентації порядку і умов виконання та відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Здійснюючи таку періодизацію, ми виходили з каденції того чи іншого центрального органу виконавчої влади, до повноважень якого належало забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Так, у період 1 січня 2004 р. – 9 грудня 2010 р. (час чинності КВК України за функціонування ДДУПВП) вдалося здійснити такі прогресивні законодавчі кроки щодо порядку і умов виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі:

– доповнення системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК України) новим принципом – поваги до прав і свобод людини;

– удосконалення основ правового статусу засуджених шляхом доповнення ст. 7 КВК України частиною п'ятою такого змісту: «Дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється». Виходячи з логіки побудови кримінально-виконавчого закону, зазначена норма Загальної частини КВК України поширюється на процес виконання всіх 12 видів покарань, у тому числі позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі;

– удосконалення внутрішньосистемної структури виправних колоній за рахунок законодавчого

закріплення можливості створення: 1) у виправних колоніях середнього рівня безпеки – секторів максимального рівня безпеки для відбування покарання чоловіками, засудженими до довічного позбавлення волі; 2) у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – секторів середнього рівня безпеки для відбування покарання жінками, засудженими до довічного позбавлення волі (доповнення ст. 11 КВК України частиною 6, внесення відповідних доповнень до абз. 3, 4 ч. 2 ст. 18);

– внесення змін щодо правової регламентації функціонування дільниці посиленого контролю виправних колоній (ч. 4 ст. 94, ст. 97);

– гуманізації умов тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці соціальної реабілітації (ч. 2 ст. 99);

– удосконалення порядку реалізації засудженими законних інтересів шляхом надання засудженим права звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (доповнення ч. 1 ст. 107 КВК України абзацом 16);

– надання засудженим, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, права на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів (ч. 4 ст. 111)

– скасування обмежень на число посилок (передач) і бандеролей, що одержують засуджені до

позбавлення волі (ч. 1 ст. 112, внесення змін до частин перших статей 138 і 139, ч. 2 ст. 140, ч. 1 ст. 143, ч. 5 ст. 151);

– удосконалення механізму адресування засудженими до позбавлення волі кореспонденції Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 4 ст. 113);

– запровадження системи тримання засуджених до позбавлення волі в приміщеннях блочного типу, збільшення норми жилої площі на одного засудженого (ч. 1 ст. 115);

– покладення на адміністрацію обов'язку створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею (доповнення відповідною нормою (абз. 2) ч. 1 ст. 118);

– надання для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, можливості підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві (до 2010 р. цей вид навчання був обов'язком засудженого) (ч. 4 ст. 125);

– виключення із системи заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі (ч. 1 ст. 132), такого, як призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії;

– гуманізація правового становища засуджених жінок (ч. 1 ст. 141), зокрема знято обмеження щодо кримінально-правових ознак засуджених жінок, які мають право влаштовувати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років (до 2010 р. таке

право мали засуджені жінки, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини); зняття обмежень на кількість продуктових посилок (передач), котрі в асортименті, який визначається медичним висновком, можуть одержувати матері-годувальниці і вагітні жінки (ч. 2 ст. 141); а також доповнення ст. 141 новою (третьою) частиною такого змісту: «3. Засуджені жінки можуть проживати із своїми дітьми віком до трьох років у будинку дитини, для цього адміністрація виправної колонії створює необхідні умови для проживання і контролю за поведінкою жінок у будинку дитини»¹;

– диференціація умов відбування покарання у виді довічного позбавлення волі та гуманізація правового становища відповідної категорії засуджених шляхом: 1) законодавчого закріплення положення про те, що засудженим до довічного позбавлення волі може бути подано клопотання про його помилування після відбуття ним не менше двадцяти років призначеного покарання (ч. 7 ст. 151)²; 2) чіткого визначення місця відбування покарання у виді довічного позбавлення волі залежно від статі засудженого (ч. 1 ст. 150); 3) збільшення періодичності одержання короткострокового

¹ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.

² Про внесення зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України: Закон України від 16.03.2006 р. № 3559-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 35. Ст. 302.

побачення (замість одного побачення на шість місяців – один раз на три місяці) (абз. 3 ч. 5 ст. 151); 4) надання можливості при сумлінній поведінці і ставленні до праці після відбуття п'ятнадцяти років строку покарання брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру (ч. 6 ст. 151); 5) запровадження прогресивної системи виконання покарання у виді довічного позбавлення волі (доповнення КВК України ст. 151¹. Зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі); 6) законодавче закріплення особливостей виконання та відбування покарання жінками, засудженими до покарання у виді довічного позбавлення волі (доповнення КВК України однойменною ст. 151²)¹.

Наступним після прийняття КВК України реформаційним кроком системи виконання покарань стала оптимізація системи центральних органів виконавчої влади, згідно з якою 9 грудня 2010 р. було утворено Державну пенітенціарну службу України, реорганізувавши Державний департамент України з питань виконання покарань². За часів функціонування Департаменту пенітенціарної служби (далі – ДПтС) України (2010–2016 рр.) вдалося досягти таких прогресивних кроків у

¹ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.

² Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/ed20101209> (дата звернення: 18.08.2018).

сфері забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі:

– внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України з метою узгодження його із новим для того часу (2012 р.) кримінальним процесуальним законодавством¹;

– гуманізація правового становища засуджених жінок, які мають дітей віком до трьох років, та правового режиму функціонування будинків дитини при виправних колоніях (ч. 1 ст. 141), зокрема згідно з внесеними у 2013 р. змінами, «будинки дитини при виправній колонії є дитячим закладом. У будинках дитини діти перебувають під опікою адміністрації дитячого закладу на повному державному забезпеченні, їм створюються умови, необхідні для нормальної життєдіяльності та розвитку»; також у 2013 р. ст. 141 доповнено новою (п'ятою) частиною такого змісту: «5. Відвідування близькими родичами дитини, яка перебуває в будинку дитини, та умови їхнього спілкування визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань»; виключення з ч. 7 ст. 141 злісного порушення матір'ю вимог режиму відбування покарання як підстави скасування рішення про продовження перебування дитини в будинку дитини;

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4652-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 21. Ст. 208.

– гуманізація правового становища засуджених неповнолітніх шляхом: 1) скасування обмежень на одержання короткострокових побачень (до 5 вересня 2013 р. було передбачено одне короткострокове побачення на місяць) і збільшення кількості тривалих побачень (так, до 5 вересня 2013 р. у виховних колоніях засуджені мали право одержувати один раз на три місяці тривале побачення, а з 5 вересня 2013 р. мають право одержувати щомісяця одне тривале побачення) (абз. 3 ч. 1 ст. 143); 2) надання можливості при сумлінній поведінці і ставленні до праці та навчання після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання реалізовувати таку форму поліпшення умов тримання, як одержання за постановою начальника колонії один раз на три місяці короткострокового побачення за межами виховної колонії;

– розвиток засад диференціації засуджених до довічного позбавлення волі. Так, із 5 вересня 2013 р. засуджені-довічники, які після відбуття двадцяти років покарання у приміщеннях камерного типу переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки, стали триматися окремо від загальної маси засуджених до довічного позбавлення волі (ч. 2 ст. 150)¹;

– затвердження нових Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримі-

¹ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання: Закон України від 5 верес. 2013 р. № 435-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20–21. Ст. 724.

нально-виконавчої служби України (2013 р.)¹ та Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (2014 р.)²;

– внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів за такими напрямками:

1) підвищення персональної відповідальності керівника адміністрації установи виконання покарань за розміщення засуджених, що прибули до установи (ч. 6 ст. 8 КВК України);

2) роздільне утримання осіб, хворих на туберкульоз, від інших ув'язнених (ч. 1 ст. 21);

3) розширення переліку посадових осіб, уповноважених без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок (ст. 24);

4) зміна правової природи (із законного інтересу в право засуджених) інституту зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі (абз. 1 ч. 1 ст. 101);

5) зміни в переліку категорій осіб, які не підлягають переведенню до дільниці соціальної реабілітації (заміна категорії «особи, які злісно пору-

¹ Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 18 берез. 2013 р. № 460/5. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0445-13> (дата звернення: 19.12.2017).

² Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 29 груд. 2014 р. № 2186/5. URL: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14> (дата звернення: 19.12.2017).

шували вимоги режиму в місцях попереднього ув'язнення та в колоніях» категорією «особи, які мають достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку стягнення, зазначені в абзацах 4, 6–10 ст. 132 цього Кодексу, протягом строку, визначеного ст. 134 цього Кодексу»; виключення такої категорії, як особи, які засуджені за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів), – ч. 2 ст. 101;

6) удосконалення процедури реалізації засудженими до позбавлення волі права отримувати медичну допомогу і лікування (абз. 5 ч. 1 ст. 107), а також надання засудженим короткочасних виїздів за межі виправних і виховних колоній для одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана на території відповідного місця позбавлення волі (доповнення ч. 1 ст. 111 абзацом 4);

7) удосконалення алгоритму реалізації засудженими права на контакти із зовнішнім світом за рахунок доповнення абз. 7 ч. 1 ст. 107 КВК України правом вести з особами, які знаходяться за межами колоній, телефонні розмови у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет; внесення відповідних змін до ст. 110 КВК України;

8) диференціація кількості та видів побачень засуджених залежно від виду структурної дільниці колонії (ч. 4 ст. 110);

9) зміна правової природи (із законного інтересу в право засуджених) інституту короткочасних

виїздів за межі виправних і виховних колоній (абз. 1 ч. 1 ст. 111);

10) зміна правової природи (із обов'язку в право засуджених) праці засуджених до позбавлення волі (ч. 1 ст. 118);

11) гуманізація правового становища засуджених жінок, яким дозволено проживання за межами виправної колонії, шляхом таких законодавчих новел: а) надання можливості мати при собі мобільні телефони та аксесуари до них (абз. 3 ч. 2 ст. 142); б) надання можливості користуватися мобільним зв'язком за свій рахунок (абз. 4 ч. 2 ст. 142);

12) доповнення переліку прав засуджених неповнолітніх правом безкоштовно одержувати середню освіту (абз. 5 ч. 1 ст. 143);

13) скасування заборони на створення самодіяльних організацій серед засуджених до довічного позбавлення волі (ч. 4 ст. 151);

14) збільшення періодичності одержання засудженими до довічного позбавлення волі короткострокового побачення (замість одного побачення на три місяці – один раз на місяць), а також уперше в історії вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства засудженим до довічного позбавлення волі було надано право одержувати один раз на три місяці тривале побачення з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки). Також було закріплено, що тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти (абз. 3 ч. 5 ст. 151);

15) зменшення частини (із п'ятнадцяти до п'яти років) строку покарання, після фактичного відбуття якого у приміщеннях камерного типу, в яких тримаються дві особи, засуджені до довічного позбавлення волі чоловіки можуть бути переведені з таких приміщень до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки з наданням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру в порядку, встановленому законодавством (абз. 2 ч. 2 ст. 151¹);

16) удосконалення порядку (з визначенням його обов'язкового характеру) повного розрахунку з особою, яка звільняється від відбування покарання (ч. 3 ст. 153);

17) удосконалення порядку дострокового звільнення від відбування покарання з підстав, передбачених статтями 81, 82 КК України, зокрема покладення на орган або установу виконання покарань обов'язку у місячний термін надіслати клопотання до суду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством, стосовно засудженого, щодо якого відповідно до статей 81, 82 КК України може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ч. 3 ст. 154);

18) зміна дискреційного порядку на обов'язковий порядок звільнення засуджених до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти

років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, які мають сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з ними проживання, або які мають можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини. Такі категорії засуджених жінок за поданням адміністрації установи виконання покарань і спостережної комісії звільняються судом від відбування покарання в межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку (абз. 1 ч. 10 ст. 154)¹.

Варто відмітити, що зміни, внесені до КВК України Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів»², в цілому були спрямовані на адаптацію правового статусу засудженого до європейських стандартів. Водночас, маємо на цей рахунок висловити й деякі зауваження, про які не йшлося вище, проте на які наголошують сучасні вітчизняні вчені-пенітенціаристи.

Так, М. С. Пузирьов у монографії «Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах» зазначив, що КВК України до 2014 р. містив низку статей, присвячених інституту гро-

¹ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 869.

² Там само.

мадського контролю за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, а саме: 1) ст. 160 «Громадський контроль за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання»; 2) ст. 161 «Порядок здійснення громадського контролю за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання»; 3) ст. 162 «Заходи громадського впливу щодо осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання». Водночас, продовжує поіменованій учений, на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів»¹ ст. 160–162 було виключено з КВК України².

Більше того, враховуючи порівняльно-правовий (компаративний характер) дослідження М. С. Пузирьова, ним, на підставі аналізу міжнародно-правових актів, зарубіжного досвіду, а також емпіричних даних (зокрема схвальної оцінки 91,1 % респондентів учених і 76 % практичних працівників) обґрунтовано необхідність запровадження в Україні інституту пробаційного нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання (протягом невідбутої частини покарання)³.

¹ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 869.

² Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 417–418.

³ Там само, с. 417–421.

Долучаючись до такої пропозиції, водночас зауважимо, що М. С. Пузирьовим не сформульовано власне редакції відповідних статей, якими він би хотів доповнити КВК України, котрі б містили конкретні норми, які передбачають здійснення пробаційного нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання.

У нашому дослідженні ми, спираючись на позитивний зарубіжний та вітчизняний досвід у цій сфері правовідносин, намагалися заповнити цю прогалину, сформулювавши пропозицію доповнити КВК України новою главою в такій редакції:

«Глава 27. Здійснення нагляду за поведінкою осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання

Стаття 167. Органи, що здійснюють нагляд за поведінкою осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання

1. Нагляд за поведінкою осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання засудженого, а стосовно військово-вослужбовців – командирами військових частин.

2. До соціально-виховної роботи з особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, можуть залучатися працівники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадські об'єднання, релігійні та благодійні організації.

Стаття 168. Порядок здійснення нагляду за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання

1. Уповноважений орган з питань пробації:

веде облік осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання;

реалізовує пробаційні програми стосовно осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання;

проводить соціально-виховну роботу з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання;

реалізовує інші заходи, спрямовані на закріплення результатів виправлення осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, та запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень;

організовує першочергові заходи з виявлення осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, місцезнаходження яких невідоме;

звертається до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, місцезнаходження яких невідоме;

здійснює інші повноваження, передбачені цим Кодексом та Законом України «Про пробацію».

2. У разі призову особи, умовно-достроково звільненої від відбування покарання, на строкову військову службу до військового комісаріату надсилається копія рішення суду, а в необхідних

випадках до неї додаються інші документи, які потрібні для здійснення нагляду за поведінкою особи за місцем проходження служби.

3. Особи, умовно-достроково звільнені від відбування покарання, зобов'язані: виконувати обов'язки, які покладені на них судом; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання; з'являтися за викликом до зазначеного органу.

4. У разі якщо особа, умовно-достроково звільнена від відбування покарання, з незалежних від неї обставин не може виконати обов'язок (обов'язки), покладені на неї судом, уповноважений орган з питань пробації направляє до суду обґрунтоване подання про зміну таких обов'язків».

Одним зі здобутків II періоду (2010–2016 рр.) варто відмітити запровадження у 2015 р. до системи вітчизняної кримінальної юстиції та виконання покарань інституту пробації (доповнивши також систему основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України) новим засобом – пробацією, узгодження норм КВК України із Законом України «Про пробацію»¹), одним із видів якої є пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 7 верес. 2016 р. № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.

обраним ними місцем проживання (ст. 11 Закону України «Про пробацію»)¹.

Важливо наголосити, що запровадження в Україні системи пробації є прикладом поступального розвитку реформаційних процесів у пенітенціарній системі, що дозволило державі пройти шлях від наукових статей², навчальних посібників³, починаючи з 2002 р., проведення пілотних експериментів у 2003–2004 рр., виконання монографічних досліджень⁴ і захисту дисертацій⁵, до прийняття Верховною Радою України Закону України Про пробацію» у 2015 р. і вступу в дію у січні 2018 р. державної установи «Центр пробації».

¹ Про пробацію: Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

² Беца О. В. До питання про створення служби пробації в Україні. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 34–41.

Богатирьов І. Г. Чи потрібно реформувати кримінально-виконавчу інспекцію у службу пробації? *Віче*. 2007. № 2. С. 15–17.

³ Беца О., Панасюк М., Шкадюк В. Впровадження альтернативних видів покарань в Україні: навч. посіб./за ред. О. В. Беци. Київ: МП «Леся», 2003. 116 с.

⁴ Богатирьов І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: монографія. Київ: Атіка, 2005. 312 с.

Богатирьова О. І. Служба пробації як аналог кримінально-виконавчої інспекції: монографія. Київ: «МП Леся», 2012. 320 с.

Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2013. 368 с.

⁵ Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 500 с.

Богатирьова О. І. Кримінально-виконавчою інспекція як суб'єкт виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 250 с.

Богатирьова О. І. Пробація в Україні: гуманізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 36 с.

Також проведений у процесі дослідження аналіз нормативно-правових засад другого періоду (2010–2016 рр.) дав можливість виділити такі інноваційні кроки, як:

– запровадження душпастирської опіки засуджених (доповнення КВК України однойменною статтею 128¹);

– створення й робота протягом 2011–2014 рр. Наукової та Науково-експертної рад ДПтС України, що дало можливість забезпечити належний науковий супровід процесу реформування ДКВС України.

Час функціонування Державної пенітенціарної служби України дав вченим підстави обґрунтувати пенітенціарний вектор розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань².

Водночас варто зазначити, що і після ліквідації цієї служби 18 травня 2016 р.³ окремі вітчизняні

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України: Закон України від 14 трав. 2015 р. № 419-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 254.

² Пузирьов М. С. Пенітенціарний вектор розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Ступенева професійна освіта у вітчизняному та європейському освітньому просторі: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 7 черв. 2012 р.)*/Чернігів. юрид. коледж Держ. пенітенціарної служби України. Чернігів: Вид. Лозовий В. М., 2012. С. 256–260.

³ Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 348. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/348-2016-%D0%BF> (дата звернення: 03.03.2019).

Питання Міністерства юстиції: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 р. № 697-р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697-2016-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2017).

вчені пенітенціаристи продовжують розробляти доктрину пенітенціарного права України¹.

На нашу думку, такий підхід є виваженим, про що також свідчать такі останні тенденції: 1) запровадження у 2015 р. інституту пенітенціарної пробації²; 2) реєстрація у Верховній Раді України та підтримка Міністерством юстиції України проекту Закону «Про пенітенціарну систему»³; 3) пропозиції щодо запровадження інституту пенітенціарних суддів⁴; 4) схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України⁵.

¹ Богатирьов І. Г. Розробка та прийняття Пенітенціарного кодексу України в контексті реформування пенітенціарної системи: міф чи реальність. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 157–164.

Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2017. 236 с.

Пузирьов М. С. Деякі питання доктрини пенітенціарного права України в умовах трансформації кримінально-виконавчого законодавства в пенітенціарне. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016 р.)*. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 476–478.

² Про пробацію: Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

³ Про пенітенціарну систему: проект Закону України від 24 листоп. 2017 р. № 7337. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення: 19.12.2017).

⁴ Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поведженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів: проект Закону України від 8 лип. 2016 № 4936. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59613 (дата звернення: 19.12.2017).

⁵ Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012> (дата звернення: 31.10.2018).

Сучасний період (2016 р. – теперішній час) нормативно-правового забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі, коли кримінально-виконавча система перебуває у структурі Міністерства юстиції України, характеризується такими рисами:

– чітка диференціація вищестоящих органів на ті, що виконують покарання, пов'язані з позбавленням волі, й ті, що виконують не пов'язані з позбавленням волі покарання та пробацію. За цим напрямом слід виділити утворення Кабінетом Міністрів України 13 вересня 2017 р. міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань – Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України¹ та утворення з 1 січня 2018 р. державної установи «Центр пробації»²;

– внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення за такими напрямами: 1) доповнення системи заходів заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі (ч. 1 ст. 130 КВК України), новими видами, такими, як присвоєння почесного

¹ Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань: постанова Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 709. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/709-2017-%D0%BF> (дата звернення: 19.04.2018).

² Про утворення державної установи «Центр пробації»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 655-р. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/655-2017-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2017).

звання «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності» тощо; 2) виключення із заходів заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ч. 2 ст. 130); 3) покладення на адміністрацію колонії обов'язку щоквартально проводити оцінювання поведінки особи, додержання нею правил поведінки, встановлених КВК України та правилами внутрішнього розпорядку колонії, а також дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці та приймати вмотивоване рішення про доцільність або недоцільність застосування до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, заходів заохочення (ч. 8 ст. 131); 4) доповнення КВК України нормами, що визначають правову природу дисциплінарного проступку (ст. 131¹) та обставин, що виключають дисциплінарну відповідальність (ст. 131²); 5) визначення поняття «злісне порушення встановленого порядку відбування покарання» (ст. 133); 6) удосконалення порядку застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі (ст. 134); 7) визначення процедури дисциплінарного провадження (ст. 135)¹;

– внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань за такими наприя-

¹ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення: Закон України від 6 верес. 2016 р. № 1487-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 42. Ст. 699.

мами: 1) зміни в переліку категорій осіб, які не підлягають переведенню до дільниці соціальної реабілітації (виключення такої категорії, як вагітні жінки та жінки, які мають при собі дітей віком до трьох років), – ч. 2 ст. 101 КВК України; 2) надання засудженим до позбавлення волі додаткових прав у сфері медико-санітарного забезпечення (доповнення ст. 116 частинами 6 і 7)¹;

– внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених за такими напрямками: 1) удосконалення механізму реалізації права засуджених на звернення до національних і міжнародних інстанцій (абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України); 2) удосконалення механізму гарантування засудженим права на належні умови праці (абз. 9 ч. 1 ст. 8); 3) удосконалення загального механізму реалізації прав засуджених через закріплення права на отримання копій документів з їхніх особових справ та інших, пов'язаних з реалізацією їхніх прав (абз. 12 ч. 1 ст. 8); 4) удосконалення порядку зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі шляхом закріплення необхідності погодження переведень, що передбачають збільшення обсягу встановлених обмежень і більш суворі умови тримання, із спостережною комісією (ч. 2, 3 ст. 100); 5) скасування обмеження обсягу продуктів харчування і предме-

¹ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань: Закон України від 6 верес. 2016 р. № 1488-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 42. Ст. 700.

тів першої потреби, право придбавати які за безготівковим розрахунком мають засуджені до позбавлення волі (ч. 1–6 ст. 108); 6) залучення засуджених до оплачуваної праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за строковим трудовим договором, що укладається між засудженим і виправною колонією (слідчим ізолятором), за умови забезпечення їхньої належної охорони та ізоляції (ч. 1 ст. 118); 7) збільшення відсотку (не менш як 50) нарахованого місячного заробітку, що зараховується незалежно від усіх відрахувань на особовий рахунок засуджених, які залучаються до суспільно корисної оплачуваної праці у виправних колоніях (ч. 2 ст. 120); 8) скасування обов'язку осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях, відшкодовувати вартість харчування, взуття, одягу, білизни (ч. 1 ст. 121); 9) законодавче закріплення механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування та удосконалення процедури пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі (ст. 122); 10) зняття обмежень на обсяг грошей, зароблених у виправній колонії, одержаних за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, який засуджені у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, у виправних колоніях середнього рівня безпеки та у виправних колоніях максимального рівня безпеки мають право витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби; 11) приведення норм кримінально-виконавчого за-

конодавства у відповідність до сімейного, зокрема надавши батьку дитини, яка влаштована до будинку дитини при виправній колонії, де відбуває покарання мати, впливати на правову долю дитини, зокрема, виклавши ч. 6 ст. 141 КВК України в такій редакції: «6. Діти, які перебувають у будинку дитини, за згодою батьків можуть передаватися їхнім родичам та за згодою батьків та рішенням органу опіки і піклування – іншим особам або після досягнення трирічного віку направляються до відповідних дитячих закладів. Спірні питання між матір'ю та батьком щодо місця проживання дитини вирішуються органом опіки та піклування або судом»; 12) скасування обмеження обсягу грошей або іншого доходу для придбання засудженими неповнолітніми продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби (абз. 2 ч. 1 ст. 143); 13) удосконалення засад диференціації засуджених до довічного позбавлення волі. Так, із 7 вересня 2016 р. засуджені-довічники, які після відбуття десяти років (із 5 вересня 2013 р. до 7 вересня 2016 р. цей строк становив двадцяти років) покарання у приміщеннях камерного типу переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки, стали триматися окремо від загальної маси засуджених до довічного позбавлення волі (ч. 2 ст. 150); 14) збільшення періодичності одержання засудженими до довічного позбавлення волі тривалого побачення з близькими родичами (замість одного побачення на три місяці – один раз на два місяці); 15) скорочення строку (з п'ятнадцяти до п'яти років), після відбуття якого,

при сумлінній поведінці і ставленні до праці, засудженим до довічного позбавлення волі може бути дозволено брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру (ч. 6 ст. 151); 16) удосконалення порядку надання допомоги засудженим до позбавлення волі на певний строк у трудовому і побутовому влаштуванні за рахунок регламентації засад взаємодії уповноваженого органу з питань пробації та адміністрації установи виконання покарань у частині організації здійснення заходів щодо сприяння засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення, влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я (за потреби), працевлаштуванні після звільнення працездатних осіб (ч. 1 ст. 156); 17) закріплення правової основи здійснення заходів щодо соціального патронажу осіб, звільнених від покарання у виді позбавлення волі на певний строк (доповнення ст. 156 частиною 4)¹;

– створення слідчих підрозділів органу Державної кримінально-виконавчої служби України².

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 7 верес. 2016 р. № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.

² Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 груд. 2016 р. № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7–8. Ст. 50.

Про затвердження Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів органу Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 8 лют. 2017 р. № 313/5. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0183-17> (дата звернення: 21.08.2018).

Дане історико-правове дослідження та проведений у межах цього підрозділу аналіз вищенаведених трьох періодів (2004–2010 рр., 2010–2016 рр., 2016 р. – теперішній час) дають підстави переконатися в тому, що трансформаційні процеси ХХ–ХХІ ст., пов’язані з реформуванням кримінально-виконавчої системи загалом і в частині виконання покарання у виді позбавлення волі зокрема, не обмежуються власне трансформацією виправно-трудового законодавства у кримінально-виконавче (коли було змінено власне ідейний підхід до кримінально-виконавчого процесу з карально-репресивного до виправно-ресоціалізаційного, з огляду на що було трансформовано і структуру органів і установ виконання покарань), а йдуть далі, про що свідчить новітній етап розвитку вітчизняної системи виконання покарань.

Таким чином, аналіз змін до кримінально-виконавчого законодавства України за трьома вищенаведеними періодами чинності КВК України щодо правової регламентації порядку і умов виконання та відбування покарань, пов’язаних з позбавленням волі (I період: 2004–2010 рр.; II період: 2010–2016 рр.; III період: 2016 р. – теперішній час), а також супутніх процесів реформування системи виконання покарань засвідчують поступальну перебудову вітчизняної кримінально-виконавчої системи в контексті європейських стандартів із метою гуманізації, забезпечення відкритості, наповнення прогресивними зарубіжними концепціями, загальновизнаними міжнародними принципами, нормами з прав і свобод людини й громадянина,

які б забезпечували надійність охорони як інтересів суспільства, так і особи у сфері кримінально-виконавчої діяльності.

Висновки до розділу 2

1. Важливо наголосити, що ВТК УРСР, як і виправно-трудова кодекси інших союзних республік, не тільки відтворював, конкретизував і доповнював відповідні положення загальносоюзного виправно-трудового законодавства, а й самостійно вирішував багато питань виправно-трудового характеру, регулювання яких належало до компетенції союзних республік.

2. Проведений нами аналіз Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік і ВТК УРСР дає підстави стверджувати, що найбільшою мірою вищезазначені положення знайшли своє закріплення у розділах III відповідних історико-правових актів, присвячених регламентації порядку і умов виконання покарання у вигляді позбавлення волі.

3. Аргументовано, що здобутки тогочасної науки виправно-трудового права вилилися в законодавче закріплення положень щодо класифікації установ виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, засад диференціації та індивідуалізації, прогресивної системи, режиму тощо стосовно цього виду покарання.

4. Доведено, що прийняттям Верховною Радою України 11 липня 2003 р. КВК України був завер-

шений як теоретичний, так і законотворчий період трансформації вітчизняного виправно-трудоного законодавства у кримінально-виконавче. Проведене в межах цього дослідження співставлення двох історико-правових документів у сфері виконання покарань – ВТК 1970 р. та КВК 2003 р. – засвідчило, що останній містить уніфіковану модель виконання всіх 12 видів покарань, передбачених КК України, котра враховує вітчизняні й зарубіжні пенітенціарні здобутки, передбачає норми, що корелюють з міжнародними стандартами у сфері прав людини й поводження із засудженими, ґрунтується на виправно-ресоціалізаційній концепції організації кримінально-виконавчого процесу.

5. Виокремленні змін до кримінально-виконавчого законодавства України за трьома періодами чинності КВК України I період: 2004–2010 рр.; II період: 2010–2016 рр.; III період: 2016 р. – теперішній час) показали свою історичну спроможність щодо правової регламентації порядку і умов виконання та відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі на певний строк.

Розділ 3

Пенітенціарна парадигма кадрового забезпечення системи виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні

3.1. Доктринальні положення програмних документів у сфері реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі

Варто зазначити, що в радянський період другої кодифікації виправно-трудового законодавства УРСР організаційно-правові засади виконання покарання у виді позбавлення волі утворювалися, по-перше, за рахунок роботи з розроблення Основ виправно-трудового законодавства СРСР та союзних республік 1969 р., а в подальшому – діяльності щодо застосування норм ВТК УРСР 1970 р. на практиці та виробленні пропозицій щодо удосконалення змісту існуючих на той час виправно-трудових правовідносин за напрямом виконання зазначеного виду покарання.

Водночас напередодні процесу кодифікації початку 1970-х років, протягом 1960-х років було вжито низку організаційно-правових заходів з удосконалення системи заходів кримінального покарання та пошуку нових, більш ефективних форм трудового перевиховання засуджених.

Як показало проведене нами історико-правове дослідження, такими новими для того часу інсти-

тутами стали умовне звільнення та умовне засудження. Запровадження таких інститутів було зумовлено тим, що тогочасною радянською теорією і практикою було доведено, що здоровий трудовий колектив більш ефективно впливає на правопорушника, ніж виправно-трудова установа. Так, суворо караючи затятих злочинців, радянське кримінальне законодавство передбачало стосовно осіб, які вчинили нетяжкі злочини, застосування заходів трудового впливу без позбавлення волі, таких, як умовне звільнення з місць позбавлення волі та умовне засудження з обов'язковим залученням до праці¹.

В силу предмета дослідження, а також ролі заходів постпенітенціарного впливу в механізмі соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі, вважаємо за доцільне зупинитися на характеристиці вищезазначених заходів детальніше.

Так, умовне звільнення було введено Указом Президії Верховної Ради від 20 березня 1964 р. «Про умовне звільнення з місць позбавлення волі засуджених, які стали на шлях виправлення». Воно застосовувалось і на основі прийнятих у 1968–1975 рр. Указів Президії Верховної Ради СРСР про одноразове (рос. «единовременное») звільнення з місць позбавлення волі деяких категорій осіб для їх використання на будівництві підприємств народного господарства. Відповідно до цих актів, умовне звільнення з місць позбавлення волі для роботи на будівництві народного господарства застосовува-

¹ История советской милиции: в 2 т. Т. 2: Советская милиция в период социализма (1936–1977 гг.)/под ред. Н. А. Щелокова. Москва: Акад. МВД СССР, 1977. С. 284.

лося за рішенням суду до працездатних осіб, які вчинили малонебезпечні злочини та виявили бажання чесною працею спокутувати свою вину.

Умовне засудження вводилося Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 червня 1970 р. «Про умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці». Указом передбачалося, що суд при призначенні покарання повнолітній працездатній особі, яка вперше засуджувалася до позбавлення волі на строк від одного до трьох років (за виключенням деяких категорій осіб), з урахуванням обставин справи та особистості винного, а також можливості його перевиховання без ізоляції від суспільства, але в умовах здійснення за ним нагляду, міг винести вирок про умовне засудження цієї особи до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці в місцях, що визначалися органами, відповідальними за виконання вироку.

Як засвідчив аналіз спеціальних наукових джерел, суть умовного звільнення та умовного засудження полягала в тому, що покарання виконувалося без ізоляції від суспільства в умовах, наближених до звичайних, безпосередньо у виробничих колективах виробництв, будівництва. Умовно засуджені та умовно звільнені особи користувалися всіма правами громадян СРСР за деякими обмеженнями у сфері трудових відносин, а також у свободі пересування та виборі місця проживання¹.

¹ История советской милиции: в 2 т. Т. 2: Советская милиция в период социализма (1936–1977 гг.)/под ред. Н. А. Щелокова. Москва: Акад. МВД СССР, 1977. С. 284–285.

Функції щодо виконання вироків судів у виді умовного засудження та умовного звільнення було покладено на спеціальні комендатури міліції, які стали прообразом спочатку кримінально-виконавчих інспекцій, а нині – уповноважених органів з питань пробації в частині виконання кримінально-правових заходів, не пов'язаних з позбавленням волі.

Позитивний ефект від запровадження до законодавства УРСР інститутів умовного звільнення з місць позбавлення волі та умовного засудження з обов'язковим залученням до праці відмічали як вчені¹, так і практики.

¹ Гегечкори Г. В. Условное освобождение из мест лишения свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1980. 19 с.

Колосова В. И. Условное осуждение к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду и пути повышения его эффективности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Москва, 1973. 23 с.

Капитонов С. А. Совершенствование взаимодействия спецкомендатур, администрации и общественных организаций строек и предприятий в процессе исполнения условного осуждения (освобождения) с обязательным привлечением к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1984. 23 с.

Махмудов Ш. Д. Применение условного осуждения к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Душанбе, 1972. 20 с.

Музеник А. К. Эффективность условного осуждения к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Свердловск, 1979. 16 с.

Оника Л. П. Предупреждение рецидива преступлений после условного осуждения к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1986. 17 с.

Так, секретар Донецького обкому Комуністичної партії України П. Мостовой у статті «Труд повертає до життя» зазначав, що, наприклад, у 1973 р. на будівництві товстолистого стану «3600» на заводі «Азовсталь» працювало чимало умовно засуджених та умовно звільнених. У результаті належної організації виховної роботи з ними, створення житлово-побутових умов і правильного працевикористання цієї категорії осіб на будівництві й за місцем проживання піднаглядних не було вчинено жодного правопорушення, багато з них були заохочені й нагороджені, а після закінчення строку обов'язкової роботи залишились на будівництві¹.

Проведене дослідження засвідчило, що кінець 1970-х років відмічався поживаленням як наукових розробок, так і заходів, спрямованих на удосконалення профілактичної роботи й підвищення ефективності виконання покарань та заходів вправно-трудоного впливу.

Таку тенденцію ми пояснюємо такими економічними чинниками:

Петрашев В. Н. Условное освобождение из мест лишения свободы с направлением на строительство предприятий народного хозяйства и пути повышения его эффективности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Свердловск, 1974. 26 с.

Ретюнских И. С. Условное осуждение к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Саратов, 1974. 21 с.

Салаутдинов С. А. Условное осуждение к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Москва, 1973. 24 с.

¹ Мостовой П. Труд возвращает к жизни. *Советская милиция*. 1974. № 7. С. 16–18.

- розвитком галузевої юридичної науки (насамперед набуття самостійності наукою виправно-трудового права);

- наявним вже на кінець 1970-х років досвідом застосування норм ВТК УРСР 1970 р.;

- станом, структурою, географією і тенденціями як загальнокримінальної, так і пенітенціарної злочинності;

- усвідомленням наукою і практикою виправно-трудового права універсального характеру галузі шляхом регулювання правовідносин, пов'язаних з виконанням покарань, як пов'язаних, так і не пов'язаних з позбавленням волі.

Тому цілком логічно, що на рубежі 1970–1980-х рр. відбувалися процеси внутрішньосистемної трансформації галузі виправно-трудового права, що вплинули в подальшому і на стан відповідного нормативно-правового регулювання.

Так, Президія Верховної Ради СРСР у січні-лютому 1977 р. прийняла Укази про внесення змін і доповнень до кримінального, кримінально-процесуального, виправно-трудового та адміністративного законодавства. Як зазначається у спеціальних джерелах, внесені в 1977 р. зміни до галузевого законодавства забезпечили можливість більш диференційованого підходу до застосування кримінальних санкцій, а також розширили існуючу на той час практику покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та адміністративних заходів за менш небезпечні злочини, не послаблюючи в той же час суворих заходів покарання небезпечних злочинців; значно розширили практику застосу-

вання умовного звільнення; створили додаткові стимули для засуджених, які твердо стали на шлях виправлення та сумлінно працюють¹.

У подальші роки теорія і практика виконання покарань також зазнавала процесів осучаснення й трансформації.

Так, із метою стимулювання залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці в період другої кодифікації виправно-трудового законодавства вживалися спроби реанімувати положення ВТК УСРР 1925 р. в частині такого елемента прогресивної системи, як заліки робочих днів, коли в разі сумлінного ставлення засуджених до праці та набуття ними професійних знань і трудових навичок засудженим зараховувалося два дні робіт за три дні строку покарання у виді позбавлення волі. Водночас, незважаючи на відсутність подібної норми у ВТК УРСР 1970 р., за вказаним напрямом проводилися наукові експерименти.

Так, як зазначають у своєму історико-правовому дослідженні М. П. Мелентьев та В. Д. Жарий, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 1 жовтня 1987 р. «Про запровадження в порядку експерименту заліку робочих днів засудженим, які відбувають покарання у виправно-трудовах колоніях» Міністерству внутрішніх справ СРСР було надано право застосовувати в порядку експерименту протягом одного року заліки робочих днів засудженим, які відбувають покарання у виді позбавлення

¹ История советской милиции: в 2 т. Т. 2: Советская милиция в период социализма (1936–1977 гг.)/под ред. Н. А. Щелокова. Москва: Акад. МВД СССР, 1977. С. 285.

волі. Експеримент проводився у виправно-трудових колоніях загального, посиленого, суворого й особливого видів режиму, розташованих на території Української, Білоруської, Латвійської РСР, Комі, Мордовської АРСР, Красноярського краю, Горьківської та Ульяновської областей. Заліки робочих днів являли собою пільговий порядок обчислення строку відбування покарання у виді позбавлення волі і поширювалися на всі категорії засуджених, які відбували покарання в зазначених виправно-трудових колоніях і були зайняті на роботах як у виробничій, так й у невиробничій сферах, систематично перевиконували норми вироблення, сумлінно ставилися до своїх обов'язків і не допускали порушень режиму відбування покарання, окрім осіб, засуджених на строк до одного року включно¹.

Проте розпад СРСР призупинив відповідні процеси, і трансформація виправно-трудового законодавства відклалася ще на десять років, аж до початку ХХІ ст.

У межах цього підрозділу важливо наголосити на спробах впровадження за часів СРСР позитивного досвіду міжнародно-правового регулювання виконання покарання у виді позбавлення волі, зокрема, таких пенітенціарних стандартів, як Мінімальних стандартних правил поведження із в'язнями (1955 р.), Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя

¹ Мелентьев М. П., Жарый В. Д. Становление и развитие исправительно-трудового законодательства Украинской ССР: учеб. пособие. Домодедово: ВИПК МВД СССР, 1989. С. 106–107.

стосовно неповнолітніх (Пекінські правила, 1965 р.), на чому вперше наголошено професором М. О. Стручковим на Міжрегіональній нараді (Кембрідж, 11–15 грудня 1978 р.)¹.

У подальшому на розвиток організаційно-правових засад виконання покарання у виді позбавлення волі за радянського періоду другої кодифікації виправно-трудового законодавства УРСР чинили вплив такі міжнародно-правові акти, як: Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку (1979 р.); Європейські в'язничні правила (Переглянута європейська редакція Мінімальних стандартних правил поводження із в'язнями) 1987 р.; Звід принципів захисту всіх осіб, яких піддають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (1989 р.).

Звичайно, реалізувати всі прогресивні ідеї міжнародних пенітенціарних стандартів повною мірою за часів радянської ідеології не виявилось можливим, проте у свідомості вчених і практиків системи виконання покарань було сформовано прогресивні орієнтири на кращі зразки зарубіжного досвіду виконання покарання у виді позбавлення волі, на чому наголошено В. А. Львовчкіним².

У цьому зв'язку доречно навести висновок, якого дійшов інший вітчизняний дослідник-прак-

¹ Стручков Н. А., Викторова И. Б. Обсуждение пенитенциарных проблем на международном уровне: лекция. Рязань: РВШ МВД СССР, 1981. С. 7.

² Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. С. 141.

тик пенітенціарної системи О. Б. Пташинський на підставі аналізу прогресивних тенденцій щодо сприйняття Україною міжнародних норм і стандартів у сфері виконання покарань: «подальший розвиток прав і законних інтересів засуджених, їхнього правового статусу є важливим показником бажання та реалізації можливостей України дотримуватись взятих на себе зобов'язань щодо демократизації та гуманізації діяльності пенітенціарної системи»¹.

У процесі історико-правового дослідження було з'ясовано, що практика застосування виправно-трудоного законодавства періоду другої кодифікації виявила цілу низку його недоліків, а суттєві соціально-політичні, економічні та правові зміни в суспільстві, що сталися наприкінці 80-х років ХХ ст., поставили на порядок денний питання про реформу законодавства у сфері виконання кримінальних покарань.

Слід згадати і про те, що Україна у 70–80-ті рр. ХХ ст. фактично не мала самостійної концепції кримінально-виконавчої політики, розвитку правових засад виконання покарань. Всі зміни і доповнення республіканського законодавства по суті являли собою «зліпок» з відповідних загальносоюзних законодавчих (а часом – і підзаконних) норм.

У законодавстві, теорії і практиці переважав явно виражений «пенітенціарний» ухил, що вело до недооцінки значення заходів, не пов'язаних з

¹ Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 52.

позбавленням волі, перешкоджало пошуку і реалізації дієвих альтернатив цього покарання. Відсутність ефективної системи альтернативних заходів, в числі інших причин, безсумнівно, спонукало судові органи не виправдано широко застосовувати реальне позбавлення волі.

Таким чином, до кінця 80-х років ХХ ст. сформувалися не тільки суто юридичні, а й соціально-політичні передумови реформування правових основ виконання кримінальних покарань. Причому зазначені обставини не дозволяли йти шляхом часткових поправок, а викликали необхідність нової кодифікації.

У 1985–1986 рр. була проведена певна підготовча робота, аналіз та систематизація законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, пропозицій, що були висловлені у пресі.

Важливо наголосити, що з 1986 р. у Всесоюзному науково-дослідному інституті радянського законодавства під керівництвом професора М. О. Стручкова поновилася робота над проектом загальносоюзних Основ кримінально-виконавчого законодавства. У 1987 р. авторський колектив у складі М. О. Стручкова, О. С. Міхліна та І. В. Шмарова підготував концепцію Основ кримінально-виконавчого законодавства Союзу РСР і союзних республік, яка пройшла обговорення в Інституті прокуратури СРСР і у Всесоюзному науково-дослідному інституті МВС СРСР.

Отже, можемо підсумувати, що напередодні розпаду СРСР вченими різних наукових шкіл було підготовлено декілька проектів Основ кримінально-

виконавчого законодавства Союзу РСР і союзних республік¹. Проте події 1991 р. не дозволи впровадити в життя жоден із них.

Зокрема, вітчизняні вчені М. П. Мелентьев та В. Д. Жарий зазначали, що доктринальна модель Основ кримінально-виконавчого законодавства Союзу РСР і союзних республік закріплювала засади прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі, а саме передбачала три ступені відбування покарання в колонії. Наприклад, у виправно-трудовах колоніях загального режиму засуджені спочатку тримаються у приміщеннях суворої ізоляції, що замикаються у вільний від роботи час. За умови доброї поведінки й чесного ставлення до праці після відбуття шести місяців строку покарання у приміщеннях суворої ізоляції засуджені можуть бути переведені на поліпшені умови тримання. А після відбуття одного року строку покарання на поліпшених умовах тримання засуджених, які твердо стали на шлях виправлення, дозволяється переводити на полегшені умови тримання.

Таким чином, у 1989 р. поіменовані вчені дійшли висновку, що на той час вчені і практики

¹ Зубков А. И., Селиверстов В. И. Основы уголовно-исполнительного законодательства Союза ССР и союзных республик. Альтернативный проект. Рязань, 1990. 43 с.

Модель основ уголовно-исполнительного законодательства Союза СССР и союзных республик/Г. Д. Агамов, А. И. Зубков, В. Е. Квашиш и др. Москва, 1988. 65 с.

Основы уголовно-исполнительного законодательства Союза ССР и союзных республик: проект/Г. Д. Агамов, С. В. Бородин, А. В. Бриллиантов и др. Москва: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1990. 60 с.

прагнули ідеї прогресивної системи відбування покарання закріпити в законодавстві¹.

Тому зазначаємо, що на рубежі 1980–1990-х рр. активно обговорювалася потреба в новому кримінально-виконавчому законодавстві, котре б враховувало позитивні здобутки як першої, так і другої кодифікації виправно-трудового законодавства, проте вже в нових політичних та соціально-економічних умовах, з орієнтацією на міжнародні стандарти² та принцип гуманізму³.

На підставі вищевикладеного можна констатувати, що незважаючи на відомі складнощі, пов'язані з переходом, починаючи з 1991 р., політичної та правової системи незалежної України на новий державно-правовий лад, у правовій доктрині держави були наявні теоретичні напрацювання, які можна було покладати в основу під час розроблення нових програмних документів у сфері реформу-

¹ Мелентьев М. П., Жарый В. Д. Становление и развитие исправительно-трудового законодательства Украинской ССР: учеб. пособие. Домодедово: ВИПК МВД СССР, 1989. С. 106.

² Шмаров И. В. Разработка уголовно-исполнительного законодательства в свете международных соглашений о защите прав человека и документов ООН, определяющих принципы обращения с осужденными. *Советское государство и право*. 1990. № 11. С. 44.

³ Михлин А. С. Гуманизм и его воплощение в будущем уголовно-исполнительном законодательстве. *Актуальные проблемы формирования правового государства: краткие тезисы докладов и научных сообщений республиканской научной конференции (г. Харьков, 24–26 окт. 1990 г.)*. Харьков: Изд-во Харьк. юрид. ин-та, 1990. С. 241.

Михлин А. С. Принцип гуманизма и его реальное воплощение в будущем уголовно-исполнительном законодательстве. *Правовые и организационные основы исполнения уголовных наказаний: труды Академии*. Москва: Изд-во Акад. МВД СССР, 1991. С. 70.

вання системи виконання покарання у виді позбавлення волі.

Доречно зазначити, що наразі в Україні вітчизняні вчені у галузі історії держави і права, кримінального та кримінально-виконавчого права піднімають питання щодо уточнення наукових позицій з приводу подолання консервативних поглядів на теорію виправно-трудового права і його ролі в історії нашої держави. Тому 1989–1990 рр. справедливо можна вважати початком нового історичного процесу перетворення виправно-трудового законодавства у кримінально-виконавче.

Переконливим у цьому контексті є позиція І. В. Штанька, який вважав, що кризові явища, котрі виникли в цей історичний період у місцях позбавлення волі, супроводжувалися, на жаль, зростанням злочинності, захопленням заручників, груповою порукою засуджених, а тому вимагали у сфері виконання кримінальних покарань докорінні зміни¹.

Слушними в цьому контексті є й висновки інших учених і практиків пенітенціарної системи. Так, дослідник пенітенціарної системи України в умовах незалежності О. Б. Пташинський, аналізуючи особливості восьмого періоду в історії розвитку пенітенціарної системи (з квітня 1958 р., коли місця позбавлення волі в черговий історич-

¹ Штанько И. В. Пенитенциарная система Украины: состояние, проблемы реформирования, пути совершенствования. *Новая концепция Пенитенциарной системы Украины: материалы Междунар. семинара руководящих работников уголовно-исполнит. системы* (г. Киев, 24–25 нояб. 1994 г.)/под ред. И. В. Штанько, А. В. Левочкина. Киев: РИО КИВД при УАВЛ, 1995. С. 8.

ний раз були повернуті з Міністерства юстиції до системи МВС, де вони перебували до 22 квітня 1998 р.), дійшов таких висновків: *по-перше*, саме в цей час, у вісімдесяті роки, почалися розбудовчі процеси, які привнесли суттєві зміни у подальший розвиток пенітенціарної системи, як складного соціально-правового явища через призму гуманізації та демократизації і, *по-друге*, саме в цей період почалася розбудова української пенітенціарної системи на власному національному підґрунті у зв'язку з прийняттям у 1991 р. Акта проголошення незалежності України¹.

Доречним в історичній ретроспективі є і такий висновок О. Б. Пташинського: «На межі 1989–1990 років виникла об'єктивна необхідність переусвідомлення існуючої пенітенціарної політики, заснованої на принципах жорсткого централізму та адміністративно-командного управління, яка не в повному обсязі могла забезпечувати виконання покладених на неї завдань. Більше того, на той час у кримінально-виконавчій системі виникають глибокі кризові явища, які супроводжуються загостренням оперативної обстановки в місцях позбавлення волі, значним погіршенням криміногенного стану у державі – все це призвело до того, що 31 липня 1998 року Указом Президента України за № 827/98 було затверджено положення про Державний департамент України з питань виконання покарань»².

¹ Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 86–87.

² Там само, с. 87.

Важливо наголосити, що формування нової кримінально-виконавчої парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі розпочалось в Україні ще за часів радянської доби, коли у 1991 р. постановою Кабінету Міністрів УРСР було затверджено Концепцію «Про основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи Української РСР»¹. З позиції сучасного дослідження саме ця постанова поклала початок відродження вітчизняної кримінально-виконавчої системи і вимусила внести суттєві зміни до діючого на той час ВТК України.

Зокрема, як зазначає вітчизняна вчена Г. С. Резніченко, зміни, які були внесені до Виправно-трудового кодексу, суттєво вплинули на режим відбування засудженими покарання, він був пом'якшений, значно були розширені права та свободи засуджених, збільшено кількість побачень для засуджених з рідними та близькими, знято обмеження в листуванні, поліпшено комунально-побутові умови, медичне обслуговування, харчування тощо².

Окрім того, як наголошує Є. Ю. Бараш, старі авторитарні методи організації виконання покарань, що базувалися на підтриманні жорсткого режиму відбування покарання, усе менше сприяли утвердженню законності та правопорядку в орга-

¹ Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР: постанова Кабінету Міністрів Українській РСР від 11 лип. 1991 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88a-91-p> (дата звернення: 31.10.2018).

² Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок: монографія. Одеса: ОДУВС, 2009. С. 79.

нах і установах виконання покарань. Стало очевидним, що наростання негативних тенденцій в установах виконання покарань має інші, більш глибокі корені. Тому вже на рубежі 1989–1990 рр. виникла об’єктивна необхідність переосмислення виправно-трудової політики, глибокого аналізу стану справ та визначення відповідності цілей і завдань реальним можливостям та наслідкам. Саме тому було розроблено та схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 1991 р. № 88 Концепцію «Основні напрямки реформи кримінально-виконавчої системи в Україні»¹.

У її основу було покладено Декларацію про державний суверенітет України, прийняті Організацією Об’єднаних Націй Мінімальні стандартні правила поводження з ув’язненими, Загальну Декларацію прав людини, Європейські стандарти, інші міжнародні документи та угоди. Відтоді реформа кримінально-виконавчої системи України, яка планомірно здійснюється, передусім зорієнтована на виконання покарань з урахуванням міжнародного досвіду й актів, що стосуються прав людини, принципів гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Усе це створило об’єктивні передумови поглиблення реформування, підвищення рівня служби виконання покарань, надало можливість соціально переорієнтувати діяльність цен-

¹ Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР: постанова Кабінету Міністрів Українській РСР від 11 лип. 1991 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88a-91-p> (дата звернення: 31.10.2018).

трального органу виконавчої влади з питань виконання покарань на якісно нову роботу з урахуванням міжнародного досвіду, принципів гуманізму, законності, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виконання покарань¹.

Таким чином, за тридцять три роки в історії виконання покарання у виді позбавлення волі відбулися суттєві зміни, суть яких полягає в наступному:

- гармонізації національного законодавства у сфері виконання кримінальних покарань;
- приведення його умов до міжнародних стандартів;
- створення підґрунтям до прийняття нового Кримінально-виконавчого кодексу тощо.

Тому доречно зазначити, що із прийняттям Верховною Радою України 11 липня 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України набуло більшої чіткості правове регулювання виконання покарання у виді позбавлення волі, зокрема, в частині відбування покарання неповнолітніми особами, посилення правового статусу засуджених жінок, які є вагітними і мають дітей віком до трьох років, та гуманізації виконання цього виду покарання.

Більше того, утворення кримінально-виконавчих установ за рівнями безпеки, структурних дільниць карантину, діагностики і розподілу, ресоціалізації, посиленого контролю, соціальної реабілітації, соціальної адаптації дозволили адміністрації

¹ Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. С. 44.

установ виконання покарання у виді позбавлення волі створити цілісну систему стимулювання правослухняної поведінки засуджених до покарання у виді позбавлення волі. Також у КВК України 2003 р. були надані правові та соціально-психологічні підстави диференціації та індивідуалізації виконання покарання¹.

Саме вищенаведені підстави, як визначає вітчизняний вчений М. С. Пузирьов, хоча і були вироблені у виправно-трудовав праві, тобто за радянських часів, їхнє історичне минуле зародилося набагато раніше. Тому саме друга кодифікація виправного трудового права (1970–2004 рр.) заклала підвалини більш широкого застосування в умовах виконання покарань диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі і пройшла складний і суперечливий шлях розвитку в історії вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства².

У процесі історико-правового аналізу нами зроблено висновок, що підтверджує наявні на сьогодні численні наукові розробки, згідно з яким розпад СРСР зумовив виокремлення нового (реформаторського) періоду для виправно-трудоваї (а

¹ Об утверждении Положения о порядке и условиях исполнения уголовных наказаний, не связанных с мерами исправительно-трудоваого воздействия на осужденных: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 15 марта 1983 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1983. № 12. С. 175.

² Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: монографія/за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2014. С. 12.

після трансформації галузевого законодавства – кримінально-виконавчої) системи України, хронологічними рамками якого можна вважати 1991 р. і дотепер.

3.2. Організаційні засади діяльності установ виконання покарання у виді позбавлення волі

Проведене дослідження дало змогу встановити, що на різних етапах розвитку інституту виконання покарання у виді позбавлення волі організаційні заходи функціонування установ виконання цього виду покарання змінювалися, на що треба звернути увагу в історико-правовому аспекті в межах цього підрозділу роботи.

Аналіз нормативно-правових джерел та програмних документів системи виконання покарання у виді позбавлення волі у період з 1970 р. і дотепер, свідчить про те, що їх реалізація спрямовувалася на виконання відповідних завдань зазначених установ, основними з яких у вітчизняній історії права були:

1) за радянських часів – виправлення та перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів і поваги до правил соціалістичного співжиття, а також запобігання злочинам;

2) за часів незалежності і особливо з 2004 р. із відповідних завдань було виключено перевиховання засуджених, яке було замінено їхньою ресоціалізацією.

Водночас з 2014 р. змінилася парадигма праці засуджених до позбавлення волі, котра до цього часу була обов'язком останніх, а за радянських часів загалом посідала панівні позиції у процесі виконання досліджуваного виду покарання, на що вказувала й назва відповідної галузі права (законодавства) – «виправно-трудова».

Тому, враховуючи планово-економічний характер організації праці в СРСР загалом та УРСР зокрема, не минули питання удосконалення трудової діяльності і в умовах місць відбування покарання у виді позбавлення волі.

Як зазначав у навчальному посібнику «Організація праці засуджених» М. І. Подоляк, наголошуючи на важливості праці засуджених як основи їхнього виправлення і перевиховання, особливо, починаючи з 1974 р., приділялося велике значення економічному навчанню у ВТУ з контингентом засуджених. Згідно з вказівкою Політвідділу ВТУ МВС СРСР № 6/72 від 20 лютого 1974 р. «Про запровадження з 1 березня 1974 р. спеціальних занять для засуджених з основ економічних знань», в усіх ВТУ, починаючи з 1 березня 1974 р., проводилося економічне навчання з усіма засудженими ВТУ нарівні з політичними знаннями¹.

Також значна увага приділялася створенню належної виробничо-технічної бази, як матеріальної та організаційної основи трудового виховання,

¹ Подоляк М. І. Организация труда осужденных: учеб. пособие. Л ч.: Организация производства и труда осужденных. Львов: Львов. спец. сред. шк. подгот. начальствующего состава МВД СССР им. Г. И. Петровского, 1988. С. 7.

виправлення та перевиховання засуджених через залучення їх до суспільно корисної праці.

Зокрема, надаючи відповідь на запитання, чому виникла необхідність створення власної виробничо-технічної бази у ВТУ, М. І. Подоляк зазначав, що ще в недавньому минулому засуджені використовувалися в основному на контрагентських роботах, тобто за договорами з господарськими органами. Часта зміна господарських органів і плінність контингенту засуджених не давали можливості використовувати їх на складних роботах. Тому переважала, як правило, проста фізична праця, що не потребувала знань технологічного процесу, обладнання та професійних навичок. Проведеними дослідженнями, продовжує вчений, було виявлено, що проста фізична праця є мало-ефективним засобом виправлення та перевиховання засуджених, оскільки вони мало цікавилися ходом такого виробничого процесу й не отримували необхідної для подальшого життя кваліфікації¹.

Як показує проведений аналіз спеціальних джерел, на підприємствах ВТУ УРСР застосовувалися три види спеціалізації, що дає можливість скласти об'єктивну картину виробничо-технічної бази вітчизняних установ виконання покарання у виді позбавлення волі в історичній ретроспективі. Да таких спеціалізацій належали, зокрема:

¹ Подоляк М. І. Организация труда осужденных: учеб. пособие. І ч.: Организация производства и труда осужденных. Львов: Львов. спец. сред. шк. подгот. начальствующего состава МВД СССР им. Г. И. Петровского, 1988. С. 15.

1) предметна спеціалізація, що являла собою відокремлення виробництва однорідних, готових до споживання предметів (наприклад, сільгоспмашин у ВТУ-47, 48 УВС Львівського облвиконкому, меблів у ВТУ-30 УВС Львівського облвиконкому тощо);

2) подетальна спеціалізація, тобто спеціалізація з випуску окремих деталей або вузлів (застосовувалася для виробництва верстатів, машин та механізмів);

3) технологічна спеціалізація або спеціалізація на виконанні певних технологічних процесів.

Як зазначали дослідники, для виправно-трудових установ найбільш перспективними були подетальна і технологічна спеціалізації, оскільки вони створювали необхідні умови, відповідно до вимог Наказу МВС СРСР № 99 від 1986 р., про перетворення підприємств ВТУ у філії великих заводів. Варто наголосити, що зазначений наказ МВС СРСР, а також Постанова Ради Міністрів СРСР № 195 від 2 лютого 1985 р. сприяли подальшому розвитку прямих зв'язків підприємств ВТУ з підприємствами народного господарства¹.

Доречно відмітити, що праця засуджених до позбавлення волі за радянських часів виступала вагомим стимулом не лише для засуджених, а й сприяла активізації діяльності адміністрації ВТУ з організації належного процесу залучення спецкон-

¹ Подоляк М. И. Организация труда осужденных: учеб. пособие. Ч.: Организация производства и труда осужденных. Львов: Львов. спец. сред. шк. подгот. начальствующего состава МВД СССР им. Г. И. Петровского, 1988. С. 31.

тингенту до вказаного засобу виправлення та перевиховання. Як вдалося встановити за результатами історико-правового пошуку, це підкріплювалося і передбаченим відповідними нормативно-правовими актами стимулюванням персоналу відповідних установ за рахунок спецфонду, що формувався в установах за рахунок відповідної виробничої діяльності.

Так, як нам вдалося віднайти у спеціальних джерелах, Наказ МВС СРСР від 20 листопада 1987 р. у ст. 8 вимагав наступне: «Забезпечити покриття додаткових витрат на здійснення заходів з підвищення посадових окладів у межах планового фонду заробітної плати, введення пільг за податком на прибуток та інших пільг, установлених постановою Ради Міністрів СРСР від 1 жовтня 1987 р. № 1107 начальницькому складу ВТУ, лікувально-трудоному профілакторію, ВТП, ЛВП та їхніх підприємств, слідчого ізолятора й лікувальних установ системи ВТУ, за рахунок збільшення завдань з обсягу виробництва, прибутку, доходом від працевикористання засуджених та осіб, які тримаються в ЛТП та ВТП, а також за рахунок економії фонду заробітної плати, отриманої від удосконалення структури, зменшення чисельності, більш економного витрачання фонду матеріального заохочення»¹.

За результатами проведення дослідження нами доведено, що не варто забувати позитивний вітчиз-

¹ Подоляк М. И. Организация труда осужденных: учеб. пособие. І ч.: Организация производства и труда осужденных. Львов: Львов. спец. сред. шк. подгот. начальствующего состава МВД СССР им. Г. И. Петровского, 1988. С. 243.

няний досвід: в СРСР проблеми праці у виправно-трудових установах розглядалися не як проблеми відомчі, а на державному рівні. Це дало змогу в 1979 р. повністю забезпечити роботою 88,4 %, а в 1989 р. – 91,9 % засуджених у місцях позбавлення волі¹. Праця як основний засіб виправлення давала засудженим можливість не тільки покривати витрати на утримання і погашати позови, а й матеріально допомагати сім'ї, здобувати робітничі професії, а значить, бути затребуваними після звільнення².

Зі свого боку, згідно з сучасними даними, однією з важливих історико-правових та кримінально-виконавчих проблем становлення й розвитку кримінально-виконавчої системи є низький рівень залучення засуджених до праці (залишаються не працевлаштованими понад 80 % працездатних засуджених³.

Важливе значення з організаційно-правової точки зору в історичному контексті за часів радянської виправно-трудової системи відводилося визначенню лімітів наповнення виправно-трудових установ. Так, проведений історико-правовий аналіз надав підстави установити, що ліміт наповнення ВТУ залежав від режиму.

¹ Уголовно-исполнительная система. 130 лет/М. Г. Детков и др.; редкол.: С. Х. Шамсунов и др. Москва: Юриспруденция, 2009. 301 с.

² Быков А. В. Значение зарубежного опыта для совершенствования деятельности уголовно-исполнительной системы России. *Актуальные вопросы образования и науки*. 2015. № 3–4. С. 29.

³ Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2018. С. 2.

З'ясувати дані за цим напрямом нам вдалося через звернення до спеціальних джерел. Так, відповідно до Наказу МВС СРСР № 105 за 1986 р., фактична чисельність засуджених не могла перевищувати ліміт місць:

- а) у ВТУ загального режиму – 2000 осіб;
- б) у ВТУ посиленого режиму – 1800 осіб;
- в) у ВТУ суворого режиму – 1600 осіб;
- г) у ВТУ особливого режиму – 1000 осіб;
- г) виправно-трудова колонія-поселення – 1000 осіб;
- д) у колоніях-поселеннях для осіб, які вчинили злочини з необережності – 1500 осіб;
- е) у колоніях-поселеннях для осіб, які вчинили умисні злочини – 1500 осіб;
- є) у виховно-трудова колоніях – 750 осіб;
- ж) у тюрмах – 2000 осіб [216, с. 23].

Варто зауважити, що передбачення для кожного виду установ виконання покарань, залежно від виду режиму, ліміту наповнення, було рисою власне радянського виправно-трудова права, котре не отримало продовження у кримінально-виконавчій системі й галузевому законодавстві України.

Загалом варто відмітити, що дане питання виявляється вельми дискусійним у сучасній пенітенціарній науці в силу того, що різні країни по-різному підходять до визначення лімітів наповнення установ виконання покарань й законодавчого закріплення цієї категорії кримінально-виконавчого права.

Водночас, категорія «ліміту наповнення» установи виконання покарань властива пенітенціарному праву окремих зарубіжних країн. Так, укра-

їнським ученим М. С. Пузирьовим у процесі порівняльного аналізу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах встановлено, що кримінально-виконавчий закон Федеративної Республіки Німеччини, формулюючи норми щодо ліміту наповнення установ виконання покарань, деталізує його лише щодо двох категорій засуджених, а саме: тих, які тримаються в соціально-терапевтичних установах, і засуджених жінок. Зокрема, кількість місць у соціально-терапевтичній установі та у кримінально-виконавчій установі для жінок не має перевищувати 200¹.

Також поіменованим ученим зазначено, що 11,1 % опитаних ним під час дослідження вітчизняних учених-пенітенціаристів відмітили ліміт наповнення установ виконання покарань як неефективне явище². Зі свого, М. С. Пузирьов частково поділяє цю думку, виходячи з таких суджень: по-перше кримінально-виконавче законодавство України не містить, як у Федеративної Республіки Німеччини, будь-яких норм щодо визначення ліміту наповнення установ виконання покарань, а визначає лише норми жилої площі щодо різних категорій засуджених; по-друге, говорити про запровадження у кримінально-виконавчу систему чітких норм щодо визначення лімітів наповнення тих або інших установ варто після проведення

¹ Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 116–117.

² Там само.

комплексної (психолого-педагогічної, юридичної, матеріально-побутової, економічної, технічної) експертизи з цього питання¹. Ми долучаємося до вищенаведеної наукової позиції.

Як зазначає українська дослідниця проблем підготовки пенітенціарного персоналу О. С. Третяк, у період функціонування виправно-трудової системи часів другої кодифікації галузевого законодавства найбільш вдалою формою організації колективу засуджених був визнаний загін. Загонова система практично без змін збереглася до нинішнього часу з тією різницею, що з 1999 р. така форма об'єднання засуджених отримала назву – відділення соціально-психологічної служби².

На чолі загону засуджених призначався начальник, у коло функціональних обов'язків якого входили елементи соціальної роботи. На начальника загону, який проводив політико-виховну роботу із засудженими, покладалися функції: виправно-виховна; адміністративна; керівництво колективом засуджених. При цьому на нього покладалися функції: вивчення особистості засудженого та його ставлення до праці, поведінки, характеру, нахилів, інтересів; ведення документації;

¹ Пузирьов М. С. Класифікація установ виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у Федеративній Республіці Німеччині: порівняльно-правовий аналіз. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. Серія: Право. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 80.

² Третяк О. С. Ретроспективний аналіз проблеми підготовки пенітенціарного персоналу. *Теорія і практика підготовки управлінського персоналу для органів та установ виконання покарань: монографія* / В. О. Аніщенко, О. Г. Гончаренко, І. В. Іваньков та ін.; за заг. ред. О. М. Тогочинського. Чернігів: Акад. держ. пенітенц. служби, 2018. С. 7–37.

проведення політзанять, доповідей, бесід, оформлення наочної агітації; проведення атестації засуджених та складання характеристики; керівництво самодіяльними організаціями засуджених; прийом засуджених та аналіз виховної роботи¹.

Водночас, існувала низка проблем професійної підготовки зазначеної категорії пенітенціарного персоналу. Так, незважаючи на широке коло функцій начальника загону, на його самостійну початкову підготовку відводилося 30 годин. До основних питань, які вивчав начальник загону, належали такі, як: правове становище засуджених; відносини працівників колонії; праця засуджених та порядок її оплати; основні форми політико-виховної роботи із засудженими: трудове змагання; роз'яснення радянського законодавства; агітаційна та пропагандистська робота; культурно-масова та фізкультурно-спортивна робота; індивідуальна робота; зміст та основні напрями роботи начальника загону, його права та обов'язки. Взаємодія з різними службами установи; методика роботи з самодіяльними організаціями засуджених; заходи заохочення та стягнення; залучення засуджених до загальноосвітнього навчання; порядок звільнення засуджених; підготовка засуджених до звільнення².

¹ Воспитательная работа с осужденными: сб. док. в помощь нач. отряда и воспит./сост.: И. С. Москалюк, Д. В. Малышев, Б. Л. Шабельский. Киев: РИО МВД УССР, 1981. С. 25.

² Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: наказ Міністерства юстиції України від 4 лист. 2013 р. № 2300/5. С. 405–407. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13> (дата звернення: 20.10.2018).

На думку О. С. Третяк, становить інтерес те, що начальник загону мав відпрацювати (на це відводилося 10 годин) перелік питань та документів не лише в теоретичній, а й у практичній площині їхнього застосування. Це мали бути різні плани, конспекти для проведення занять із засудженими, анкети й характеристики, звіти¹.

Зазначимо, що нині начальник відділення соціально-психологічної служби організовує свою діяльність відповідно до низки положень (Положення про відділення соціально-психологічної служби; Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу засуджених; Положення про самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі), затверджених наказом Міністерства юстиції України «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» від 4 листопада 2013 р. № 2300/5. Додамо, що цим же наказом затверджено й Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора².

Процес осучаснення філософії виконання покарання у виді позбавлення волі на межі ХХ–ХХІ ст. супроводжувався не лише посиленням виправної

¹ Третяк О. С. Ретроспективний аналіз проблеми підготовки пенітенціарного персоналу. *Теорія і практика підготовки управлінського персоналу для органів та установ виконання покарань: монографія*/ В. О. Аніщенко, О. Г. Гончаренко, І. В. Іваньков та ін.; за заг. ред. О. М. Тогочинського. Чернігів: Акад. держ. пенітенц. служби, 2018. С. 26.

² Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: наказ Міністерства юстиції України від 4 лист. 2013 р. № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13> (дата звернення: 20.10.2018).

функції зазначеного покарання, а й діяльністю, спрямованою на протидію пенітенціарній злочинності.

Такий підхід до організації кримінально-виконавчого процесу сприяв не лише стабілізації внутрішньосистемних процесів, які відбувалися у вітчизняній пенітенціарній системі, а й гармонізації кримінально-виконавчого законодавства України та зарубіжних країн.

Водночас із позицій принципу історичної справедливості варто підкреслити, що організаційно-правові основи протидії пенітенціарній злочинності на сучасному етапі мають свої витоки в розробленій за радянських часів концепції зміцнення режиму виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі шляхом криміналізації злісної непокори вимогам адміністрації виправно-трудової установи, а також запобігання іншим кримінальним правопорушенням в умовах місць позбавлення волі.

Так, аналіз практики функціонування виправно-трудових колоній та радянської наукової літератури періоду другої кодифікації виправно-трудового законодавства засвідчив, що виправно-трудова політика щодо виконання покарання у виді позбавлення волі пріоритетними визначала організацію режиму в місцях позбавлення волі й тотальне залучення засуджених до суспільно корисної праці як у виправно-трудових колоніях, так і на об'єктах народного господарства УРСР.

Загалом політика протидії злочинності в радянських виправно-трудових установах відрізнялася репресивним характером, хоча в окремих випадках були й більш гуманні способи. Проте в

останньому випадку, це були, як правило, «некласичні» операції щодо вирішення надзвичайних ситуацій, коли в хід пускалася не гола сила, а авторитет і людяне ставлення з боку керівника-професіонала. Яскравий приклад – одна з найбільш резонансних справ початку 1970-х років – нейтралізація бунту у виправно-трудовій колонії № 2 м. Держинську (Донецької обл.), в якій на той момент трималося 3,5 тис. засуджених, шляхом проведення безпосередніх переговорів із кримінальними авторитетами начальником УВС Донецької області генералом І. Д. Гладушем (в подальшому – Міністр внутрішніх справ УРСР). Причиною бунту у виправно-трудовій колонії № 2 було порушення режиму законності з боку персоналу й несправедлива дисциплінарна практика. Як результат переговорів – було звільнено начальника колонії та його заступника з оперативної роботи, інших посадових осіб притягнуто до відповідних форм юридичної відповідальності. У свою чергу, І. Д. Гладушем було зроблено висновок, що причина тюремних бунтів на 90 % полягає в ментальності представників силового відомства. У свою чергу, для придушення бунту в червні 1990 р. у Дніпропетровському СІЗО було застосовано «класичний» (силовий) варіант. Проте у Дніпропетровську були на те відповідні причини: масові заворушення переросли в крайню стадію¹.

¹ Екс-міністр внутрішніх дел України Иван Гладуш: «Навести порядок в милиции невозможно. Коррупция бессмертна, все остальное – шоу». *Держава 2000: еженедельник*. 2006. № 27–28 (325). 7–13 июля. С. 6.

За напрямом підтримання й зміцнення режиму вживалася низка науково-практичних заходів, які згодом вплинули на нормативно-правове забезпечення процесу виконання покарання у виді позбавлення волі.

Так, радянські вчені з цього приводу зазначали, що дисциплінарна відповідальність є важливим засобом забезпечення встановленого режиму відбування покарання, виконує завдання зміцнення правопорядку в місцях позбавлення волі¹.

Водночас, у період 1970–1980-х рр. актуалізувалося питання про юридичні (адміністративні, дисциплінарні) преюдиції у виправно-трудовому правовому полі, коли за систематичні порушення засудженими встановленого порядку відбування покарання у виді позбавлення волі вони притягалися до кримінальної відповідальності. Такі протиправні дії засуджених було запропоновано називати «злісною непокорою вимогам адміністрації виправно-трудової установи». Водночас така позиція мала як прихильників, так і опонентів серед тогочасних учених і практиків, про що зазначає в кандидатській дисертації «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика» К. В. Бондарева².

¹ Правонарушения осужденных к лишению свободы и меры дисциплинарной ответственности/М. П. Журавлев, Г. А. Авансов, В. Е. Квашис и др. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1970. С. 4.

² Бондарева К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. С. 31–33.

Так, як можна зробити висновок з аналізу даних, наведених в дослідженні К. В. Бондаревої¹, питання щодо кримінально-правової протидії злісним порушенням режиму відбування покарання у виді позбавлення волі не отримали належної правової регламентації, аж до періоду другої кодифікації виправно-трудового законодавства.

Радянське виправно-трудове законодавство періоду першої кодифікації (ВТК Російської СФРР 1924 р. і УСРР 1925 р.) передбачало лише заходи дисциплінарного впливу на злісних порушників режиму відбування покарання у виді позбавлення волі. Так, за дослідженням О. С. Міхліна та Ю. Ф. Кваши, засуджені – злісні порушники режиму (насамперед ті, які негативно впливали на інших засуджених, зокрема, їх тероризували, а також схильні до вчинення втечі) по-перше, поміщалися в особливі камери під особливий нагляд; по-друге, були понижені у розряді, оскільки інші заходи впливу, аж до карцеру, не мали на них належного впливу; по-третє, всі такі засуджені підлягали переведенню у спеціальні ізолятори або в іншу ВТУ².

Натомість зростаюча потреба в посиленні владного порядку в установах виконання покарання у виді позбавлення волі (внаслідок учинення засудженими та ув'язненими в різних місцях СРСР групових непокор, акцій масових бойкотів, масо-

¹ Бондарева К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. С. 29–31.

² Михлин А. С., Кваша Ю. Ф. Злостные нарушители режима в ИТК: учеб. пособие. Рязань: Рязан. ВШ МВД СССР, 1982. С. 8.

вих заворушень тощо) поставили на порядок денний тогочасної науки і практики питання про необхідність обґрунтування і в подальшому запровадження кримінальної відповідальності за найтяжчі форми дисциплінарної преюдиції у процесі відбування покарання у виді позбавлення волі.

У свою чергу, радянські вчені поділилися як на прихильників такої новели в посиленні відповідальності засуджених (В. І. Горобцов, Л. Г. Крахмальник, Й. С. Ной), аж до кримінальної (О. С. Міхлін, М. О. Огурцов, А. М. Павлухін, О. Л. Ременсон), так і на її опонентів (Є. В. Болдирєв, Л. Г. Крахмальник, О. О. Наташев).

Так, В. І. Горобцов у власних дослідженнях звертав увагу на необхідність встановлення правових заходів впливу відносно осіб, які систематично порушували режим в період відбування покарання у ВТУ. Крім того, ним зазначалося, що звільнення з місць позбавлення волі засуджених, що не виправилися, становить підвищену суспільну небезпеку, виступає своєрідним резервом рецидивної злочинності, тому вчені-юристи висловили низку пропозицій стосовно правової регламентації попередження звільнення з ВТУ порушників режиму¹.

Натомість О. С. Міхлін вважав, що прийняття в союзних республіках (в тому числі й УРСР) норми, яка передбачала б кримінальну відповідальність за злісне порушення режиму відбування

¹ Горобцов В. И. Об уголовной ответственности за злостное неповиновение требованиям администрации исправительно-трудового учреждения. *Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе*. Свердловск, 1985. С. 74.

покарання, суттєво надала б адміністрації виправно-трудова колонії допомогу у зміцненні дисципліни та режиму відбування покарання серед засуджених. Кількість подібних посягань різко зменшилася б. Отже, сам факт наявності такої норми в законодавстві, на думку поіменованого вченого, мав би важливе попереджувальне значення¹.

Цікавою була позиція й інших дослідників того періоду – Й. С. Ноя та Л. Г. Крахмальника, які з метою підтримання дисципліни і порядку у виправно-трудова колоніях пропонували не зараховувати у строк відбування покарання час перебування засудженого у штрафному ізоляторі, у приміщенні камерного типу, а також дні, коли засуджений не працював без поважних причин (так звана система «мінус день»)².

Доречно звернути увагу на те, що більш радикальне вирішення цієї проблеми здійснив у власному дослідженні О. Л. Ременсон. Саме на його думку у Кримінальному кодексі слід передбачити спеціальний склад злочину, який би відтворював настання кримінальної відповідальності засуджених до позбавлення волі за систематичні злісні порушення режиму у ВТУ. Водночас, поіменований вчений звертав увагу вчених і практиків, що введення нової норми до Кримінального кодексу

¹ Михлин А. С. Ответственность за злостное неповиновение требованиям администрации ИТУ. *Проблемы укрепления режима в ИТУ: сб. науч. тр.* Москва, 1987. С. 7.

² Ной И. С. О пределах кары в лишении свободы. *Проблемы развития советского исправительно-трудова законодательства.* Саратов, 1961. С. 53.

буде мати велике виховне та профілактичне значення¹.

До прихильників введення кримінальної відповідальності за злісне порушення режиму у ВТУ в радянській юридичній науці належали також М. О. Огурцов та А. М. Павлухін, які вважали, що шкода, яка заподіювалась правопорядку у ВТУ такими засудженими, не відповідає загальній дисципліні, авторитету адміністрації ВТУ².

Водночас, опоненти запровадження кримінальної відповідальності для злісних порушників режиму у ВТУ апелювали до того, що дана норма є хибною і саме вона призведе до того, що засуджену особу можна буде тримати у ВТУ безкінечно.

Зокрема, на такій позиції стояв професор О. О. Наташев, який вважав, що система злісних порушників режиму у місцях позбавлення волі виявляється лише приводом для продовження строку покарання злочинцям, що не виправилися. А тому, покарання слід призначати не стільки за вчинені діяння, скільки для попередження можливих нових злочинів³. Не підтримуючи позицію О. О. Наташева, інший відомий радянський учений-пенітенціарист О. С. Міхлін у власних дослідженнях зазначав, що саме позбавлення волі закон

¹ Ременсон А. Л. Вопросы лишения свободы и общее учение о наказании. *Проблемы исправительно-трудового права: материалы науч. конф.* Томск, 1961. С. 18.

² Огурцов Н., Павлухин А. Уголовная ответственность осужденных за злостное неповиновение требованиям администрации исправительно-трудового учреждения. *Советская юстиция.* 1984. № 14. С. 21–23.

³ Наташев А. Е. Не переоценивать возможностей наказания. *К новой жизни.* 1965. № 1. С. 58–59.

пропонує застосовувати до найбільш небезпечних злочинців, яким притаманні наведені негативні якості особистості. Інших, більш ефективних способів боротьби з небезпечними злочинцями законодавство не знає¹.

Варто зазначити, що крім професора О. О. Наташева, проти запровадження кримінальної відповідальності за злісне порушення режиму відбування покарання виступали також інші радянські вчені, такі як Є. В. Болдирев та Л. Г. Крахмальник. На їхню думку, замість встановлення кримінальної відповідальності слід посилити роботу з виправлення злісних порушників режиму. Поіменованими вченими були висловлені побоювання стосовно того, що прийняття запропонованої норми призведе до неодноразового продовження покарання злісним порушникам режиму².

Варто наголосити, що вищенаведена теоретико-прикладна дискусія має місце й донині в українській юридичній науці, маючи як прихильників кримінальної відповідальності за злісну непокору (І. Г. Богатирьов, К. В. Бондарева, О. Г. Колб, І. М. Копотун, Ю. В. Орел та ін.), так і супротивників (А. П. Гель).

У будь-якому разі, що як за радянських часів, так і нині, домінантною в науці й на практиці є позиція щодо доцільності кримінальної відпові-

¹ Михлин А. С., Кваша Ю. Ф. Злостные нарушители режима в ИТК: учеб. пособие. Рязань: Рязан. ВШ МВД СССР, 1982. С. 78.

² Болдырев Е. В. Совершенствовать законодательство об ответственности за преступления, специальный субъект которых – заключенный. *Уч. зап. ВНИИСЗ*. Москва, 1969. Вып. 17. С. 92–94.

дальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань.

З історико-правової точки зору реакція законодавця виявилася в тому, що Указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 листопада 1983 р. КК УРСР був доповнений ст. 183³, яка встановила кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації ВТУ¹. Доречно звернути увагу та той факт, що аналізована стаття містила у собі дві частини. Перша встановлювала кримінальну відповідальність за злісну непокору законним вимогам адміністрації ВТУ або іншу протидію адміністрації у здійсненні її функцій особою, яка відбувала покарання у місцях позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання піддавалася протягом року стягненню у вигляді переведення в приміщення камерного типу (одиначних камер) або переводилася в тюрму. А друга містила кваліфікуючі ознаки і встановлювала кримінальну відповідальність за ті ж дії, вчинені особливо небезпечним рецидивістом або особою, засудженою за тяжкий злочин².

Водночас, як робить висновок у своєму дослідженні К. В. Бондарева, із прийняттям ст. 183³ КК УРСР, яка встановлювала досить суворе покарання у відношенні засуджених, які допускали

¹ Бондарева К. В. Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань: історико-правовий аспект. *Наук. зап. Ін-ту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 93–97.

² Кримінальний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 28 груд. 1960 р. № 2001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 31.10.2018).

злісну непокору вимогам адміністрації ВТУ, у персоналу виникло багато запитань, головне, як правильно застосовувати вказану кримінально-правову норму¹. Також поіменована дослідниця слушно зауважила, що не маючи належного досвіду застосування даної норми, працівники ВТУ допускали помилки щодо правильного застосування кримінального законодавства у справах про злочини, передбачені ст. 183³ КК УРСР, а це в свою чергу вплинуло на проведення дізнання по таких справах, збільшення перевірок з боку органів прокуратури, які здійснювали нагляд за законністю в діяльності ВТУ, і винесення рішень судами, які розглядали кримінальні справи за даний злочин².

Через це було вжито низку організаційно-правових заходів. Так, щоб усунути неузгодженість при застосуванні даної норми, Пленум Верховного Суду України 26 березня 1993 р. прийняв Постанову № 2 «Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі»³.

¹ Бондарева К. В. Злісна непоко́ра вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. С. 33.

² Бондарева К. В. Проблемність у застосуванні до засуджених ст. 391 КК України. *Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 27–28 жовт. 2016 р.)*. Чернігів, 2016. С. 41.

³ Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 берез. 1993 р. № 2 URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93> (дата звернення: 31.10.2018).

У подальшому, як зазначає К. В. Бондарева, із прийняттям у 2001 р. нового КК України, склад злочину, який був закріплений у ст. 183³ КК УРСР 1960 р. та передбачав кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації ВТУ, був у дещо трансформованому вигляді перенесений та закріплений у ст. 391 КК України 2001 р. та отримав назву «Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи»¹.

Подальші наукові дискусії щодо назви ст. 391 КК України, практика її застосування та обговорення громадськістю створили передумови для внесення до неї змін і доповнень у 2009 р. та на сьогодні вона має наступну назву: «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань»².

У контексті цього історико-правового дослідження хочемо наголосити на ситуації, протилежній криміналізації злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань, а саме – декриміналізації незаконної передачі заборонених предметів особам, яких тримають у слідчих ізоляторах, установах виконання покарань.

Зауважимо, що за радянських часів за вчинення відповідного діяння було передбачено кримінальну відповідальність (ст. 183⁴ КК України 1960 р.

¹ Бондарева К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. С. 34.

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.05.2019).

«Незаконна передача заборонених предметів особам, яких тримають у виправно-трудовах установах, слідчих ізоляторів, лікувально-трудовах і лікувально-виховних профілакторіях»¹), на чому зосереджують увагу вітчизняні вчені В. В. Шаблистий та Л. Г. Якименко², а нині – адміністративну, відповідно до ст. 188 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) «Незаконна передача заборонених предметів особам, яких тримають у слідчих ізоляторах, установах виконання покарань»³, що з позицій адміністративно-правового регулювання досліджено О. Г. Ткаченком⁴.

Заразом можемо підтримати висновок І. М. Копотуна, який зазначав, що саме за часів другої кодифікації виправно-трудового законодавства УРСР, 1983 р. було криміналізовано злісну непокору вимогам адміністрації виправно-трудової установи, а з 1987 р. – незаконну передачу заборонених предметів особам, яких тримають у виправно-трудовах установах, слідчих ізоляторах, лікувально-трудовах і лікувально-виховних профілакторіях.

¹ Шаблистий В. В., Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань: монографія/за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблистого. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 168 с.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. С. 45. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 11.05.2019).

³ Там само.

⁴ Ткаченко О. Г. Адміністративна відповідальність, пов'язана з порушенням режиму утримання в установах виконання покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2012. 19 с.

Водночас, поіменований учений зауважував, що до 1970-х та 1980-х років кримінально карним діянням у сфері порушення виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі визнавалися лише дії, що дезорганізують роботу виправно-трудових установ, і втеча з місця позбавлення волі або з-під варти. Відповідно до ст. 7¹ КК УРСР 1960 р. такі дії визнавалися тяжкими злочинами¹.

Отже, враховуючи аналіз попередніх історичних періодів генезису інститутів вітчизняного права, можемо констатувати, що за радянських часів також набули подальшого розвитку норми щодо протидії таким пенітенціарним злочинам, як втечі з місць позбавлення волі, про що свідчить визнання відповідно до ст. 7¹ «Поняття тяжкого злочину» КК УРСР 1960 р.² тяжким злочином (тобто таким умисним діянням, що являє підвищену суспільну небезпеку) втечі з місця позбавлення волі або з-під варти при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 183).

Тому з історико-правової точки зору доречно зазначити, що з часу прийняття КК УРСР 1960 р. до ст. 183 вносилися такі зміни:

– згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР» (Указ затверджено Законом Української РСР від 30 червня 1983 р. № 5466-Х):

¹ Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. С. 89.

² Кримінальний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 28 груд. 1960 р. № 2001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 31.10.2018).

У статті 183:

а) заголовок викласти в такій редакції:

«Стаття 183. Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти»;

б) у частині першій слова «Втеча з місця ув'язнення» замінити словами «Втеча з місця позбавлення волі»¹.

Загалом на момент прийняття нового КК України 2001 р. редакція ст. 183 попереднього закону про кримінальну відповідальність 1960 р. мала такий вигляд:

«Стаття 183. Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти

Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, вчинена особою, яка відбуває покарання або перебуває в попередньому ув'язненні, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Ті самі діяння, вчинені повторно, або за попереднім зговором групою осіб, або поєднані із заволодінням зброєю чи її використанням, або з насильством чи способом, небезпечним для життя або здоров'я інших осіб, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років»².

¹ Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України РПР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 30 черв. 1983 р. № 5466-Х. URL: https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/P834571.html (дата звернення: 11.05.2019).

² Кримінальний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 28 груд. 1960 р. № 2001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 31.10.2018).

При цьому український дослідник кримінально-правової протидії пенітенціарній злочинності О. О. Некрасов слушно зауважує, що наведені положення закону про кримінальну відповідальність 1960 р. не повною мірою узгоджувалися з положеннями чинного на той час ВТК УРСР¹, адже у названих галузевих актах про виконання та відбування покарань не містилося такого поняття, як «місця позбавлення волі», а використовувалися натомість такі: «Установи та органи, які виконують вироки судів до позбавлення волі і виправних робіт без позбавлення волі» (ст. 5), «місця відбування покарання» (ст. 6), «виправно-трудова установа» (гл. 3, статті 12–18), до яких належали «виправно-трудова колонія» (статті 13–16), «тюрми» (ст. 17) і «виховно-трудова колонія» (ст. 20)².

Зауважимо, що нині наявні аналогічні колізійні моменти щодо співвідношення норм ст. 393 КК України, що має назву «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варті» та ст. 11 КВК України, що має назву «Види органів і установ виконання покарань», і не містить таких установ, як місця позбавлення волі.

Також варто відмітити, що у 1993 р. Пленумом Верховного Суду України було прийнято Постанову «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування пока-

¹ Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1970. 40 с.

² Некрасов О. О. Ретроспективний аналіз заходів запобігання втечам з місць позбавлення волі. *Наук. вісн. Ін-ту кримінально-виконавчої служби. 2014. № 1 (спец. вип.): Пенітенціарна ідея Георгія Радова: минуле, сьогодення, майбутнє...: матеріали круглого столу (Київ, 6 лют. 2014 р.)*. Київ, 2014. С. 122.

рання в місцях позбавлення волі»¹. Водночас зауважимо, що факт прийняття зазначеної постанови саме в 1993 р. свідчить про необхідність або внесення до неї суттєвих змін, або прийняття в новій редакції, в силу того, що нині діють КК України 2001 р. та КВК України 2003 р. І норми зазначених кодексів не узгоджуються з положеннями названої постанови. Це стосується основної більшості злочинів, що вчиняються в установах виконання покарання у виді позбавлення волі на сучасному етапі.

Аналіз нормативно-правових джерел, практики діяльності установ виконання покарань та спеціальної літератури² засвідчив, що, крім вищезазначених, до національних елементів організаційно-правового забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі періоду трансформації виправно-трудового законодавства незалежної України належали такі:

- облік засуджених;
- їхній розподіл по загонам і об'єктам праці;
- постійний нагляд за поведінкою засуджених і осіб, які працюють разом з ними (технічний і адміністративний персонал);

¹ Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 берез. 1993 р. № 2. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93> (дата звернення: 31.10.2018).

² Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. С. 52, 54.

Кримінально-виконавче право: підручник/В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2011. С. 33.

- підтримка визначеного нормативно-правовими актами ступеня ізоляції від зовнішнього світу і різних груп засуджених (проти дія втечам, забезпечення режиму локалізації в межах структурних ділянок колоній);

- класифікація засуджених і диференціація психолого-педагогічного впливу на них;

- зміцнення суспільно корисних зв'язків;

- трудове і правове виховання;

- допомога в житловому, побутовому і працевлаштуванні після звільнення з установ виконання покарань;

- ініціативи уповноважених державних інституцій (Президента України, Кабінету Міністрів України, Державного департаменту України з питань виконання покарань) безпосередньо або шляхом направлення відповідних пропозицій до Верховної Ради України з прийняття низки допоміжних заходів щодо гуманізації виправної системи, поліпшення матеріальних умов утримання і виховання засуджених;

- створення Центрів зайнятості населення, які допомагають в працевлаштуванні осіб, звільнених із установ виконання покарань.

3.3. Шляхи удосконалення пенітенціарної парадигми в системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу виконання покарання у виді позбавлення волі

Важливим фактором забезпечення ефективності пенітенціарної парадигми виконання покарання у

виді позбавлення волі є компетентний пенітенціарний персонал, у якого сформовано необхідні теоретичні знання і практичні навички до оперативнослужбової діяльності у кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Тому можна підтримати позиції сучасних українських учених, на думку яких «детермінантом успішної діяльності кримінально-виконавчої системи є якісне кадрове забезпечення, що досягається шляхом визначення оптимального змісту навчання фахівців з одночасним вдосконаленням теоретико-методологічних основ їхньої підготовки»¹.

У контексті предмета дослідження важливо наголосити, що на різних етапах історичного розвитку завдання щодо підготовки пенітенціарного персоналу виконували різні інституції: від общинних шкіл тюремних наглядачів кінця XIX ст. в Російській імперії² – до вищих навчальних закладів системи МВС радянських часів³ та закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання Міні-

¹ Третьяк О. С. Ретроспективний аналіз проблеми підготовки пенітенціарного персоналу. *Теорія і практика підготовки управлінського персоналу для органів та установ виконання покарань: монографія*/ В. О. Аніщенко, О. Г. Гончаренко, І. В. Іваньков та ін.; за заг. ред. О. М. Тогочинського. Чернігів: Акад. держ. пенітенц. служби, 2018. С. 7.

² Гуцав О. В. Историко-педагогический анализ становления профессиональной подготовки сотрудников пенитенциарной системы России. URL: <https://www.center-bereg.ru/1373.html> (дата звернення: 10.08.2012).

Школа тюремных надзирательниц в Москве (1899–1910). *Тюремный вестн.* 1911. № 8–9. С. 951.

³ История советской милиции: в 2 т. Т. 2: Советская милиция в период социализма (1936–1977 гг.)/под ред. Н. А. Щелокова. Москва: Акад. МВД СССР, 1977. С. 325–329.

стерства юстиції України¹ на сучасному етапі розвитку відомчої пенітенціарної освіти.

Тому в цьому підрозділі дослідження ми проведемо ретроспективний аналіз підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу до виконання покарання у виді позбавлення волі у період з 1970 р. і дотепер.

Хочемо відзначити, що особливістю цього та декількох попередніх періодів (починаючи з кінця XIX ст.) виконання покарання у виді позбавлення волі було «паралельне» існування процесу виконання цього виду покарання та системи підготовки пенітенціарного персоналу у відповідних закладах освіти. А до кінця XIX ст. процес виконання покарання у виді позбавлення волі забезпечували особи без належного рівня спеціальної пенітенціарної підготовки. У даному разі ми ведемо мову про набір спеціальних пенітенціарних компетентностей у професіограмі працівника кримінально-виконавчої системи, адже окремі випадки залучення фахівців інших галузей (військовослужбовців, поліцейських чинів, священиків) до процесу виконання покарань до побудови системи відомчої пенітенціарної підготовки мали місце.

Примітно, що напередодні ухвалення виправно-трудового законодавства періоду другої кодифікації було не лише накопичено вагому науково-теоретичну базу, що вилилася у розроблення та

¹ Академія Державної пенітенціарної служби: історія та сучасність. 40-річчю створення присвячується. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2018. 312 с.

прийняття Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік 1969 р., а й створено науково-освітні й методичні передумови для виконання пенітенціарним персоналом оперативно-службових завдань вже за новим для того часу виправно-трудоим законодавством.

Аналіз спеціальних наукових джерел за напрямом підготовки персоналу для органів і установ виконання покарань дав можливість установити, що у 1967 р. було створено Республіканський інститут підвищення кваліфікації працівників МВС СРСР для навчання співробітників МВС (у тому числі і співробітників кримінально-виконавчої системи) по 150 посадовим категоріям. З 1988 р. інститут був перейменований у Всесоюзний інститут підвищення кваліфікації керівних працівників виправно-трудоим установ МВС СРСР. У ньому функціонували кафедри підготовки начальників загонів, оперативного складу та підрозділів режиму й нагляду пенітенціарної системи.

За результатами ретроспективного аналізу проблеми підготовки пенітенціарного персоналу сучасні вітчизняні вчені з цього напрямку дійшли висновку, що пенітенціарна система СРСР ніколи не мала власних вищих і середніх навчальних закладів¹.

На нашу думку, такий висновок є цілком закономірним, якщо брати до уваги той факт, що

¹ Третьяк О. С. Ретроспективний аналіз проблеми підготовки пенітенціарного персоналу. *Теорія і практика підготовки управлінського персоналу для органів та установ виконання покарань: монографія* / В. О. Аніщенко, О. Г. Гончаренко, І. В. Іваньков та ін.; за заг. ред. О. М. Тогочинського. Чернігів: Акад. держ. пенітенц. служби, 2018. С. 26–27.

за радянських часів система виконання покарань перебувала у складі МВС СРСР та відповідних міністерств союзних республік (у тому числі УРСР). Водночас хочемо наголосити, що факт перебування системи виконання покарань незалежної України у складі МВС на початку розбудови незалежної Української держави не завадив утворити в 1992 р. в м. Чернігові спеціальний навчальний заклад для підготовки осіб начальницького складу для системи виправно-трудоустанов України.

У процесі дослідження нами встановлено, що розвиток за часів СРСР системи підготовки персоналу для установ виконання покарань у загальному вигляді відображав тенденції, що відбувалися на міжнародній арені. Загалом відомою є роль міжнародних конгресів із питань пенітенціарного співробітництва¹, в історичному розвитку якого виділяють три етапи: перший (1846–1857 рр.), другий (1872–1950 рр.) і третій (з 1955 р. і дотепер).

Саме під час роботи міжнародних конгресів третьої серії посилилася увага до питань професійної підготовки пенітенціарного персоналу. Так, на конгресі в Женеві (1955 р.) серед питань порядку денного розглядався такий напрям, як добір та навчання тюремного персоналу. Зокрема, в резолюції «Добір і підготовка особового складу для пенітенціарних виправних установ» отримали відображення такі питання: а) характер тюремної

¹ Пузирьов М. С., Шкута О. О. Перші міжнародні пенітенціарні конгреси (1846, 1847, 1857 рр.) як історико-правовий вимір порівняльних кримінально-виконавчих досліджень. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту*. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 19. С. 106–108.

служби; б) статус тюремного персоналу й умови служби; в) комплектування службового персоналу; г) професійна підготовка. Були вироблені принципи добору і розміщення кадрів у пенітенціарних установах, визначена потреба створення спеціальних навчальних закладів для професійної підготовки співробітників.

А вже через 20 років, на Міжнародному конгресі ООН із запобігання злочинів та поводження з правопорушниками в Женеві (1975 р.) на секційних засіданнях було розглянуто питання поводження із засудженими, а також добору і професійної підготовки поліцейських кадрів. Констатувалося, що кінцевими цілями виправної системи є ресоціалізація (виправлення і перевиховання) правопорушника, захист суспільства від злочинних посягань, зниження злочинності. В інтересах реформи виправної системи доцільно забезпечити надійні гарантії захисту прав засуджених, розширити участь громадян у розробці і здійсненні пенітенціарних програм, поліпшити взаємодію виправних установ з установами охорони здоров'я і соціального забезпечення¹.

Цілком закономірно, що практична реалізація вищенаведених підходів виконання покарання у виді позбавлення волі потребувала висококваліфікованих пенітенціарних кадрів. І що примітно, зазначені стратегічні завдання із розумінням були сприйняті за радянських часів під егідою МВС та

¹ Тимофеев В. Г. Уголовно-исполнительная система России: цифры, факты и события: учеб. пособие. Чебоксары, 1999. 206 с.

відповідних галузевих навчальних закладів. Основні з професійних компетентностей пенітенціарного персоналу за радянських часів було зорієнтовано на: виконання режимних заходів щодо недопущення та фіксації фактів правопорушень з боку засуджених та ув'язнених; проведення політико-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі; організацію виробничого процесу у виправно-трудових установах із метою 100-відсоткового залучення засуджених до суспільно корисної праці.

Разом із тим, якщо за радянських часів гострої проблеми щодо наявності навчальних закладів, які здійснювали підготовку фахівців для системи виправно-трудових установ не стояло (вищі навчальні заклади функціонували в Росії, Литві, інших союзних республіках, і відбувався взаємних обмін фахівцями та направлення на службу до інших регіонів, у разі виникнення так званого «кадрового голоду»), то після розпаду СРСР кожна із колишніх республік змушена була по-новому вибудовувати систему підготовки пенітенціарного персоналу.

Для більшості колишніх республік (серед яких була й Україна) це стало складним завданням, оскільки абсолютна більшість вищих навчальних закладів, які спеціалізувалися на підготовці фахівців для системи органів і установ виконання покарань, залишилась у Росії (Москва, Рязань, Саратов, Томськ та ін.). Проте саме розпад СРСР, на нашу думку, сприяв тому, що в Україні було утворено навчальні заклади, діяльність яких була орієнтована саме на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу.

На подібних процесах наголошують і сучасні дослідники, виокремлюючи зазначений фактор і зазначаючи наступне: «Прийняті в зарубіжних країнах доктринальні положення про необхідність якісної професійної підготовки пенітенціарного персоналу, здатного належним чином виконувати свої функції, стали підставою для створення спеціалізованих навчальних закладів та розробки програм професійної підготовки, до змісту яких почали включати вивчення основних міжнародних принципів та правил поведження із засудженими. Закритість Радянського Союзу, внаслідок політичного курсу тодішнього керівництва, не сприяла запровадженню гуманістичних основ у систему виконання кримінальних покарань»¹.

У незалежній Україні процеси підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу до виконання покарання у виді позбавлення волі пов'язуються з навчальними (освітніми) осередками таких міст, як Києва, Харкова, Чернігова, Білої Церкви, Кам'янського (до 2016 р. – Дніпродзержинська) Хмельницька. Навчальні заклади цих міст протягом років незалежності (а окремі з них – і за радянських часів) здійснювали та здійснюють підготовку пенітенціарного персоналу на різних освітніх рівнях.

¹ Третьак О. С. Ретроспективний аналіз проблеми підготовки пенітенціарного персоналу. *Теорія і практика підготовки управлінського персоналу для органів та установ виконання покарань: монографія* / В. О. Аніщенко, О. Г. Гончаренко, І. В. Іваньков та ін.; за заг. ред. О. М. Тогочинського. Чернігів: Акад. держ. пенітенц. служби, 2018. С. 29.

Варто зазначити, що нині органи і установи виконання покарань забезпечують фахівцями такі відомчі (системи Міністерства юстиції України) заклади освіти:

– Академія Державної пенітенціарної служби (до 21 жовтня 2015 р. – Чернігівський юридичний коледж Державної пенітенціарної служби України);

– Білоцерківський центр підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України;

– Дніпровський центр підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України;

– Хмельницький центр підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Серед закладів вищої освіти Міністерства освіти України, які протягом років незалежності України провадили й провадять підготовку фахівців для органів і установ виконання покарань, варто відмітити такі, як:

– Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (зокрема 9-й факультет підготовки фахівців для Державної кримінально-виконавчої служби України);

– Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (соціологічний факультет).

Разом із тим, у 1999 р. було призупинено набір на факультет підготовки та перепідготовки співробітників органів та установ виконання покарань Київським інститутом внутрішніх справ.

Також варто зазначити, що з 2011 р. у складі Національної академії внутрішніх справ функціонував Інститут кримінально-виконавчої служби, забезпечення діяльності якого здійснюється у межах бюджетних призначень, передбачених для Міністерства юстиції у Державному бюджеті України на відповідний рік¹.

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо, що нині ситуація є оптимальною, а саме: на базі єдиного закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання Міністерства юстиції України (яким є Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів) забезпечується повноцінний цикл (за чотирма з п'яти (за винятком наукового рівня, що передбачає підготовку докторів наук) рівнями вищої освіти – початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень) підготовки осіб із вищою освітою для потреб органів і установ виконання покарань.

Проте до цього більше як 20 років існувала актуальна проблема для пенітенціарних установ України, пов'язана з формуванням відомчої мережі навчальних закладів, на чому в 2013 р. було наголошено професором І. Г. Богатирьовим². Так,

¹ Про утворення Інституту кримінально-виконавчої служби: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 берез. 2011 р. № 201-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-2011-p> (дата звернення: 20.10.2018).

² Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження). Київ, 2013. С. 55.

поіменованим ученим було встановлено, що довгий час у кримінально-виконавчій службі не вирішувалось питання щодо створення власного вищого навчального закладу III–IV рівня акредитації.

Тому, продовжує І. Г. Богатирьов, керівництвом ДПтС України упродовж 2010–2011 рр. було проведено системну роботу щодо організації повноцінної системи ступеневої освіти усіх рівнів здобуття освіти, починаючи від робітничої професії (молодшого інспектора) і закінчуючи ступенем магістра. Тому, нині це питання вирішено. На той час (2013 р.) персонал ДКВС України проходив курсове навчання з первинної професійної підготовки та підвищення кваліфікації в Білоцерківському, Дніпродзержинському та Хмельницькому училищі підвищення кваліфікації та перепідготовки персоналу.

Підготовка фахівців для пенітенціарної служби з вищою освітою здійснювалася в Національному університеті «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна та Чернігівському юридичному коледжі ДПтС України. 2011 р. відбувся перший набір курсантів та слухачів на навчання до Інституту кримінально-виконавчої служби (м. Київ)¹. Саме співпраця коледжу і інституту, як зауважував вітчизняний вчений І. Г. Богатирьов дозволили успішно і в короткий час провести перший набір курсантів і слухачів на навчання в Інститут².

¹ Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження). Київ, 2013. С. 55–56.

² Літопис навчального закладу: від школи міліції до Академії/ред. кол.: В. П. Синиця, М. О. Прохоренко, О. В. Євдокимов. Київ: ВД «Дакор», 2017. С. 156.

Вважаємо, що дані, наведені професором І. Г. Богатирьовим, потребують корегування з наступних позицій.

По-перше, станом на 2013 р. не було достатніх підстав говорити про те, що у кримінально-виконавчій службі функціонував власний вищий навчальний заклад III–IV рівня акредитації. Так, дійсно, з історичної точки зору достеменно відомо, що на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 201-р було утворено Інститут кримінально-виконавчої служби¹. Проте з іншого боку, згідно з цим розпорядженням, створення зазначеного навчального закладу було виявом політичної волі на основі поданої пропозиції Міністерства внутрішніх справ та Державної пенітенціарної служби щодо утворення в установленому порядку у складі Національної академії внутрішніх справ Інституту кримінально-виконавчої служби.

Тобто з вищевикладеного та із практики функціонування відповідного навчального закладу випливає, що Інститут кримінально-виконавчої служби функціонував на підставі ліцензії Національної академії внутрішніх справ, підпорядковувався Академії з питань організації навчального процесу, і що найвідмітніше, випускники Інституту кримінально-виконавчої служби отримували диплом про закінчення Національної академії внутрішніх справ.

¹ Про утворення Інституту кримінально-виконавчої служби: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 берез. 2011 р. № 201-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-2011-p> (дата звернення: 20.10.2018).

Разом із тим, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 201-р, було встановлено, що забезпечення діяльності зазначеного Інституту здійснювалося у межах бюджетних призначень, передбачених для Державної пенітенціарної служби у Державному бюджеті України на відповідний рік. Така практика створювала багато складнощів.

Проведений нами аналіз низки звітних документів за напрямками фінансово-господарської діяльності засвідчив, що з юридичної точки зору в межах укладених договорів між Інститутом кримінально-виконавчої служби та Національною академією внутрішніх справ остання мала право встановлювати ціни вищі (до двох разів більше) на відповідні види послуг, порівняно з тими, що передбачалися для курсантів системи МВС. Так, наприклад, однакові норми продуктового довольства на добу, що надавалися Національною академією внутрішніх справ, обходилися для курсантів цієї Академії у 18 грн, в той час як для курсантів Інституту – у 33 грн.

За таких умов, щорічно на Інститут кримінально-виконавчої служби витрачалося близько 23 млн грн в той час коли на Чернігівський юридичний коледж ДПтС України – близько 14 млн грн. І це при тому, що кількість курсантів, які на той час навчалися в коледжі, була більшою, порівняно з Інститутом. На час наведення зазначених вище показників (а це 2012/2013 н. р.) в Інституті кримінально-виконавчої служби навчалася два курси курсантів, а в Чернігівському юридичному коледжі ДПтС Украї-

ни – чотири, тобто в два рази більше (а за кількістю осіб – в 1,85 раза).

Тим більше, що Інститут кримінально-виконавчої служби укладав договори на оренду приміщень із Національною академією внутрішніх справ, в той час, як Чернігівський юридичний коледж ДПтС України мав власну навчально-матеріальну базу та самостійну статтю видатків. Тобто говорити про фінансову, матеріально-технічну та освітню самостійність Інституту кримінально-виконавчої служби, як відомчого навчального закладу системи вищої освіти не зовсім коректно.

На підставі вищевикладеного можемо стверджувати, що за часів існування у ДКВС України двох навчальних закладів більш правильно говорити про наявність самостійного навчального закладу II рівня акредитації (Чернігівському юридичному коледжі ДПтС України), з користуванням послугами іншого відомства (Міністерства внутрішніх справ України) для підготовки фахівців освітніх рівнів «спеціаліст», «магістр» в Інституті кримінально-виконавчої служби Національної академії внутрішніх справ.

По-друге, з утворенням 21 жовтня 2015 р. Академії Державної пенітенціарної служби, реорганізувавши шляхом перетворення Чернігівський юридичний коледж Державної пенітенціарної служби України¹ повною мірою з порядку денного було

¹ Про утворення Академії Державної пенітенціарної служби: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 2015 р. № 1111-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1111-2015-p> (дата звернення: 21.10.2018).

знято питання щодо відсутності у кримінально-виконавчій службі власного вищого навчального закладу III–IV рівня акредитації. Проте виникло інше слушне питання, що потребувало свого вирішення, з метою економії бюджетних коштів, що виділялися на систему виконання покарань.

Так, з огляду на створення в м. Чернігові самостійного закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання, який, порівняно з Інститутом кримінально-виконавчої служби, має власну ліцензію на підготовку фахівців із вищою освітою, навчально-матеріальну базу, постало слушне питання про доцільність існування двох закладів вищої освіти в системі ДПтС України (а після її ліквідації 18 травня 2016 р. – Міністерства юстиції України). Тому на рівні центрального органу виконавчої влади (ДПтС України) було прийнято рішення про припинення здійснення Інститутом кримінально-виконавчої служби набору курсантів із 2016 р. Таким чином, урахувуючи чотирирічний цикл підготовки фахівців із вищою освітою в цьому закладі освіти, Інститут кримінально-виконавчої служби функціонує до випуску офіцерів у 2019 р.

Таким чином, система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу до виконання покарання у виді позбавлення волі пройшла тривалий час: від відсутності протягом тривалого часу освітніх установ, що відповідали за систему відбору та підготовки пенітенціарних кадрів, до створення общинних шкіл тюремних наглядачів кінця XIX ст. в Російській

імперії, підвищення рівня професійної освіти персоналу установ виконання покарань у вищих навчальних закладів системи МВС радянських часів та формування системи закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання Міністерства юстиції України на сучасному етапі розвитку відомчої пенітенціарної освіти.

При цьому на кожному історичному етапі концептуальні підходи до вирішення проблем підготовки персоналу органів і установ виконання покарань було пов'язано з основними функціями, які виконувала кримінально-виконавча система української держави. Сучасний період передбачає чітку диференціацію напрямів підготовки фахівців відповідної галузі на персонал установ виконання покарань та персонал уповноважених органів з питань пробації, про що свідчить, зокрема, утворення таких інституцій, як Адміністрація Державної кримінально-виконавчої служби України, Центр пробації, а також відкриття та функціонування факультету пробації на базі закладу вищої освіти – Академії Державної пенітенціарної служби.

Висновки до розділу 3

1. Проведене нами дослідження організаційно-правового аналізу програмних документів у сфері реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі засвідчило, що кінець 1970-х років відмічався поживавленням як наукових розробок, так і заходів, спрямованих на удо-

сконалення профілактичної роботи й підвищення ефективності виконання покарань та заходів виправно-трудового впливу.

2. Доведено, що така тенденція пов'язана була: з розвитком галузевої юридичної науки (насамперед набуття самостійності наукою виправно-трудового права); наявним вже на кінець 1970-х років досвідом застосування норм ВТК УРСР 1970 р.; станом, структурою, географією і тенденціями як загальнокримінальної, так і пенітенціарної злочинності; усвідомленням наукою і практикою виправно-трудового права універсального характеру галузі шляхом регулювання правовідносин, пов'язаних з виконанням покарань, як пов'язаних, так і не пов'язаних з позбавленням волі.

3. Проведене дослідження дало змогу встановити, що на різних етапах розвитку інституту виконання покарання у виді позбавлення волі організаційно-правові аспекти функціонування установ виконання цього виду покарання змінювалися. Зазначимо, що їхня реалізація спрямовувалася на виконання відповідних завдань зазначених установ, основними з яких у визначений період вітчизняної історії права були:

4. Аналіз нормативно-правових джерел, практики діяльності установ виконання покарань та спеціальної літератури засвідчив про поступову еволюцію національних елементів організаційно-правового забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі періоду виправно-трудового законодавства до трансформації його у кримінально-виконавче законодавство України.

5. У контексті предмета дослідження встановлено, що на різних етапах історичного розвитку завдання щодо підготовки пенітенціарного персоналу виконували різні інституції: від общинних шкіл тюремних наглядачів кінця XIX ст. в Російській імперії, до вищих навчальних закладів системи МВС радянських часів та закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання Міністерства юстиції України на сучасному етапі розвитку відомчої пенітенціарної освіти.

6. На кожному історичному етапі концептуальні підходи до вирішення проблем підготовки персоналу органів і установ виконання покарань було пов'язано з основними функціями, які виконувала кримінально-виконавча система української держави. За результатами ретроспективного аналізу даної проблеми доведено, що пенітенціарна система СРСР ніколи не мала власних вищих і середніх навчальних закладів такого профілю.

7. Зазначено, що після отримання Україною незалежності у сфері підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу до виконання покарання у виді позбавлення волі відбулися кардинальні зміни, зявилися відомчі навчальні заклади у таких містах, як Києві, Харкові, Чернігові, Білої Церкви, Кам'янському (до 2016 р. – Дніпродзержинську) Хмельницьку. Це дозволило направити до кримінально-виконавчої системи професійно теоретично і практично підготовлених випускників, завдання яких впровадити інноваційні підходи щодо виправлення і ресоціалізації засуджених.

Висновки

У дисертації здійснено історико-теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення важливого для вітчизняної юридичної науки завдання, яке полягає у створенні цілісної наукової концепції, де розкриваються проблеми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). За результатами проведеного дослідження сформульовано наступні висновки:

1. Узагальнено та систематизовано результати аналізу наукової літератури сучасних та зарубіжних вчених, в яких висвітлюються різні аспекти виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Зазначено, що наукові праці, присвячені виконанню покарання у виді позбавлення волі в Україні у зазначений період, є досить фрагментарними та нечисленими. Проте, незважаючи на значну кількість історіографічної літератури наукового та публіцистичного спрямування, проблема виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні залишає ще чимало «білих плям», зокрема, питання нормативно-правового забезпечення організації, діяльності та кадрового складу. Встановлено, що комплексні історико-правові дослідження, присвячені темі монографії, майже відсутні.

2. Обґрунтовано і реалізовано комплексний підхід до формування джерельної бази та методології дослідження, яка охоплює всю сукупність дотичних до проблематики дослідження різноманітних джерел, зокрема законодавчих та інших підза-

конних актів, відомчих нормативних документів УДКВС України в областях, що дозволило всебічно розкрити роль і значення управлінь в організаційній та оперативно-службовій діяльності органів і установ виконання покарань з метою виправлення та ресоціалізації засуджених. Так, завдяки аналізу джерельної бази та архівних документів визначено найбільш вагомі теоретико-прикладні напрацювання українських учених і практиків-пенітенціаристів періоду 1991–2003 рр., що засвідчує вироблені ними доктринальні положення, дефініції, а також пропозиції щодо конструювання норм законодавства у сфері виконання покарань за нових політико-правових умов. Доведено, що саме прийняття Верховною Радою України 11 липня 2003 р. КВК України засвідчило завершення логічного процесу трансформації виправно-трудового законодавства у кримінально-виконавче та сприяло ефективному розробленню подальших відповідних законопроектів щодо покращення умов відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

3. Вивчено радянський період другої кодифікації виправно-трудового законодавства УРСР. Встановлено, що виправно-трудоий кодекс УРСР не тільки відтворював, конкретизував і доповнював відповідні положення загальносоюзного виправно-трудоого законодавства, а й самостійно вирішував багато питань виправно-трудоого характеру, регулювання яких належало до компетенції союзних республік. На підставі аналізу Основ виправно-трудоого законодавства Союзу РСР та союзних

республік і ВТК УРСР доведено, що найбільшою мірою вищезазначені положення знайшли своє закріплення у розділах III відповідних історико-правових актів, присвячених регламентації порядку і умов виконання покарання у вигляді позбавлення волі.

4. Показано трансформацію виправно-трудового законодавства незалежної України, на підставі чого аргументовано, що здобутки тогочасної науки виправно-трудового права закріплено в положеннях щодо класифікації установ виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а також доведено про завершення як теоретичного, так і нормативно-правового періоду вітчизняного виправно-трудового законодавства у кримінально-виконавче.

5. Висвітлено новітній період розвитку кримінально-виконавчого законодавства у сфері виконання покарань. Зазначено, що на підставі аналізу двох нормативно-правових документів у сфері виконання покарань – ВТК 1970 р. та КВК 2003 р. – встановлено, що останній містить уніфіковану модель виконання всіх 12 видів покарань, передбачених КК України, котра враховує вітчизняні й зарубіжні пенітенціарні здобутки, передбачає норми, що корелюють з міжнародними стандартами у сфері прав людини й поводження із засудженими, ґрунтується на виправно-ресоціалізаційній концепції організації кримінально-виконавчого процесу. Виокремлено зміни кримінально-виконавчого законодавства згідно КВК України (за трьома періодами I період: 2004–2010 рр.; II період:

2010–2016 рр.; III період: 2016 р. – теперішній час) та доведена їх історична спроможність щодо правової регламентації порядку і умов виконання та відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі на певний строк.

6. Завдяки реалізації програмних документів у сфері реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі було сформульовано й обґрунтовано низку нових концептуальних положень, які мають важливе теоретичне та практичне значення для науки історії держави і права та кримінально-виконавчого права. Зазначено, що у 70–90-х рр. ХХ ст. відмічався позбавленням як наукових розробок, так і заходів, спрямованих на удосконалення профілактичної роботи й підвищення ефективності виконання покарань та заходів виправно-трудоного впливу. Проте події 1991 р. не дозволи впровадити в життя жоден із них. Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 1991 р. № 88 було розроблено Концепцію «Основні напрямки реформи кримінально-виконавчої системи в Україні» в основу якої було покладено Декларацію про державний суверенітет України, прийняті Організацією Об'єднаних Націй «Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими», Загальну Декларацію прав людини, Європейські стандарти, інші міжнародні документи та угоди. Усе це створило об'єктивні передумови поглиблення реформування, підвищення рівня служби виконання покарань та переорієнтувати діяльність служби виконання покарань на якісно нову роботу з урахуванням міжнародного досвіду, принципів

гуманізму, законності, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

7. Надано ґрунтовну характеристику організаційним засадам діяльності установ виконання покарання у виді позбавлення волі. Встановлено, що на різних етапах історичного розвитку система виконання покарання у виді позбавлення волі постійно змінювалася. Зазначено, що їхня реалізація спрямовувалася на поступову еволюцію національних елементів організаційно-правового забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі періоду виправно-трудового законодавства до трансформації його у кримінально-виконавче законодавство України.

8. Досліджено підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу до виконання покарання у виді позбавлення волі. Визначено, що система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу до виконання покарання у виді позбавлення волі пройшла тривалий час: від відсутності протягом тривалого часу освітніх установ, що відповідали за систему відбору та підготовки пенітенціарних кадрів, до створення общинних шкіл тюремних наглядачів кінця ХІХ ст. в Російській імперії, підвищення рівня професійної освіти персоналу установ виконання покарань у вищих навчальних закладів системи МВС радянських часів та формування системи закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання Міністерства юстиції України на сучасному етапі розвитку відомчої пе-

нітенціарної освіти. Зазначено, що після отримання Україною незалежності у сфері підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу до виконання покарання у виді позбавлення волі відбулися кардинальні зміни. Серед закладів вищої освіти Міністерства освіти України, які протягом років незалежності України провадили й провадять підготовку фахівців для органів і установ виконання покарань, варто відмітити такі, як: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (9-й факультет підготовки фахівців для Державної кримінально-виконавчої служби України); Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (соціологічний факультет); Інститут кримінально-виконавчої служби; Академія Державної пенітенціарної служби (до 21 жовтня 2015 р. – Чернігівський юридичний коледж Державної пенітенціарної служби України).

Список використаних джерел

1. Академія Державної пенітенціарної служби: історія та сучасність. 40-річчю створення присвячується. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2018. 312 с.
2. Алексеев С. С. Восхождение к праву: поиски и решения. Москва: Норма, 2003. 748 с.
3. Андреященко Р. А. Пенитенциарная система Англии и Уэльса в XVI–XX вв.: историко-юридическое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2006. 180 с.
4. Андрущак О. М. Становлення та розвиток виправно-трудового права та законодавства України у другій половині ХХ століття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2012. 20 с.
5. Артамонов В. П. Наука радянського виправно-трудового права. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 14–16.
6. Архівні матеріали УДКВС України у Вінницькій області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 8. 175 с.
7. Архівні матеріали УДКВС України у Волинській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 9. 264 с.
8. Архівні матеріали УДКВС України у Дніпропетровській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 10. 658 с.
9. Архівні матеріали УДКВС України у Житомирській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 12. 122 с.
10. Архівні матеріали УДКВС України у Запорізькій області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 14. 514 с.
11. Архівні матеріали УДКВС України у Івано-Франківській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 15. 149 с.
12. Архівні матеріали УДКВС України у Кіровоградській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 17. 249 с.
13. Архівні матеріали УДКВС України у Львівській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 20. 271 с.

14. Архівні матеріали УДКВС України у м. Києві та Київській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 16. 342 с.
15. Архівні матеріали УДКВС України у Миколаївській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 21. 282 с.
16. Архівні матеріали УДКВС України у Одеській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 22. 302 с.
17. Архівні матеріали УДКВС України у Полтавській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 23. 280 с.
18. Архівні матеріали УДКВС України у Рівненській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 24. 230 с.
19. Архівні матеріали УДКВС України у Сумській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 25. 330 с.
20. Архівні матеріали УДКВС України у Тернопільській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 26. 244 с.
21. Архівні матеріали УДКВС України у Харківській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 27. 568 с.
22. Архівні матеріали УДКВС України у Херсонській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 28. 274 с.
23. Архівні матеріали УДКВС України у Хмельницькій області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 29. 280 с.
24. Архівні матеріали УДКВС України у Черкаській області. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2. 296 с.
25. Архівні матеріали УДКВС України у Чернігівській області. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 28. 262 с.
26. Астемиров З. А., Калинин Ю. В., Шупилов В. П. Со-временные пенитенциарные системы капиталистических государств: учеб. пособие. Рязань: РВШ МВД СССР, 1977. 125 с.
27. Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание: монография. Минск: Вышэйш. шк., 1976. 384 с.
28. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2006. 178 с.
29. Бажанов О. И. Прогрессивная система исполнения наказания: монография. Минск: Наука и техника, 1981. 168 с.

30. Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. 189 с.
31. Беца О. В. До питання про створення служби пробації в Україні. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 34–41.
32. Беца О., Панасюк М., Шкадюк В. Впровадження альтернативних видів покарань в Україні: навч. посіб./за ред. О. В. Беци. Київ: МП «Леся», 2003. 116 с.
33. Биба Ю. В. Історія розвитку проблеми виконання покарань у виді позбавлення волі на теренах України (1970–2004 рр.). *II Всеукраїнські науково-правові читання пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, члена-кореспондента Національної академії правових наук України Н. Р. Нижник: зб. матеріалів (м. Ірпінь, 3 жовт. 2018 р.)*/за заг. ред. А. Є. Шевченка. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 153–157.
34. Биба Ю. В. Роль архівних джерел у дослідженні виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Перші наукові читання керівника наукової школи «Інтелект» доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Богатирьова Івана Григоровича: матеріали Міжнар. наук-практ. конф. (м. Ірпінь, 17 трав. 2019 р.)*/за заг. ред. проф. В. В. Топчія. Київ: ВД «Дакор», 2019. С. 116–119.
35. Близнюк І. Л. Гуманізація виконання покарання у вигляді позбавлення волі та проблеми дозволів, заборон у виправно-трудоному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1992. 177 с.
36. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України: монографія. Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2019. 432 с.

37. Богатирьов І. Г. Інтегрована парадигма як теоретико-методологічний орієнтир реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі: матеріали I Міжнар. пенітенціар. форуму (м. Рівне, 29–30 жовт.) / Міжнар. екон.-гуманіт. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука. Рівне: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 14–18.*
38. Богатирьов І. Г. Нариси створення пенітенціарної системи України в працях вчених наукової школи «Інтелект»: монографія. Київ: ВД «Дакор» 2021. 240 с.
39. Богатирьов І. Г. Єдність науки і практики – заради державної справи. *Закон і обов'язок. 2013. № 50–51. С. 5–6.*
40. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 500 с.
41. Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження). Київ, 2013. 444 с.
42. Богатирьов І. Г. Розробка та прийняття Пенітенціарного кодексу України в контексті реформування пенітенціарної системи: міф чи реальність. *Публічне право. 2016. № 4. С. 157–164.*
43. Богатирьов І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: монографія. Київ: Атіка, 2005. 312 с.
44. Богатирьов І. Г. Чи потрібно реформувати кримінально-виконавчу інспекцію у службу пробації? *Віче. 2007. № 2. С. 15–17.*
45. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2017. 236 с.
46. Богатирьова О. І. Кримінально-виконавчою інспекція як суб'єкт виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 250 с.

47. Богатирьова О. І. Пробація в Україні: гуманізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 36 с.
48. Богатирьова О. І. Служба пробації як аналог кримінально-виконавчої інспекції: монографія. Київ: «МП Леся», 2012. 320 с.
49. Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2013. 368 с.
50. Бодюл Є. М. Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 235 с.
51. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ–ХХ ст.): навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 401 с.
52. Болдырев Е. В. Совершенствовать законодательство об ответственности за преступления, специальный субъект которых – заключенный. *Уч. зап. ВНИИСЗ*. Москва, 1969. Вып. 17. С. 78–94.
53. Бондарева К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 289 с.
54. Бондарева К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: історико-правовий аспект. *Наук. зап. Ін-ту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 93–97.
55. Бондарева К. В. Проблемність у застосуванні до засуджених ст. 391 КК України. *Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 27–28 жовт. 2016 р.)*. Чернігів, 2016. С. 40–41.

56. Быков А. В. Значение зарубежного опыта для совершенствования деятельности уголовно-исполнительной системы России. *Актуальные вопросы образования и науки*. 2015. № 3–4. С. 28–34.
57. Василець В. Б. Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудогих установ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1996. 20 с.
58. Васылык В. Реформа тюрем. *События недели: итоги и факты*. 2020. № 2 (449). С. 12.
59. Виправно-трудогий кодекс Української РСР. Київ: Вид-во політ. л-ри України, 1971. 84 с.
60. Виправно-трудогий кодекс Української РСР: Закон УРСР від 2 груд. 1970 р. № 3325-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-07> (дата звернення: 10.02.2020).
61. Висновки і рекомендації Комітету ООН проти катувань: Україна. Розгляд доповідей, поданих державами-учасницями 21 листопада 2001 р. *Аспект: інформ. бюл.* 2002. № 1 (6). С. 27–28.
62. Висновки Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) щодо заяви України на вступ до Ради Європи: Міжнародний документ від 26 верес. 1995 р. № 190 (1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 12.11.2018).
63. Воспитательная работа с осужденными: сб. док. в помощь нач. отряда и воспит./сост.: И. С. Москалюк, Д. В. Малышев, Б. Л. Шабельский. Киев: РИО МВД УССР, 1981. 426 с.
64. Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2003. 215 с.
65. Гальперин И. М. Наказание: социальные функции, практика применения. Москва: Юрид. лит., 1983. 208 с.

66. Гегечкори Г. В. Условное освобождение из мест лишения свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1980. 19 с.
67. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України: навч. посіб./за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
68. Горобцов В. И. Об определении предмета уголовно-исполнительного законодательства. *Проблемы борьбы с преступностью и пути развития уголовного законодательства: межвуз. сб. науч. тр.* Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1984. С. 65–72.
69. Горобцов В. И. Об уголовной ответственности за злостное неповиновение требованиям администрации исправительно-трудового учреждения. *Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе.* Свердловск, 1985. С. 72–79.
70. Гречанюк С. К. Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2006. 253 с.
71. Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку ХХ століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2007. 207 с.
72. Гудим Д. Ю. Історико-правовий аналіз прийняття ВТК УРСР як передумова становлення сучасного кримінально-виконавчого законодавства. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. для студ. та молодих учених (м. Суми, 18 трав. 2018 р.).* Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. Ч. 2. С. 20–23.

73. Гуцав О. В. Историко-педагогический анализ становления профессиональной подготовки сотрудников пенитенциарной системы России. URL: <https://www.center-bereg.ru/1373.html> (дата звернення: 10.08.2012).
74. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016. № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.12.2021 р.).
75. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 343. URL: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-п> (дата звернення: 03.03.2019).
76. Елеонский В. А. Теоретические проблемы отношения осужденных к наказанию и повышение эффективности их исправления и перевоспитания в местах лишения свободы. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 30–31.
77. Європейська інтеграція: навч. посіб./за ред. С. В. Федонюка, В. Й. Лажніка. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 760 с.
78. Жабский В. А. Наказания по уголовному законодательству зарубежных стран: теоретико-прикладное исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Рязань, 2011. 416 с.
79. Журавлев М. П. Уголовная ответственность особо опасных рецидивистов и проблемы их исправления в процессе исполнения наказания. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 32–33.

80. Загиней З. А. Герменевтика кримінального закону України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 636 с.
81. Зубарев С. М. Правовое обеспечение реформы уголовно-исполнительной системы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1999. 217 с.
82. Зубков А. И., Селиверстов В. И. Основы уголовно-исполнительного законодательства Союза ССР и союзных республик. Альтернативный проект. Рязань, 1990. 43 с.
83. История советской милиции: в 2 т. Т. 1: Советская милиция в период строительства социализма/под ред. Н. А. Щелокова. Москва: Акад. МВД СССР, 1977. 346 с.
84. История советской милиции: в 2 т. Т. 2: Советская милиция в период социализма (1936–1977 гг.)/под ред. Н. А. Щелокова. Москва: Акад. МВД СССР, 1977. 340 с.
85. Іваньков І. В. Тюремні установи України в системі карально-охоронного механізму держави (кінець ХІХ – середина ХХ ст.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 212 с.
86. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 222 с.
87. Капитонов С. А. Совершенствование взаимодействия спецкомендатур, администрации и общественных организаций строек и предприятий в процессе исполнения условного осуждения (освобождения) с обязательным привлечением к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1984. 23 с.
88. Карамзин Н. М. Предания веков. Москва: Правда, 1988. 478 с.
89. Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва: Юрид. лит., 1973. 287 с.

90. Каталог послуг. Центрально-Західне міжрегіональне управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції: вебсайт. URL: https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/vin/uk/publish/printable_article/83597;jsessionid=0C5F2A96E24F41765E362046A96739D3 (дата звернення: 11.02.2020).
91. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль: ТзОВ «Терно-Граф», 2011. 492 с.
92. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права): монография. 5-е изд. Москва: Изд-во СГУ, 2011. 520 с.
93. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 11.05.2019).
94. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ: НАВС, 2007. 513 с.
95. Колб О. Г. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх у слідчих ізоляторах МВС України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1997. 22 с.
96. Колосова В. И. Условное осуждение к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду и пути повышения его эффективности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Москва, 1973. 23 с.
97. Комітет проти тортур Ради Європи опублікував доповідь щодо України. *Урядовий портал: вебсайт*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247255496> (дата звернення: 05.10.2018).
98. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.10.2018).

99. Конституція України: Закон Української РСР від 20 квітня 1978 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09> (дата звернення: 05.10.2018).
100. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
101. Краевский В. В. Методология педагогического исследования. Самара: Изд-во ГПИ, 1994. 169 с.
102. Крахмальник Л. Г. Кодификация исправительно-трудового законодательства. Сравнительно-правовое исследование: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.715. Москва, 1973. 30 с.
103. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.05.2019).
104. Кримінальний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 28 груд. 1960 р. № 2001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 31.10.2018).
105. Кримінально-виконавче право: підручник/В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2011. 328 с.
106. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 03.03.2019).
107. Літопис навчального закладу: від школи міліції до Академії/ред. кол.: В. П. Синиця, М. О. Прохоренко, О. В. Євдокимов. Київ: ВД «Дакор», 2017. 166 с.
108. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2001. 200 с.

109. Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ.* Серія юридична. 2011. № 4. С. 33–43.
110. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики.* 2002. № 7. С. 3–12.
111. Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 18 с.
112. Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 196 с.
113. Мазняк К. В. К вопросу об уголовно-исполнительном праве. *Вопросы профилактики преступлений.* Ленинград, 1977. С. 72–76.
114. Марцев А. И. Теоретические вопросы общего и специального предупреждения преступлений. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.).* Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 41–43.
115. Маслособорування та хрещення ув'язненої відбулось у Дніпровській установі виконання покарань № 4. Державна кримінально-виконавча служба України: вебсайт. URL: https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/dnp/uk/publish/printable_article/157369;jsessionid=0494F3DD6CA083973DA88E39446ABD4E (дата звернення: 11.02.2020).
116. Махмудов Ш. Д. Применение условного осуждения к лишению свободы с обязательным привлечением

- осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Душанбе, 1972. 20 с.
117. Мелентьев М. П. Функции советского исправительно-трудового права и механизм их реализации. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 43–44.
118. Мелентьев М. П., Жарый В. Д. Становление и развитие исправительно-трудового законодательства Украинской ССР: учеб. пособие. Домодедово: ВИПК МВД СССР, 1989. 110 с.
119. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 366 с.
120. Михлин А. С. Гуманизм и его воплощение в будущем уголовно-исполнительном законодательстве. *Актуальные проблемы формирования правового государства: краткие тезисы докладов и научных сообщений республиканской научной конференции (г. Харьков, 24–26 окт. 1990 г.)*. Харьков: Изд-во Харьк. юрид. ин-та, 1990. С. 245–246.
121. Михлин А. С. Ответственность за злостное неповиновение требованиям администрации ИТУ. *Проблемы укрепления режима в ИТУ: сб. науч. тр.* Москва, 1987. С. 3–17.
122. Михлин А. С. Принцип гуманизма и его реальное воплощение в будущем уголовно-исполнительном законодательстве. *Правовые и организационные основы исполнения уголовных наказаний: труды Академии*. Москва: Изд-во Акад. МВД СССР, 1991. С. 61–74.
123. Михлин А. С., Кваша Ю. Ф. Злостные нарушители режима в ИТК: учеб. пособие. Рязань: Рязан. ВШ МВД СССР, 1982. 91 с.

124. Модель основ уголовно-исполнительного законодательства Союза СССР и союзных республик/ Г. Д. Агамов, А. И. Зубков, В. Е. Квашиш и др. Москва, 1988. 65 с.
125. Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 196 с.
126. Мостовой П. Труд возвращает к жизни. *Советская милиция*. 1974. № 7. С. 16–18.
127. Музеник А. К. Эффективность условного осуждения к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Свердловск, 1979. 16 с.
128. Наливайко В. С. Кримінологічні проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 207 с.
129. Наташев А. Е. Не переоценивать возможностей наказания. *К новой жизни*. 1965. № 1. С. 58–59.
130. Наташев А. Е. Советское исправительно-трудовое законодательство (основные вопросы теории и практики): монография. Москва: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1975. 168 с.
131. Неживець О. М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 225 с.
132. Нежурбіда С. І. Кримінологічне вчення про причинність злочинності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 605 с.
133. Некрасов О. О. Ретроспективний аналіз заходів запобігання втечам з місць позбавлення волі. *Наук. вісн. Ін-ту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 1 (спец. вип.): *Пенітенціарна ідея Георгія Радова: минуле, сьогодення, майбутнє...: матеріали круглого столу (Київ, 6 лют. 2014 р.)*. Київ, 2014. С. 121–123.

134. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 197 с.
135. Ной И. С. О пределах кары в лишении свободы. *Проблемы развития советского исправительно-трудового законодательства*. Саратов, 1961. С. 49–71.
136. О введении условно-досрочного освобождения из мест заключения: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 14 июля 1954 г. *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1953–1991 гг.). Ч. I. Законодательство СССР/сост. Н. С. Захаров и В. П. Малков*. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1992. С. 23.
137. О внесении дополнений и изменений в Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 февраля 1977 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1977. № 7. Ст. 116.
138. Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 июля 1966 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1966. № 30. Ст. 597.
139. Об организации исправительно-трудовых колоний-поселений и о переводе в них осужденных, уверенно вставших на путь исправления: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1963 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1963. № 26. Ст. 591.
140. Об утверждении Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон Верховного Совета СССР от 25 дек. 1958 г. *Сборник документов по истории уголовного законодательства*

- СССР и РСФСР (1953–1991 гг.). Ч. I. Законодательство СССР/сост. Н. С. Захаров и В. П. Малков. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1992. С. 37–52.*
141. Об утверждении Положения о порядке и условиях исполнения уголовных наказаний, не связанных с мерами исправительно-трудового воздействия на осужденных: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 15 марта 1983 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1983. № 12. С. 175.
142. Огурцов Н., Павлухин А. Уголовная ответственность осужденных за злостное неповиновение требованиям администрации исправительно-трудового учреждения. *Советская юстиция*. 1984. № 14. С. 21–23.
143. Олейник А. Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти. Москва: ИНФРА–М, 2001. 418 с.
144. Олійник О. І. Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917–1941 рр.): структура, функції, діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2000. 205 с.
145. Оника Л. П. Предупреждение рецидива преступлений после условного осуждения к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1986. 17 с.
146. Оніщенко Н. М. Загальна характеристика юридичної відповідальності. *Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення*: монографія/ кол. авт.; відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк: ПП «ВД «Кальміус»», 2013. С. 10–40.
147. Орел М. А. К вопросу о реализации методологической функции философских категорий в правовой сфере. *Проблемы социалистической законности*. 1988. Вып. 22. С. 30–35.

148. Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1970. 40 с.
149. Основы уголовно-исполнительного законодательства Союза ССР и союзных республик: проект/ Г. Д. Агамов, С. В. Бородин, А. В. Бриллиантов и др. Москва: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1990. 60 с.
150. Петрашев В. Н. Условное освобождение из мест лишения свободы с направлением на строительство предприятий народного хозяйства и пути повышения его эффективности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Свердловск, 1974. 26 с.
151. Петков В. П. Управління виховно-виправним процесом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 1998. 173 с.
152. Пинчук В. И. Правовые основы исполнения наказания (применительно к лишению свободы). *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 49–50.
153. Питання Міністерства юстиції: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 р. № 697-р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697-2016-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2017).
154. Подоляк М. И. Организация труда осужденных: учеб. пособие. I ч.: Организация производства и труда осужденных. Львов: Львов. спец. сред. шк. подгот. начальствующего состава МВД СССР им. Г. И. Петровского, 1988. 333 с.
155. Подоляк М. И. Организация труда осужденных: учеб. пособие. Львов: Львов. спец. сред. шк. подгот. начальствующего состава МВД СССР им. Г. И. Петровского, 1988. 265 с.
156. Правонарушения осужденных к лишению свободы и меры дисциплинарной ответственности/М. П. Жу-

- равлев, Г. А. Авансов, В. Е. Квашис и др. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1970. 144 с.
157. Про виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування Міністерству внутрішніх справ України: Указ Президента України від 12 берез. 1999 р. № 248/99. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/248/99> (дата звернення: 22.08.2018).
158. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 груд. 2016 р. № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7–8. Ст. 50.
159. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4652-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 21. Ст. 208.
160. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 7 верес. 2016 р. № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.
161. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України: Закон України від 14 трав. 2015 р. № 419-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 254.
162. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.
163. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання: Закон України від 5 верес. 2013 р.

- № 435-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20–21. Ст. 724.
164. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 869.
165. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення: Закон України від 6 верес. 2016 р. № 1487-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 42. Ст. 699.
166. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань: Закон України від 6 верес. 2016 р. № 1488-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 42. Ст. 700.
167. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 30 черв. 1983 р. № 5466-X. URL: https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/P834571.html (дата звернення: 11.05.2019).
168. Про внесення зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України: Закон України від 16.03.2006 р. № 3559-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 35. Ст. 302.
169. Про затвердження Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів органу Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 8 лют. 2017 р. № 313/5. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0183-17> (дата звернення: 21.08.2018).
170. Про затвердження Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань:

- постанова Кабінету Міністрів України від 11 лип. 2007 р. № 916. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/916-2007-%D0%BF> (дата звернення: 22.08.2018).
171. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 18 берез. 2013 р. № 460/5. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0445-13> (дата звернення: 19.12.2017).
172. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 29 груд. 2014 р. № 2186/5. URL: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14> (дата звернення: 19.12.2017).
173. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012> (дата звернення: 31.10.2018).
174. Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 25.04.2008 р. № 401/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401/2008> (дата звернення: 31.10.2018).
175. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 348. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/348-2016-%D0%BF> (дата звернення: 03.03.2019).
176. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/ed20101209> (дата звернення: 18.08.2018).

177. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: наказ Міністерства юстиції України від 4 лист. 2013 р. № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13> (дата звернення: 20.10.2018).
178. Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР: постанова Кабінету Міністрів Українській РСР від 11 лип. 1991 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88a-91-п> (дата звернення: 31.10.2018).
179. Про пенітенціарну систему: проект Закону України від 24 листоп. 2017 р. № 7337. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення: 19.12.2017).
180. Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поведженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів: проект Закону України від 8 лип. 2016 № 4936. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59613 (дата звернення: 19.12.2017).
181. Про пробацію: Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
182. Про проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серп. 1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення: 03.03.2019).
183. Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 берез. 1993 р. № 2. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93> (дата звернення: 31.10.2018).

184. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2017).
185. Про утворення Академії Державної пенітенціарної служби: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 2015 р. № 1111-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1111-2015-p> (дата звернення: 21.10.2018).
186. Про утворення державної установи «Центр пробації»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 655-р. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/655-2017-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2017).
187. Про утворення Інституту кримінально-виконавчої служби: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 берез. 2011 р. № 201-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-2011-p> (дата звернення: 20.10.2018).
188. Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань: постанова Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 709. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/709-2017-%D0%BF> (дата звернення: 19.04.2018).
189. Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. 185 с.
190. Пузирьов М. С. Деякі питання доктрини пенітенціарного права України в умовах трансформації кримінально-виконавчого законодавства в пенітенціарне. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016 р.)*. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 476–478.

191. Пузирьов М. С. Класифікація установ виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у Федеративній Республіці Німеччині: порівняльно-правовий аналіз. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. Серія: Право. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 77–80.
192. Пузирьов М. С. Пенітенціарний вектор розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Ступенева професійна освіта у вітчизняному та європейському освітньому просторі: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 7 черв. 2012 р.)*/Чернігів. юрид. коледж Держ. пенітенціарної служби України. Чернігів: Вид. Лозовий В. М., 2012. С. 256–260.
193. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 514 с.
194. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: монографія/за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2014. 300 с.
195. Пузирьов М. С. Стан дослідження в науці радянського виправно-трудового права проблем виконання та відбування покарань у зарубіжних країнах. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 4. С. 136–141.
196. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.
197. Пузирьов М. С., Шкута О. О. Перші міжнародні пенітенціарні конгреси (1846, 1847, 1857 рр.) як історико-правовий вимір порівняльних кримінально-виконавчих досліджень. *Наук. вісн. Міжнар. гума-*

- віт. ун-ту*. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 19. С. 106–108.
198. Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*. В 6 т.: К–М. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т. 3. С. 618–619.
199. Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок: монографія. Одеса: ОДУВС, 2009. 173 с.
200. Ременсон А. Л. Вопросы лишения свободы и общее учение о наказании. *Проблемы исправительно-трудового права: материалы науч. конф.* Томск, 1961. С. 14–38.
201. Ретюнских И. С. Условное осуждение к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Саратов, 1974. 21 с.
202. Рикер П. Герменевтика, этика, политика: московские лекции и интервью. Москва: АО «КАМІ»: Изд. центр «АКАДЕМІА», 1995. 160 с.
203. Романенко О. В. Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадянського суспільства в механізмі її реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 208 с.
204. Романов М. В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 208 с.
205. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2005. 219 с.
206. Рудник В. И. Отрицательные последствия применения уголовного наказания в виде лишения свободы и основные меры их нейтрализации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Киев, 1990. 241 с.

207. Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. 448 с.
208. Салаутдинов С. А. Условное осуждение к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715. Москва, 1973. 24 с.
209. Сергеев І. С. Теоретичні та практичні питання діяльності відділів спеціального обліку установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. 192 с.
210. Сизый А. Ф. Совершенствование системы мер поощрений осужденных. *Проблемы совершенствования деятельности исправительно-трудовых учреждений: материалы Всесоюз. науч.-практ. конф. (24–26 сент. 1975 г.)*/РВШ, ВНИИ МВД СССР. Рязань: НИиРИО РВШ МВД СССР, 1976. С. 532–536.
211. Скригонюк М. І. Прокурорський нагляд за додержанням законів України при умовно-достроковому звільненні засуджених від кримінального покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1999. 188 с.
212. Современная западная социология: словарь/сост. Ю. Н. Давыдов и др. Москва: Политиздат, 1990. 432 с.
213. Сперанский И. А. Принципы советского исправительно-трудового права и их закрепление в Основах исправительно-трудового законодательства Союза ССР и Союзных республик. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 60–62.
214. Співробітництво між Україною та Радою Європи. *Урядовий портал: вебсайт*. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe/cooperation> (дата звернення: 05.10.2018).
215. Створення можливості здобуття освіти в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах з викорис-

- танням е-технологій навчального закладу «Mobischool». *Державна кримінально-виконавча служба України: вебсайт*. URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/kidn/ru/search/control/kidn/uk/publish/article/903468;jsessionid=D6964DF1E3DD1A6D87297D94DC6A1A7D> (дата звернення: 22.04.2020).
216. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 393 с.
217. Стефанов С. О. Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2002. 191 с.
218. Стручков Н. А. Исправительно-трудовое или уголовно-исполнительное право. *Советское государство и право*. 1979. № 1. С. 68–75.
219. Стручков Н. А., Викторова И. Б. Обсуждение пенитенциарных проблем на международном уровне: лекция. Рязань: РВШ МВД СССР, 1981. 36 с.
220. Стручков Н. А., Шупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах: учеб. пособие. Москва: Акад. МВД СССР, 1977. Вып. I. 64 с.
221. Стручков Н. А., Шупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (Англия, ФРГ): учеб. пособие/науч. ред. проф. В. А. Владимиров. Москва: Акад. МВД СССР, 1978. Вып. II. 88 с.
222. Стручков Н. А., Шупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (США, Япония): учеб. пособие/науч. ред. проф. В. А. Владимиров. Москва: Акад. МВД СССР, 1979. Вып. III. 88 с.
223. Стручков Н. А., Шупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (Италия, Швеция): учеб. пособие. Москва: Акад. МВД СССР, 1980. Вып. IV. 80 с.

224. Сундуров Ф. Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности: монография/науч. ред. проф. Б. С. Волков. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1980. 216 с.
225. Сухов А. А. Обычно-народные и княжеские наказания по древнерусскому уголовному праву. *Юридический вестник: июль–август. Издание Московского Юридического Общества*. Москва: Тип. А. И. Мамонтова и Ко, 1873. Кн. 7-8. С. 44–116.
226. Телефанко Б. М. Проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з кримінально-виконавчих установ на підставі закону України про амністію або акта помилування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2004. 269 с.
227. Тимофеев В. Г. Уголовно-исполнительная система России: цифры, факты и события: учеб. пособие. Чебоксары, 1999. 206 с.
228. Ткаченко О. Г. Адміністративна відповідальність, пов'язана з порушенням режиму утримання в установах виконання покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2012. 19 с.
229. Третяк О. С. Ретроспективний аналіз проблеми підготовки пенітенціарного персоналу. *Теорія і практика підготовки управлінського персоналу для органів та установ виконання покарань: монографія*/ В. О. Аніщенко, О. Г. Гончаренко, І. В. Іваньков та ін.; за заг. ред. О. М. Тогочинського. Чернігів: Акад. держ. пенітенц. служби, 2018. С. 7–37.
230. Уголовно-исполнительная система. 130 лет/ М. Г. Детков и др.; редкол.: С. Х. Шамсунов и др. Москва: Юриспруденция, 2009. 301 с.
231. Уголовно-исполнительное право России. Теория. Законодательство. Международные стандарты. Отечественная практика XX века: учебник/М. Г. Детков, А. И. Зубков, С. И. Кузьмин, В. А. Уткин; под

- ред. А. И. Зубкова. Москва: Норма, Инфра-М, 1997. 614 с.
232. Уголовно-исполнительное право: учебник/под ред. проф. И. В. Шмарова. Москва: БЕК, 1996. 418 с.
233. Уголовный кодекс Украинской ССР. Официальный текст с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 янв. 1964 г. Утвержден 4 сессией Верховного Совета Украинской ССР пятого созыва 28 дек. 1960 г. Введен в действие с 1 апр. 1961 г. Киев: Изд-во полит. лит. Украины, 1964. 151 с.
234. Уткин В. А. Должно ли исправительно-трудовое законодательство стать «уголовно-исполнительным». *Правовые проблемы борьбы с преступностью: сб. ст.* Томск: Изд-во Том. ун-та, 1990. С. 116–126.
235. Уткин В. А. Наказание и исправительно-трудовое воздействие. Томск: Изд-во Том. ун-та, 1984. 190 с.
236. Федосеева Г. Ю. Международно-правовые вопросы защиты осужденных: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Москва, 1994. 22 с.
237. Фролов Ю. А. Организационно-правовые преобразования системы учреждений и органов, исполняющих наказание, в Украинской ССР. Киев: Изд-во КВШ МВД СССР, 1984. 100 с.
238. Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці/пер. з фр. П. Тирацук. Київ: Основи, 1998. 392 с.
239. Холод Д. Виховання наочністю. *Закон і обов'язок.* 2012. № 5. С. 3.
240. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. 203 с.
241. Шаблистий В. В., Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань: монографія/за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблистого. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 168 с.

242. Шагиев Б. В. Юридическая деятельность в современном российском обществе (теоретико-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2003. 154 с.
243. Школа тюремных надзирательниц в Москве (1899–1910). *Тюремный вестн.* 1911. № 8–9. С. 951.
244. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2018. 38 с.
245. Шкута О. О. Генезис становлення та розвиток кримінально-виконавчої системи незалежної України. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 2. С. 153–157.
246. Шмаров И. В. Основные проблемы изучения и повышения эффективности деятельности исправительно-трудовых учреждений. *Уголовно-исполнительное право: аннотированный библиографический указатель докторских диссертаций (1960–1999 гг.)*. Москва: Акад. управл. МВД России, 2000. С. 70–72.
247. Шмаров И. В. Преодоление отрицательных последствий отбывания наказания. *Советское государство и право.* 1965. № 3. С. 87–93.
248. Шмаров И. В. Разработка уголовно-исполнительного законодательства в свете международных соглашений о защите прав человека и документов ООН, определяющих принципы обращения с осужденными. *Советское государство и право.* 1990. № 11. С. 39–47.
249. Штанько И. В. Пенитенциарная система Украины: состояние, проблемы реформирования, пути совершенствования. *Новая концепция Пенитенциарной системы Украины: материалы Междунар. семинара руководящих работников уголовно-исполнит. системы (г. Киев, 24–25 нояб. 1994 г.)*/под

- ред. И. В. Штанько, А. В. Левочкина. Киев: РИО КИВД при УАВЛ, 1995. 160 с.
250. Шулежко Т. А. Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудо-вих установах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1996. 197 с.
251. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования. Москва, 1964. 48 с.
252. Экс-министр внутренних дел Украины Иван Гладуш: «Навести порядок в милиции невозможно. Коррупция бессмертна, все остальное – шоу». *Держава 2000: еженедельник*. 2006. № 27–28 (325). 7–13 июля. С. 6.
253. Яковець І. С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. 199 с.
254. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.
255. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія. Харків: Консум, 2001. 288 с.
256. Ярмыш А. Н. Карательный аппарат самодержавия на Украине: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 1991. 667 с.
257. Яровий А. О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудо-вих колоній: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2001. 210 с.
258. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.

Авторський колектив

Богатирьов Іван Григорович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Боровик Андрій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, Почесний професор Akademie HUSPOL (Республіка Чехія), Почесний професор EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION (Словацька Республіка), Почесний професор Донецького університету економіки та права (Україна); академік Академії адміністративно-правових наук, академік Міжнародної кадрової академії, член-кореспондент Академії економічних наук України;

Шевченко Анатолій Євгенович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Колодчин Дмитро Васильович – кандидат юридичних наук, доцент;

Богатирьов Андрій Іванович – доктор юридичних наук;

Шевченко Дмитро Анатолійович – доктор юридичних наук, доцент.

Наукове видання

Іван Григорович **Богатирьов**
Андрій Володимирович **Боровик**
Анатолій Євгенович **Шевченко**
Дмитро Васильович **Колодчин**
Андрій Іванович **Богатирьов**
Дмитро Анатолійович **Шевченко**

**ПЕНІТЕНЦІАРНА ПАРАДИГМА
ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ**

Монографія

Редактор *Л. А. Боровик*
Технічний редактор *М. Б. Філіпович*

Підписано до друку 24.03.2022 р. Формат 60×84¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура School Book АС. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 16,74. Тираж 300.
Замовлення № 0222м-047.

Віддруковано з готового оригінал-макета.
Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1.
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424
від 04.10.2018 р.